HISTORI
E
SHQIPERISE

BIBLIOTEKA

BKSH

BKSH

BKSH

Dhuruar prej –

Hassan Qerim Ismailit

për Djelmënin

Shqipetare

Bibliotekës Herbert

Tiranë 25/7/39

H Ismail

BKSH

BKSH

BOTIME TE FEDERATES
PANSHQIPTARE "VATRA"

HISTORI
E
SHQIPERISE

Prej
Kl A. ÇEKREZIT

BOSTON
Shtypeshkronja e DIELLIT
1920

BKSH

BKSH

PARETHENIE

Sot po u jap shkóllave shqip historin' e shkurter po te plote te Shqiperise qe ne kóherat e vjetra gjer ne diten e çpalljes s' independences se Shqiperise. Mé tej se ajó dite s' eshte gje e urte qe te veje njeriu, se mejtimet e kujtimet e kohes se sotme jane shume here te perzjera me ndjenja qe s' kane pjese ne historin' e vertete, mé teper ne historine q' u duhet mesuar djemve e çúpave te shkóllave te vogla.

Nga pikepamja e lendes, dhe e sistemit te perdorur, kjó libre eshte krejt e ré dhe origjinale. Nga pikepamja e lendes do te them vetem qe kjó historí ka mé teper lende se çdo tjater qe ka dale gjer sot. Historine time te mepáreshme, te botuar me 1915, s' dua t'a ze ne goje, se s' ka nonjé vlere, per shume aresye. Nga historit' e tjera, e vétema qe munt te quhet historí eshte "Historia e Shqypnies", prej D. N. Nikajt, botuar ne Shkodre, me 1917, ka mjaft lende, ndofta mé teper se kjó historí, po ajó lende u detyrohet hollesive qe s' kane vent ne nje historí te shkurter.

Dyké patur parasysh qellimin e kesáj libre shkollare, u-mundova mjaft kohe qe te gjenja nje sistém te kenaqshem, e mé ne funt vendosa qe te vinj pas sistemit te historianit frenk *"La Deuxiéme année d' Histoire de France"*, per femije qe me 11 gjer me 13 vjetsh. Nga aý mora shembell kur vendosa qe te ve, ne funt te çdo kaptine, nje permbledhje qe te mesohet me goje dhe pyetje per stervitje. Kjó permbledhje e ató pyetje per stervitje jane édhe mé te nevojshime per shkollat shqipe, po te marim ne sy qe nder neve mesónjesi ka mé teper nevoje per udheheqje se sa nxénesi.

Veç ketyre, kendónjesit e rritur do te shekojne edhé nje gje tjater: qe ne shume vende kam qene i shtrenguar qe te largohem nga historia e Shqiperise,

dhe te merrem me historin' e disá kombeve a Shteteve te ndryshme, si, per shembell, me historin' e Romes, me até te Venetise, me Kryqesatat, me Feudalismin dhe me te tjera. Ky largím dhe ató shpjegime qe jap per historin' e kombeve te tjere jane teper te nevojshime per te kuptuar mire ngjarjet qe perkasin Shqiperine, se pa ditur ató esht' e pamundur qe te hidhet drite mi ngjarjet e vendit tone.

Nje gje tjeter qe do te heqe verejtjen e cilitdó jane "Kendimet" ne funt pothua te çdo kaptine. Ne ketó kendime kam vene disá gjera qe jane shume te nevojshime osé t' interesaçme po qe s' munt te hyjne aqe mire ne tekstin e libres, se a jane hollesí a jane gjera qe s' kane te bejne aqe shume me tekstin, sidó qe pa ató s' munt te kuptohet mire historia. Nje pune tjeter qe mbarojne kendimet eshte qe plotesojne, nga njera ane, historine, dhe nga ana tjater, neshtypin ne mendjen e nxénesit ngjarjet historike. Po eshte gje e kotte qe te zgjatem mé teper mi keté pike, se arrin qe kendónjesi te hedhe nje sy ne ketó kendime e do te bindet vetiu per nevojen e tyre.

Nje e mete e madhe e historise shqiptare pergjitherísht eshte pashiguria e dátave dhe e vendeve, gje qe vjen nga qe historia jone s' eshte leruar prej nonje shkencetari expért, e me vjen keq te them, se ndonesé bera até qe munda, as une vete s' jam i shígurte per shume data, per shume vende. Nga ana tjeter, s' duhet harruar qe kjó barre kaqe e rende, e permbledhjes s' historise shqiptare ne forme libre per shkolla, me ra mua te parit.

Prape, nga shkaku i mungeses se nje fjalori te perdóreshme, isha i shtrenguar qe te shtronj ne funt te kesáj libre edhé nje fjalorth te shkurter.

E quanj per detyre qe te them se kam perdorur mjaft lende nga Historia e Shqypnies se D. N. Nikajt ne keté historí.

K. A. Ç.

Washington, D. C., Nentór, 1919.

TRYEZA E LENDES

PIESA E PARE

Qe ne koherat me te vjetra gjer me 167 perp. Kr.

I. CILET JANE SHQIPTARET ..... 1—14
1. Pellasget 1
2. Feja e Pellasgeve 4
3. Deget dhe fiset e Pellasgeve 6
KENDIME:
POPUJT E VJETER TE BOTES .. 11
EGJYPTIANET 11
ISRAELITET 12
GREKET A HELENET 12
II. MBRETERIT' E VJETRA TE SHQIPERISE ..... 14—22
1. Fillimi i mbreterise s' Ilirise 14
2. Fillimi i mbreterise se Mollosise 15
3. Mbreteria e Maqedonise 16
KENDIME:
FATTHENA E DODONES DHE ALEKSANDRI I MOLLOSISE ... 19
III. ILIRIA DHE MOLLOSIA PAS VDEKJES S' ALEKSANDRIT TE MATH 22—33
1. Pirua i Epirit 22
2. Teuta e Ilirise 24
KENDIME:
PIRUA I EPIRIT 29
NJE BETEJE ANIETARE NE MES T' ILIRIANEVE E GREKEVE ... 32
IV. HYRJA E ROMANEVE NE SHQIPERI 33—45
1. Republika e Romes 33
2. Shqiperia dhe Maqedonia kunder Romes 35
3. Lufterat e funtme dhe pushtimi i Shqiperise prej Romaneve 37
KENDIME:
EPIR APO MOLLOSI? 40
USHTERIA ROMANE 42

PJESA E DYTË

Që më 168 perp. Kr. gjer më 1410 pas Kr.

I. SHQIPËRIA NËNË ROMANËT ..... 45—56
1. Zgjerimi i pushtimit roman dhe fillimi i perandorisë romane 45
2. Qytetëria romane në Shqipëri 48
3. Shërbimet q' i bëri Romës Shqipëria . 50
KËNDIME:
GARDA PRETORIANE 54
JULIAN FILOSOFI 55

II. SHQIPËRIA NËNË BIZANTINËT .... 56—66
1. Ndarja dhe shkatërrimi i perandorisë romane 56
2. Shkeljet e barbárëve 57
3. Kryqësatat 60
KËNDIME:
MESJETA 65

III. PRINCIPATAT E LIRA SHQIPTARE . 66—74
1. Despotati i Epirit 66
2. Mbretëria Shqiptare Angjevine 68
3. Familja e Balshave 69
4. Gjin Bua Shpata 70

IV. SHQIPËRIA DHE REPUBLIKA VENETIKE ..... 74—83
1. Pushteti i Venetisë 74
2. Feudalismi në Shqipëri 76
3. Feudalët Shqiptarë dhe Venetia 79

PJESA E TRETË

(1410-1501)

I. LUFTRAT E PARA ME TURQIT ..... 83—89
1. Shqipëria nënë siperanine turke 83
2. Zgjerimi i pushtimit turk 85

II. SHQIPËRIA NËNË GJERGJ KASTRIOTIN ..... 89—113
1. Në sherbím të Sulltanit 89
2. Kthimi i Skëderbeut në Shqipëri .. 91
3. Lufterat e para të Skënderbeut 94
4. Lufterat me Sulltan Mehmetin II dhe n' Itali 98
KËNDIME:
MARTESA E SKËNDERBEUT ... 107
NJË LETRE E SKËNDERBEUT PËR SULLTAN MEHMETIN II .. 109
VDEKJA E SKËNDERBEUT 112
III. LUFTERAT E FUNTME ME TURQIT . 113—123
1. Kryezotnimi i Venetisë 113
2. Hyrja e Turqve në Shqipëri 115
3. Plotesimi i pushtimit turk 117
KËNDIME:
RETHIMI I SHKODRËS MË 1479 . 120

PIESA E KATERT
(1501-1878)

I. SHQIPËRIA NËNË PUSHTIMIN TURK . 123—134
1. Rrjedhjet e pushtimit 123
2. Kryengritjet kundra Turqve 125
3. Qëverimi i Shqipërisë nënë Turqinë . 128
KËNDIME:
SHQIPTARËT E ITALISË 131
USHTARË SHQIPTARË NË DHERA TË HUAJA 133
II. KRYEQEVERITARËT E LIRË TË SHQIPËRISË ..... 134—158
1. Bushátasit e Shkodrës 135
2. Alí Pashë Tepelena 140
KËNDIME:
KARA MAHMUT PASHA 152
KËNGA E SULIOTËVE 154
VDEKJA E ALI PASHËS 154

III. RRJEDHJET E POLITIKËS
S' ALI PASHËS ..... 158—173
1. Gjendja e Turqisë 158
2. Kryengritja greke 159
3. Mbarimi i qeverimit të Bushátasve ... 161
4. Qeveritarë turq në Shqipëri 164
KËNDIME:
MEHMET ALI PASHA
I EGJYPTIT 168
SI SHPËTOJ ÇELO PICARI 170
KËNGA E GJON-LEKËS 171
KËNGA E RAPO HEKALIT 172

PIESA E PESTË
(1878-1912)

I. FILLIMI I ZGJIMIT KOMBËTAR ..... 173—185
1. Trazimet e 1875ës dhe Kongresi i Berlinit 173
2. Formimi i Ligës së Prisrenit 175
3. Përhapja e mesimit 179
KËNDIME:
SHKRIMI I GJUHËS SHQIPE 183
II. KUSHTUTA TURKE ..... 185—195
1. Mbretërimi i Sulltan Abdul Hamitit II 185
2. Shqiptarët e Turqit e Rinj 188
3. Kryengritjet e 1910ës 190
4. Lufta balkanike dhe çpallja e lirisë .. 192

PJESA E PARE

Qe ne kóherat e vjetra gjer me 167 per. K.

I

CILET JANE SHQIPTARET

I. PELLASGET

Sot do te nisim te mesojme historín' e Shqiperise, e mé pare nga çdo gje do te mesojme cilet jane Shqiptaret, ne jane t' ardhur apó vendes te Shqiperise dhe sa kohe kane qe jane ne keté vent ku rrime sot neve. Nuk eshte e vertete se, kur na del nje njerí perpara, duam te mesojme mé pare cili eshte, pak mé von pyesim prej ç' soji eshte dhe pastáj duam te dime cilet ishin gjýsherit e stergjýsherit e tij? Keshtú do te bejme edhé me Shqiptaret, me kombin tone, me ndryshimin qe ketú nuk kemi nje njerí te vetem perpara, po nje popull te tere, pópullin tone qe perbehet prej disá miliunash. Do te mesojme, pra, cili eshte dhe ç' ka qene ky popull ne te cilin jemi edhé neve brenda, cilet kane qene gjyshrit e stregjyshrit e ketij pópulli.

E para gje qe duhet te dime eshte qe stergjyshrit, nga te cilet zbresim neve Shqiptaret e sotme, kane qene pópulli mé i vjeter nga te gjithe popujt qe gjenden sot ne Ballkán, domethene ne

vendet ku rrojnë sot Greket, Serbet, Malziasit, Bullgaret, Rumanet; stergjyshrit e Shqiptáreve kanë qenë pópulli mé i vjeter nga të gjithë ketá popuj.

(Shëko: Kendimin: POPUJT MË TË VJETËR TË BOTËS, faqë 11).

Po cilet ishin ketá stergjyshër të Shqiptáreve dhe sa kohë kishin që gjéndeshin në keté vent? S' ka as njerí në botë, as libre, as shkrim që të tregonjë se kur erdhë në keté vent stergjyshrit tanë, se ketá gjendeshin në keté vent më parë se të dilte shkrimi, mé parë se të mesonin njerëzia të shkrúanin libra, me një fjalë atá gjéndeshin në keté vent në një kohë që s' mbahet ment prej as njeriu. Për shumë kombe të tërë, si Grekë, Serbe, Bullgarë, Rumanë, Frenq, Inglizë, Gjermanë, dihet koha se kur ardhë në vendet ku janë sot, po për stregjyshet e Shqiptáreve s' dihet as fare, se ketá janë shumë mé të vjeter.

Të paren dije që kemi për stergjyshet tanë e kemi nga disá shkrime të vjetra, shumë të vjetra, të cilat thonë se mé tepër se tri mijë vjet më parë mbreteronte në Shkodrë një mbret i cili quhej *Hyll*. Po ç' tregón kjo fjalë kaqë e bukur, Hyll, për veshin e Shqiptarit? Nuk tregón se njérëzit që rronin n' até vent ku mbreteronte ky mbret me emrin Hyll flisnin shqip, siç flasim edhé neve sot? Pastáj, kemi edhé një tjeter gjë në dorë. Mé tepër se tri mijë vjet më parë *Shkodra* quhej S h k o d r ë, ashtú siç quhet édhe sot. Gjith' ató shkrime të vjetra thonë se në Shqipërin' e

poshtme, nε Toskerí, nderohej si perendi prej véndesve njε trim i vjeter, *Ahileu*, tε cilin atá e qúanin *Shpejt*, domethenε *I Shpejttε*. .Kjo na tregón prapε q' edhé véndesit e Shqiperisε sε poshtme, si edhé atá tε Shqiperisε sε síperme, flisnin shqip.

Po cilet ishin ketá vendes tε vjeter tε Shqiperisε qε flisnin shqip?

Shkrimet e vjetra thonε se nε vendin qε quhet sot Gegerí rronin Ilirianet dhe se nε vendin qε quhet sot Toskerí rronin Pellasget. Po pak mé tutje, ató shkrime thonε q' édhe Ilirianet ishin Pellasgε. Me fjalε tε tjera, terε Shqiperia ish e ndenjur prej njérezesh qε kishin njε gjak dhe flisnin njε guhε. *Pellasget* janε, pra, stergjyshet e Shqiptáreve. Nga ana tjater, siç thamε edhé mé siper, nukε dihet as fare se kur erdhε nε Shqiperí véndesit e parε, domethenε Pellasget, dhe keshtú Pellasget quhen qε janε ndénjesit e parε tε Shqiperisε. Dhe po t' ju pyesε tani nonjé njeri nε janε vendes apó t' ardhur Shqiptaret, ç' duhet t' i pergjigji? Pa fjalε, duhet t' i pergjigji qε Shqiptaret janε vendes e jo t' ardhur, se janε sterniprit e ndénjesve tε parε tε Shqiperisε tε cilet ishin Pellasget.

Po, nga ana tjeter, duhet tε dini edhé njε gjε: qε Shqiperia s' ish i vétemi vent i ndenjur n' até kohε prej Pellasgesh, se Pellasget ishin zgjatur edhé gjer nε Greqí dhe n' Italí. Mé von erdhε *Greket* osé *Helenet* nε Greqí dhe Pellasget

u-trazuan me tá dhe u-bene nje; gjith' ashtú ngjau edhé n' Italí ku Pellasget u-bashkuan dhe u-bene nje me njérezit e tjere qe vane mé von n' até vent. Po ne Shqiperí Pellasget mbetne te patrazuar me nonjé race tjeter.

2.–Feja e Pellásgeve

Nofta ketó qe po themi ketú ju duken si pralla te vjetra, po, po t' ju behet nje pyetje do te shekoni se ketó s' jane pralla, po jane gjera te verteta. A ju ka rene nonjé here nderménT qe te pyesni persé ditet e javes quhen e *Diele*, e *Hene*, e *Marte*, e *Merkure*, e *Enjte*, e *Premte*, e *Shtune*? Persé valle? Pergjigjia eshte fare e lehte: ditet e javes quhen ashtú se ashtú i qúanin Pellasget, stergjyshrit tane. Po persé Pellasget u dhane ketó emra díteve te javes? Pergjigjia eshte prape fare e lehte: se ató emra ishin emrat e perendive qe besonin Pellasget, e per te nderuar perendít' e tyre u dhane díteve te javes emrat e tyre. Pellasget besonin qe *Dielli*, *Hena*, *Marsi*, *Merkuri*, *Enjti*, *Premtja*, dhe *Shtuni* ishin perendira.

Veç ketyre, Pellasget kishin edhé disá perendí te tjera, dhe qe t' ju kujtónj nje nga ató do t' ju pyes se ç' fare bé bejne mé teper Shqiptaret, kur betohen per nonjé gje? Nuke thone *per Zotin?* Aý *Zot*, pra, per te cilin betóhemi edhé neve sot, s' eshte tjeter veç se aý mé i madhi i perendive ne te cilet besonin Pellasget e vjeter. Pellasget besonin, gjith' ashtú, qe *Zoti* ish i marrtuar me

një perendeshë q' e qúanin *Erë*, e cila s' eshtë tjeter veç se "era" që rrethón dhenë. Pastáj, Pellasget kishin e disá perendí të tjerë mé të vegjel për të cilet besonin q' ishin si sherbetorë të perendive mé të medhénj. Siç shikoni, Pellasget s' ishin të kenaqur vetëm me një perendí, siç jemi neve të kenaqur sot, po deshin të kishin mé shumë; për Pellasget çdo gjë q' ish mé e fortë se njeriu, si era, dheu, deti, yjtë, ish pa fjalë perendí.

Nga Pellasget i muarr mé von ketó perendi edhé popujt fqinj, si Greket dhe Romanet, po mos harroni që Pellasget ishin të parët që pagëzuan ketó perendí me emrat që shënuam mé siper.

Pellasget besonin që perendít' e tyre rrinin në majat e máleve, si në Tomór e në çdo tjeter majë mali. Atjé në majat e máleve rrinte Zoti i math, i cili, kur zemrohej për shtrembësirat që benin njérëzit e dheut, u dërgonte q' andéj gjëmimet dhe rrufetë që t' i lajmëronte të mos benin ligësí, dhe kohë më kohë dërgonte një nga perendít' e tjera ner njérëzit osé që të ndihmonte atá që ishin besnikë të mirë, osé të denonte atá që sílleshin keq. Keshtú e bente Zoti fuqín' e tij të njohur në mes të njéresve, me anë të gjëmímeve, të shkreptímave e të rrufeve, osé dykë dërguar një nga perendít' e tjerë, dhe për púnëra të ketilla dërgohej mé tepër *Merkuri*, i cili ish si lajmetár i Zotit.

Kohë më kohë, Zoti çfaqej ner njérëzit dykë dalë në Dodonë, ku Pellasget i kishin ngritur një

tempull tє math e tє degjuar jo vetєm nє Shqipєrí po edhé nє Maqedoní e Greqí. Shkaku qє Zoti dilte atjé kohє mє kohє ish se vinin njerєzia tє pyesnin pєr fatin e tyre, me fjalє tє tjera, vinin tє shtinin *mє fall.* Sikundєr shєkoni sot qє vijnє kohє mє kohє Evgjitkat dhe pєr njє copє bukє janє gatí qє t' i rєfejnє *kєsmєtin* çdo njeriu q' i pyet, dykє shtєnє mє fall, ashtú edhé Pellasgєt e vjetєr vinin nє témpullin e Dodonєs dhe shtinin mє fall, jo n' Evgjitєt, po tek Zoti vetє. Pєrgjígjien e merrnin nga njє fetár, njє prift i cili ish nє shєrbím tє Zotit, i cili besohej qє dinte se ç' kish nє mєndje Zoti vetє dhe u thosh njєrєsve qє pyesnin, jo pєr njє copє bukє, po pєr dhurata tє çmúara, si desher, qé e tє tjera, tє cilat ia bєnin *kurbán* Zotit dykє i therrur n' altarin e tij nє Dodonє.

Dodona ish afєr fshatit tє sotmє Kastricє, dhe, pєr fat tє keq, ky vent i shenjtє i Pellásgєve gjendet sot nє duart e Grékєve.

3.—Degєt dhe Fiset e Pellásgєve

Passí pamє se cilєt ishin Pellasgєt, le tє shohim taní se qysh qєveríseshin, nє kishin njє qєverí tє vetєm apó mé shumє, dhe n' ishin tє bashkuar nє mes tє tyre.

Qє tє kuptoni mirє ató qє do tє mesoni mé poshtє, duhet thєnє qє nє krye se nє kóhєrat e

vjetra s' kish asnjé popull osé komp qe t' ish i bashkuar, ashtú siç jane popujt dhe kombet e sotme. Me fjale te tjera, jo vetem qe s' kishin nje qeverí te bashket po edhé ishin te ndare ne *dege* e ne *fise.*

Keshtú edhé Pellasget ishin te ndare ne *dege* e ne *fise.* Le te shohim mé pare se cilat ishin *deget* ne te cilat ndáheshin Pellasget. Ató *dege* ishin tri: dega e *Iliriáneve,* e cila rrinte ne Gegerín' e sotme, dega e *Epiróteve* dhe dega e *Maqedónasve.* Ilirianet dhe Epirotet ishin si vellezer prej nje babe dhe prej nje nene. Maqedónasit ishin si pak mé te larkme, le te themi q' ishin si kusherínj te pare me Ilirianet dhe me Epirotet.

Ketó ishin te tri deget ne te cilat ndáheshin Pellasget, dhe siciladó nga ketó tri dege qeverisej me vete, me fjale te tjera ne kóherat e vjetra ishin tri mbreterí te ndara: *Mbreteria e Ilirise, Mbreteria e Mollosise* osé e Epirit, dhe *Mbreteria e Maqedonise.* Mé poshte do te mesojme disá gjera mé teper per cilendó nga ketó mbreterí, po heperhé le te shekojme se ç' ishin *fiset.*

Fis i thone nje togu femijesh qe jane prej nje gjaku osé zbresin nga nje stergjýsh i bashket, dhe te cilat rrojne se bashku, te lídhura ne mes te tyre, si nje femije e madhe. Pa fjale qe asnjé fis s' munt te jete baras me nje tjeter; nje fis munt te jete i math, se permbléth mé teper femije, e nje fis tjeter munt te jete mé i vogel se permbléth

mé pak femije. Fiset quhen sot *bajrake* ne Gegerí, dhe ne disá vise te Toskerise, si rreth Vlores, quhen *kabilé*. Cilidó prej jush ka fisin e tij i cili ka nje emer te bashket per tere femijet dhe shtepite qe jane te lídhura me até fis. Shume here godit qe nje fis permblidhet ne nje mehalle osé ne nje fshat.

Deget, pra, ne te cilat ndáheshin Pellasget, domethene *Ilirianet*, *Epirotet* dhe *Maqedónasit*, ndáheshin perserí ne *fise*. Sicilidó fis kish nje te parin, kryetár a princ, dhe qeverisej me vete, po prape ish i bindur nené mbretin e deges i se ciles ay fis ish nje pjese. Le t' a çkoqitim mé mire keté pune dyke numeruar disá nga fiset.

Ne Shqiperín' e poshtme fiset mé te njojtur ishin *Mollosianet*, *Thesprotianet*, *Kaonet*, *Athamanet*, *Dasharetet*, dhe nja dhjete fise te tjere qe s' eshte nevoje t' i kujtojme nje-nga-nje. *Mollosianet*, te cilet perbenin fisin mé te forte ne Shqiperí te poshtme dhe te cilet ishin aqe te forte e te shume sa mposhtne fiset e tjera dhe mbretrit e tyre u-bene mbreter te Toskerise se tere, rrinin ne vendet qe permblidhen qe nga Gjinokastra edhé gjer ne Arte (Narte). *Thesprotianet* kishin zene vendet e anes se detit te Çamerise. *Kaonet* rrinin ne Kurveleshin e ne brigjet e Himares. *Athamanet* rrinin ne krahinen e Konitzes, dhe *Dasharetet* rrinin ne krahinen e Korçes gjer ne liqenet e Prespes dhe te Ohrise.

Ilirianet ishin prape te ndare ne shume fise,

nga tɛ cilet mé tɛ shenuar ishin *Taulantet*, tɛ cilet rronin nɛ krahinen e Dúrresit dhe nɛ fushen e Myzeqesɛ; Liburnet, tɛ cilet rronin anes sɛ detit, Ulqin, Tivar, Shkodrɛ; *Dardanet* (osé Dardharet), tɛ cilet qendronin nɛ viset e Kosoves sɛ sotme, gjer poshtɛ nɛ Mat, Lume, Dibrɛ, e shume fise tɛ tjerɛ.

Taní, sikunder thamɛ mé siper, sicilidó nga ketá fise kish njɛ farɛ qeverimi mɛ vete, po, nga ana tjeter, ishin tɛ shtrenguar qɛ t' i bíndeshin mbretit mé tɛ math t' atí vendi; me fjalɛ tɛ tjera, fiset e Ilirisɛ ishin tɛ shtrenguar t' i bíndeshin mbretit t' Ilirisɛ, i cili e kish kryeqytetin e tij nɛ Shkodrɛ, dhe fiset e Epirit ishin tɛ shtrenguar qɛ t' i bíndeshin mbretit tɛ Mollosisɛ, siç thamɛ edhé mé siper. Na mbetet taní qɛ tɛ shekojmɛ cilet ishin ketá mbreter dhe ç' benɛ.

PƐRMBLEDHJE

(Tɛ mesohet me goje)

1. Vendesit e parɛ tɛ Shqiperisɛ ishin Pellasget dhe Shqiptaret janɛ sterniprit e tyre, e dyke qenɛ sɛ Pellasget ishin popull mɛ i vjeter i Ballkanit, edhe Shqiptaret janɛ populli mɛ i vjeter i ketij vendi. Qɛ njerezit e parɛ tɛ Shqiperisɛ, do-me-thenɛ Pellasget janɛ me tɛ vertet stergjyshet e Shqiptareve provohet nga gjuha.

2. Ditet e javes kanɛ emerat e sotme si pɛr kujtim tɛ perendive pellasgike, mɛ i madhi nga tɛ cilet ish *Zoti*. Pellasget nderonin si perendi forcat e natyres qɛ janɛ me tɛ fuqishme sɛ njeriu.

3. Pellasget besonin qɛ perendit' e tyre rrinin maje maleve, si nɛ Tomor, dhe qɛ rronin siç rronin edhe nje-

rezia dhe shumë herë u a benin që më parë të njojtur fatin njerëzve që vinin të pyesnin në tempullin e Dodonës.

4. Pellasgët ishin të ndarë në tri dege: *Iliriane, Epirote, Maqedonas,* dhe cilado nga ato përbënte një mbretëri të veçantë.

5. Cilado nga ato dege ndahej përsëri në *fise. Fis* i thonë një togu fëmijesh që janë prej një gjaku dhe të cilat rrojnë së bashku si një fëmijë e madhe nënë një të parë ose kryetar. Fiset e Ilirisë ishin nënë mbretin e Ilirisë, dhe fiset e Epirit ishin nënë mbretin e Mollosisë.

PYETJE PËR STËRVITJE

1. Përse është nevoje që të mësojmë se cilit ishin stërgjyshët e Shqiptarëve?—Cili është populli më i vjetër në Ballkan?—Shqiptarët janë vendës apo t' ardhur?

2. Cili ish *Hylli* dhe ç' na jep të kuptojmë kjo fjalë?—Sa i vjetër është qyteti i Shkodrës?—Cili trim nderohej në Toskëri si përëndi me emrin *Shpejt,* dhe ç' na tregon ky emër?

3. Ilirianët dhe Pellasgët janë një popull a po dy? —Gjer ku ishin shtrirë Pellasgët?—Përse nukë janë edhe Grekët edhe Italianët prej një gjaku me Shqiptarët, dykë qënë se Pellasgët ishin të parët që zunë këto vende?

4. Shpiegoni emërat e përëndive të Pellasgëve me kuptimin e tyre?—Përse Pellasgët kishin më tepër se një përëndi?—Ç' do të thotë fjala *tempull?*—Ç' bëhej në tempullin e Dodonës, ku ish Dodona, e kush e ka tani?

5. Në sa dege ndaheshin Pellasgët dhe cilat ishin ato dege? Maqëdonasit a kishin një gjak me Ilirianët dhe Epirotët.?

6. Ç' është *fisi?*—Numëroni disa fise të Mollosisë e t' Ilirisë, dykë treguar se ku rrinin.

KËNDIME

POPUJT E VJETËR TË BOTËS—Veç Pellásgeve, gjéndeshin natyrísht në botë edhe shumë kombe të tjerë që s' i kujtón historia, se njérëzit zunë të mérreshin me shkrim shumë më von. Nga këtá popuj atá që janë mé të vjetër dhe kanë historín' e tyre janë të poshtmit:

EGJYPTIANËT—Egjyptianët rrinin n' Egjyptin (Misír) e sotme dhe janë populli mé i parë i qyteteruar i botës. Ky popull qëverisej prej një sërë mbretersh që qúheshin *Faraónj* dhe e qúanin veten e tyre *Bij të Diellit.* Pothua se të gjithë Faraonjtë ishin luftëtarë të mëdhénj, dhe mé i çqúari nga atá ish *Ramesi* II, i cili rronte 1400 vjet përp. Kr.

Shenjat që lanë prapa Faraonjtë janë *Pyramidat e Egjyptit,* ndërtesa nga mé të mëdhatë në botë. Në sicilendó nga këtó ish varrosur edhé një Faraó. Egjyptianët besonin që kur vdes njeriu, shpirti i tij fluturón, po kthehet mé von dhe hyn përsërí në trupin q' ish mé parë. Përandáj edhé ishin munduar gjersá gjetnë një menyrë për të mbajtur pa tretur kufomat e njéresve të vdekur q' ashtú shpirti të muntë të kthehej kurdohere që të desh. Shumë nga këto kufoma, të cilat tanì

quhen *mumje*, janɛ gjendur tɛ patrétura édhe nɛ ditɛt tona.

Egjyptianɛt dinin gjith' ashtú qysh tɛ ndertonin pallate e tempuj; ishin tɛ parɛt qɛ gjetnɛ menyren e mbjelljes sɛ grurit; dinin qysh tɛ venin, dhe gjetnɛ edhé menyren e shkrimit, dyke perdorur fletɛt e njɛ bime qɛ mbin pas lumit *Nil*, q 'eshtɛ lumi mé i math i Egjyptit, nɛ vent tɛ kartes. Bima quhet *papir*.

Egjyptianɛt ishin tɛ parɛt njeres qɛ zunɛ tɛ shkrúanin *historí*, domethenɛ tɛ vinin nɛ shkrim ngjarjet e ndryshme.

ISRAELITɛT—Mé von duken edhé Israelitɛt osɛ Judenjtɛ, a Çifutɛt, tɛ cilɛt rronin tɛ ndarɛ nɛ *fise*, dhe nɛ krye tɛ çdo fisi ish aý mé plaku i cili quhej *patrík*. Mé i vjetri patrík qɛ kujtón historia eshtɛ *Abrahami* qɛ rronte 2000 perp. Kr., nip' i tɛ cilit ish Jakobi. Dyke qenɛ sɛ njɛ urí e madhe kish renɛ nɛ Judé, Jakobi i shpuri njérɛzit e tij nɛ Egjýpt, ku kish plot tɛ ngrena. Po atjé Judenjtɛ rranɛ nɛ duart e Faraonjve tɛ cilɛt i perdornɛ si skllevɛr, gjersá dolli *Moisiu*, i cili i shpuri perserí nɛ Judé.

GREKɛT A HELENɛT—Mé pas nga kombet qɛ shenuam mé siper vijnɛ Grekɛt e vjetɛr osé Helenɛt tɛ cilɛt çvilluan qyteterinɛ mé tɛ mbaruar e mé tɛ hollɛ nɛ kóherat e vjetra. Helenɛt nxúarɛ shkrimtarɛt mé tɛ mirɛ, tɛ cilɛt e bɛnɛ gjuhen greke mé tɛ mbaruar nga tɛrɛ gjúherat e tjera.

Qytetet mé tɛ shenuar tɛ Greqisɛ sɛ vjetɛr

ishin *Athina* dhe *Sparta.* Nga ketó te dy, Athina esht' e degjuar per shkallen e larter ne te cilen arrijti qyteteria dhe mesimi ner ndenjesit e saj. Sparta esht' e degjuar per lavdín' e saj ushteriake. Qe te dy keta qytete u-henger gjithmone ne mes te tyre gjersá Sparta e mundi dhe e zuri Athinen me 404 perp. Kr.

Nga te gjithe keta popuj te vjeter i vétemi qe rron gjer sot e kesáj dite jane Israelitet, se te tjeret u-bashkuan e u-thethitne prej kombesh te tjere. Kjo eshte mé e vertete per Greket, se Greket e sotme kane te bejne vetem fare pak me atá te vjetrit. Ne kohen qe rrodhi qe kur rronin Greket e vjeter e gjer sot, Greqia u-shkel prej shume popujsh te tjere, dhe Greket e sotme kane dale nga gjaku i perzjere mé teper i Slláveve dhe i Shqiptáreve, me fare pak gjak te mbetur nga te vjetrit.

BKSH

II.

MBRETERIT' E VJETRA TË SHQIPËRISË

1.—Fillimi i Mbreterisë s' Ilirisë

Mbreteria e Ilirisë zgjatej në kóherat e vjetra që në Shkodrë edhe gjer në lumin Viosë, dyke permbledhur tërë Shqipërín' e Síperme, Malin e Zi, një pjesë të Serbisë, Kosoven, Dibren dhe Shqipërín' e Mesme. Ketó ishin kufiret e zakóneshme të vendit ku mbreteronin mbréterit e Ilirisë; po kohë pas kohe, ketó kufire u-ndryshuan shumë herë, nga shkaku i luftrave të shpeshta që benin mbréterit e Shkodrës për të zgjeruar mbreterín' e tyre.

Pa fjalë që s' kini haruar se mbreti i parë i Ilirisë që kujtón historia ish *Hylli*, i cili vdiq më 1225 për. Kr. Pas atí erdhë shumë mbreter, emrat e të cíleve s' është aqe nevojë që t' i kujtojmë ketú.

Mbretret e Ilirisë, emerat e të cíleve duhet t' i mbanje ment çdo Shqiptár, janë ketá që do të shenojmë mé poshtë:

Bardhylli (Hylli i Bardhë) që mbreterój në shékullin e katert perpara Krishtit, është një nga mbréterit mé të shenuar t' Ilirisë. Ky mbret i zgjerój kufiret e mbreterisë së tij aqe shumë sa

nε kohen e tij Iliria zgjatej qε nga Trieshti gjer nε Toskerí, njε pjesε e madhe e sε ciles u-bashkua me mbreterinε iliriane. Po shumε shpejt, Bardhylli u-godít me Maqedónasit, dhe mbreti i Maqedonisε, *Filipi*, mundi tε shkeputε nga Iliria ató toka tε Maqedonisε q' ishin bashkuar mé parε me Ilirinε. Tε bijt e Bardhyllit, *Kleiti* e *Glauku*, u-munduan mé von qε t' i merrnin prapε ató vende dhe njε luftε shumε e rrepte u-bε ner mes tε tyre e tε Aleksandrit tε Math afer *Pílurit*, nε krahinen e Korçes. Ilirianet u-muntne shumε keq nε keté luftε dhe u-shtrenguan qε tε bashkoheshin me Aleksandrin e Math nε luften qε nisi kundra Persiáneve, sikunder do tε shekoni mé poshtε.

2.—Fillimi i Mbreterisε sε Mollosisε

Prallat e vjetra thonε qε mbreteria e Mollosisε u-themelua prej Mollosit mε 1270 perpara Krishtit, do-me-thenε ketú e 3190 vjet mé parε. Nε krye, mbreteria mollosiane permblithte vetem Mollosinε, do me thenε vendet qε zgjaten qε nga Gjinokastra nε Artε, po, sikunder thamε mé siper, mbréterit e Mollosisε u-treguan aqe tε zoter sa vunε nε dorε terε Shqiperin' e poshtme, qε nε Viosε e gjer nε Narte.

Pas Mollosit erdhe mbreter tε tjerε, po neve do tε kujtojmε ketú vetem njε, *Aleksander Mollosin*, i cili hipi nε fron mε 342 perp. Kr. Ký mbret duhet mbajtur ment se εshtε i pari qε u-kujtua tε

zgjeronte mbreterín' e tij me toka pertéj Adriatikut, dhe me 337 u-hoth n' Italí, ku beri disá trimerira shume te medhá dhe zuri nje pjese te madhe t' Italise se poshtme, gjer sa u-vra me te pabese prej nje Italiani pese vjet mé von.

(Sheko kendimin: FATTHENA E DODONES DHE ALEKSANDRI I MOLLOSISE, faqe 19).

Pas vdekjes s' Aleksandrit, mbreteria e Molosise mbet ne duart e motres se tij, *Olimbise*, e cila eshte nena e Aleksandrit te Math te Maqedonise.

Le te shohim taní se ç' behej ne Maqedoní dhe ç' púnera te medhá nisi dhe mbarój Aleksandri i Math.

3.—Mbreteria e Maqedonise

Ashtú si mbreterít' e Ilirise dhe te Mollosise, edhé mbreteria e Maqedonise ish themeluar qe ne kóherat mé te vjetra, po nuk' kish nxjerre nocá burra te shenuar gjer ne shékullin e katert per. Kr., kur hipi ne fron *Filipi*, nje mbret fort i zoti dhe i mentshem. Filipi pregatiti nje ushterí te forte dhe desh te zinte te tere Greqine, dhe passí dolli i fituar nga lufta me Greket, iu kethye Ilirise dhe, sikunder pame mé siper, u-godít me Bardhyllin, nga i cili çkeputi krahinen e Prespes e t' Ohrise si edhé nje pjese te krahines se Korçes. Me 356, Filipi u-marrtua me *Olimpín'* e Mollosise, dhe disá kohe mé von, domethene pas vdekjes s' *Aleksander Mollosit* n' Italí (332), Mollosia u-bashkua me Maqedonine.

Po nuk shkoj shumë kohë kur Filipi u-vra dhe vendin e tij si mbret i Maqedonisë dhe i Mollosisë e zuri i biri i tij, Alekandri i Math, i cili, siç shekoni, ish thjesht Shqiptár nga e ema, të paken. Pak mé sipër pamë se qysh Aleksandri i Math i mundi mbretrit e Ilirisë, Kleitin dhe Glaukun, afër Pílurit të Korçës, dhe qysh i shtrengój që të bashkoheshin me té në luftën kundra Persiáneve që kish ndërmént të niste.

Aleksandri i Math, i cili n' até kohë ish djalë i ri, kish vënë ndërmént që të pushtonte tërë botën e keshtú nisi të mposhtë fqinjët e tij mé parë që të mos linte nocá armiq, të cilët munt t' a goditnin që prapa në kohën kur aý do të nisej për në Persí. Më 334, Aleksandri mblodhi një ushtërí prej 35,000 shpirt, një pjesë e madhe e së cilës përbehej prej trúpave iliriane dhe mollosiane, dhe u-nis kundra Persisë, e cila ahere ish Shteti m' i math në botë. Bëri tri luftra të medhá, në *Granik*, në *Ips* e n' *Arbelë*, në të cilat i mundi krejt Persianët dhe në pak kohë perandoria e madhe e Persisë ra e tëra në duart e tij. Aleksandri vajti edhe gjer n' Indí, po kur këthehej q' andej në Babylonë, e zunë ethet dhe vdiq më 323 përp. Kr., kur nuk' ish mé tepër se 33 vjetsh.

Pas vdekjes s' Aleksandrit, gjeneralët e ushtërisë së tij u-zunë në mes të tyre, se cilidó nga atá desh që të zinte vendin e mbretit të vdekur, dhe lëftuan njëzét e pesë vjet njëri me tjatrin. Atá që s' u-vranë në katró luftra të gjákeshme, e

ndanɛ nɛ mes tɛ tyre mbretɛrín' e madhe qɛ kish themeluar Aleksandri i Math. Lufta mé e madhe nɛ mes tɛ kɛtyre gjenɛráleve t' Aleksandrit u-bɛ n' *Ips* t' Asisɛ sɛ Vogel mɛ 301.

PƐRMBLEDHJE

(Tɛ mɛsohet me gojɛ)

1. Mbretɛria iliriane zgjatej qɛ nga Mal i Zi edhe gjer nɛ Viosɛ, dyke marrɛ brɛnda edhe njɛ pjesɛ tɛ Sɛrbisɛ, Kosoven, Dibren dhe Shqipɛrin' e Mesme.

2. *Hylli* ish i pari mbret i Ilirisɛ. (1225 pɛp. Kr.)

3. *Bardhylli* zgjeroj ca mɛ tepɛr kufirɛt e Illirisɛ. (Shekulli i katrɛt pɛrp. Kr.)

4. *Aleksandri i Math* i mundi Ilirianɛt afɛr *Pilurit* tɛ Korçɛs (335) dhe Ilirianɛt bashkohen me 'tɛ kundra Persianɛve.

5. *Mollosi* ish i pari mbret i Mollosisɛ.

6. *Mollosia* pɛrmblithtɛ viset qɛ nɛ Viosɛ gjer nɛ Nartɛ.

7. *Aleksandɛr Mollosi* hidhet n' Itali (337), ku gjen vdekjen mɛ 332. Vendin e tij e zɛ e motra, *Olimpia*, nena e Aleksandrit tɛ Math, dhe Mollosianɛt bashkohen me Aleksandrin kundra Persianɛve.

8. *Aleksandri i Math*, bir i *Filipit* tɛ Maqedonisɛ, niset kundra Persianɛve me 334, mbretɛrin' e tɛ cilɛve e zuri tɛ tɛrɛ, me ndihmɛn e Ilirianɛve dhe tɛ Mollosianɛve. Pas vdekjes sɛ tij (323), mbretɛria e tij e madhe coptohet dhe Iliria e Mollosia çkɛputen nga Maqedonia.

PYETJE PƐR STƐRVITJE

1. Qɛ kur e gjer ku zgjatej mbretɛria iliriane dhe mbretɛria mollosiane?—Cilat vende tɛ Shqipɛrisɛ kanɛ mbetur sot jashtɛ nga ato qɛ pɛrmblithtɛ Shqipɛria e vjetɛr?—Kufirɛt e Ilirisɛ dhe tɛ Mollosisɛ mbetnɛ gjithenjɛ ato q' ishin apo u-ndryshuan nonjɛ herɛ?

2. Cili ish *Hylli?*—Cili ish *Bardhylli* dhe ç' beri—Ku u-muntne Ilirianet prej Aleksandrit te Math dhe ç' bene pastaj?

3. Cili ish Filipi dhe ç' beri Aleksandri i Math?—Ç'ngjau pas vdekjes se tij?

4. Cili ish Mollosi?— Cili ish Aleksandri Mollosi dhe ç' beri?—Cila ish Olimpia?—A kish nonje ushteri mollosiane dhe iliriane me vete Aleksandri i Math kur u-nis kunder Persise?

KËNDIME

FATTHËNA E DODONËS DHE ALEKSANDRI I MOLLOSISË—Nje nga shkaket per te cilet Aleksandri i Mollosise nxitój qe te hidhej qe nga Epiri pertéj ne Taránt t' Italise ish se ish trembur prej nje fatthene qe kish marre nga Zoti i Dodones.

Tarantinet, qe gjer n' até kohe s' e kishin humbur krejt faren dhe gjakun e tyre pellasgjík, iu-drejtuan prindit te tyre, Aleksandrit te Mollosise, qe t' i ndihmonte ne luften qe kishin kunder físeve te tjere t' Italise. Si pas zakonit e te vjéterve, Aleksandri vajti te pyeste perendín' e Dodones se qysh do t' i vinte puna ne fushaten qe kish nderménd te bente. Nga Dodona mori pergjigjen qe te ruhej "nga újerat akeruasiane e nga qyteti i Pandosise, se atjé ishin kufiret e fatit tij." Keté fatthene Aleksandri e shpjegój me kuptimin qe te largohej nga lumi *Akeron* e nga qyteti i Pandosise, te cilet qe te dy ishin ne krahinen e Mollosise, dyke harruar qe fatthenat kishin kurdohere shume kuptime, nga te cilet aý mori até

q' i erdhi mé parë në mendje. E kështú, Aleksandri vendosi që të largohej sa mé shpejt nga Mollosia ku ishin të dy vendet e mallkuar që kufizonin fatin e tij, e u-hoth n' Italí.

Dyke arrijtur në Tarant, i vuri përpara armíqt' e Tarantínëve, po, dyke qënë se ish në vent të huaj e n' até kohë s' gjéndeshin ató lehtësí që janë sot për të kaperxyer Adriatikun, lufta i vinte kur mbarë kur prapë. Një historián román thotë se po t' i kish vajtur puna mbarë, s' kish dyshím q' Aleksandri do t' ish hedhur edhé gjer në Romë.

Sidó që të jetë, kur do të bënte luften e tij të madhe n' Italí, Aleksandri e kish ndarë ushterín' e tij më tresh, dyke vendosur çdo copë në një brek. Po ató dit, kish rënë një shi i math, dhe újërat e shuma e kishin bërë si det fushën që ndante njerin nga tjetri të tre brigjet ku kish vendosur ushterín' e tij, kështú që kumtimet u-prenë në mes të tria trúpave. Dyke vënë re ketë gjë, armíqt' e Aleksandrit u-sulë me rrembím kundra trupes që kumandonte vetë mbreti i Mollosisë, të cilin dhe e rrethuan. Po trimi Aleksander çveshi shpatën e me disá pak njerës që mbante pas uderth përmés víjave t' armikut, shkoj nepér tá dhe arrijti përpara një lumi të vogël po i cili kish shfryrë nga újërat e shiut e s' kaperxehej lehtë. U-ndoth taní që përkundréjt lumit ish një qytét i qúajtur *Pandosi*, dhe që atjé ku mbreti kish qëndruar anës së lumit e po mejtohej se

ç' duhej tɛ bente, degjój njɛ nga ushtarɛt e tij qɛ po mallkonte lumin me ketó fjalɛ: "Edhé ti je i mallkuar si *Akeroni!*....." Kur i ranɛ nɛ vesh ketó fjalɛ, me njɛ herɛ Aleksandri kujtój fatthenen qɛ tɛ "ruhej nga újɛrat akeruasiane e nga qyteti i Pandosisɛ, se atjé ishin kufiret e fatit tɛ tij."

Ç' duhej tɛ bente taní? Mbreti hyri nɛ mejtím tɛ thellɛ, po njɛ djalósh i ri qɛ mbante pas i tha qɛ s' duhej tɛ humbiste kohɛ mé tepɛr, se armiqtɛ po afróheshin. Aleksandri ngau kalin ahere nɛ valɛt e lumit, po kur do tɛ dilte pɛrtéj, njɛ nga armiqtɛ e goditi me njɛ shigjetɛ dhe e rrɛzój nga kali. Valɛt e lumit e muarr trupin e vdekur dhe e nxuar lark.

E keshtú u-vɛrtetua fatthena e Dodonɛs.

BKSH

III.

ILIRIA DHE MOLLOSIA PAS VDEKJES S' ALEKSANDRIT TË MATH

Një nga përfundimet e vdekjes s' Aleksandrit të Math dhe të copitimit të mbretërisë së madhe që fillój aý ish që Iliria dhe Mollosia u-çkëputnë nga Maqedonia dhe u-bënë shtete të lirë e më vete përsërí. Dhe kjo është koha kur u-dúknë në historín' e vjetër të Shqipërisë dý fytyra të shenúara e të shkelqýera, njëra në Mollosí dhe tjetra në Ilirí.

Fytyra mé e çquar nga të dyja ish *Pirrua* i degjuar, mbret i Mollosisë dhe i Epirit.

(Sheko Këndimin: EPIR apo MOLLOSI? faqe 40).

1.—Pirrua i Epirit

Çdo Shqiptár duhet të mbahet më të math kur kujtón émërin e këtij mbreti të shkelqyer të vendit të tij, se Pirrua çuditi tërë botën me trimërín' e tij.

E para herë kur Pirrua u-çqua për trimërín' e tij ish kur mori pjesë, sidó që ish vetëm një djalósh nga mosha, në luftën e Ipsit, për të cilën folmë mé sipër.

Nga trimerite dhe púnerat e medhá qe beri Pirrua do te kujtojme ketú vetem disá pak.

Pirrua ish vetem dymbedhjete vjetsh kur hipi ne fronin e Mollosise me ndihmen dhe perkrahjen e mbretit t' Ilirise, i cili e kish rritur si djalin e tij qe kur ish foshnje. Nga kjo provohet se sa t' áferme ishin mbreterit t' Ilirise dhe te Mollosise, sa qe njeri mbret ndihmonte tjetrin kur gjente nonjé pengím ne mbreterín' e tij. Kur ish vetem njezét vjetsh, Pirrua nisi nje lufte kunder mbretit te Maqedonise i cili i kish dale i pabese. Me trimerín' e tij te çquar, mbreti djalósh i Mollosise i mundi krejt Maqedónasit, dhe ketú ngjau nje gje e çuditeshme: ne vent qe te zemróheshin se u-muntne, perkúndrazi Maqedónasit u-çuditne me trimerín' e Pirros i cili u dukej sikúr ish Aleksandri i Math i dyte, e nuk shkoj shume kohe qe Maqedónasit vete e lane mbretin e tyre dhe zgjodhe per mbret Pirron.

Kjo lufte kunder Maqedónasve eshte per te mbajtur ment edhé per nje aresye tjeter. Kur ukthye Pirrua nga lufta, ushtaret e tij ishin aqe shume te gezuar per trimerín' e mbretit te tyre sa e qúajtin "shqiponje" osé "shkabe". Pirrua u-pergjégj dyke thene: "Po, jam nje shqiponje me te vertét; se si te mos jem shqiponje kur ju kam juve si krahe me te cilet fluturónj?" Thuhet se q' ahere, véndesit e Shqiperise u-qúajtne "Shqiptare", domethene "shqiponja" osé "djem te shqiponjes", dyke qene se mbreti i tyre vete ish

aqe trim sa ushtaret e tij i dhanε emrin "shqiponje".

Mé von, Pirrua hodhi syt' e tij nga ana e Italisε dhe vuri ndermént qε tε vinte t' i pushtonte ató vende, ashtú siç kish bere ungji i tij, Aleksander Mollosi. U-hoth, pra, m' at' an' Adriatikut dhe u-perpóq me njε here me Romanet, tε cilet kishin zenε até kohε qε tε madhóheshin e tε zgjeronin vendin e tyre. Gjashtε vjet ndenji Pirrua n Italí; po, me gjithε qε leftój me trimerí tε madhe, e me gjithε qε i mundi Romanet disá here, mé nε funt u-shtrengua tε hiqej, se fuqít' e tija po pakesóheshin dita me diten.

Passí u-kthye nε Mollosí, Pirrua vendosi qε tε bente njε vollte me ushterín' e tij nε Greqí. Vajti mé parε tε pushtonte Sparten, e dyke mos mundur qε t'a zinte, u-kthye n' *Argos* tε Morese, ku njε plakε Grekoshe e vrau dyke e goditur nε koke me njε tjegull (qeramidhe) (272 perp. Kr.)

(Sheko kendimin PIRRUA I EPIRIT, faqe 29).

2.—Teuta e Ilirisε

Ashtú siç kish ngjare per Mollosinε edhé Iliria u-çkepút nga Maqedonia, pas vdekjes s' Aleksandrit tε Math, me Glaukun per mbret, i cili u-tregua q' ish i zoti, se nε pak kohε e ngriti prapε mε kembε mbreterín' e tij dhe e forcój.

Pas Glaukut erdhε dy mbreter tε tjere, i funtmi i tε cíileve, *Agroni*, e forcój aqe shumε mbreterín' e Ilirisε sa s' kish qenε kurre aqe e

forte. Ky mbret i dha Ilirisë edhe një flotë të forte e të madhe, të cilen e dergonte kohe më kohe kunder Grékeve, dhe, pas një lufte ku Ilirianet dermuan krejt fuqinë greke, Agroni u-gezua aqe shumë për até fitím sa vdiq nga gezimi. Vendin e tij e zuri tanî ajó fytyre e shenuar e historisë shqiptare, për të cilen bëmë fjalë mé siper: e shoqja e tij, *Teuta*, e vétema grua që ka mbreteruar në Ilirí, pas Olimpisë që mbreterój në Mollosí.

Teuta vuri një-me-një nderménd që të zgjeronte mé teper mbreterín' e saj, dyke perdorur forcen e madhe q' i kish lenë i shoqi.

E para punë që desh të bente kjo mbretereshë e çquar ish që t' i zbonte krejt Greket nga Shqiperia. N' até kohë, Greket tregetarë kishin themeluar disá kolloní për-së-gjati anes së detit të Shqiperisë, në mes të cílave mé të shenúarat ishin *Epidamna* (Dúrresi i sotmë), *Apollonia* (Bolena e sotme e Kurveleshit), *Foenika* (permí lumin Bistrica). Teuta dergój, pra, flloten e saj me urdhër që të zinte Epidamnen dhe Foeniken. Ilirianet hynë në Epidamnë, po s' qendruan dot gjer në funt; nga ana tjeter, e zunë Foeniken, pa shumë mundime, po e leshuan prapë, se papandehur u erdhi një lajmetár nga Teuta e cila i urdheronte që të níseshin me një herë për në Dardaní (Kosovë), ku fisi i Dardanëve kish ngritur krye kundra Teutes. Po në kohën kur flota iliriane kish qendruar anes së detit të Foenikes, detaret ilirianë u kishin renë më qafë disá lúndrave romane,

dhe kapedanet e tyre vane dhe iu-qane Senatit te Romes. Senati vendosi, pra, me nje here qe te dergonte dy ambasadore te Teuta qe te qáheshin dhe te protestonin per marrjen nepér kembe te tregetise romane nga ana e detáreve Iliriane.

Ambasadoret e Romes arrine ne Skodre dhe u-pritne me nder prej Teutes, e cila i ftoj qe te çfaqnin qellimin per te cilin ishin lodhur gjer ne kryeqytetin e saj. Romanet çfaqne ahere qarjet e tyre, dyke thene se Ilirianet benin nje faj te math dyke u rrene me qafe tregetáreve te Romes. Mbreteresha i degjój me kujdés dhe, kur mbaruan atá se fóluri, u tha qe ajó do te merrte tere masat e dúhura qe te mos benin nonjé faj *zyrtaret* e saj dyke u rrene me qafe tregetáreve romane, po qe, nga ana tjeter,—shtoj Teuta,—mbreterít' e Ilirise s' e kishin zakón qe te ndalonin *njérezit* e veçante, qe nuk' ishin zyrtare, te háheshin me tregetaret e Romes. Dhe kjo ishte e vertete, gjer me nje pike, n' até kohe. Per fat te keq, njeri nga ambasadoret e Romes, ay me i riu, njerí gjaknxehte dhe i pamatur, u-zemrua keq kur degjój pergjigjen qe dhá Teuta dhe i foli mbretereshes me menyren e poshtme: "O mbretereshe, Romanet kane nje zakón qe nuk' i lene njérezit e tyre qe t' i bien me qafe njeri-jatrit, dhe per se shpejti kane per te treguar mjaft fuqí sa t'a bejne dhe Ilirine qe t' a njohe até zakon."

Ketó fjale kaqe t' ashpra e te památura te ambasadorit román e zemruan fort Teuten, dhe

kur do tє hipnin n' aniet ambasadoret pєr t' u-kthyer nє Romє, aý qє kish pєrdorur ató fjalet e ashpra u-vra anєs sє detit. Kjo vrasje ish njє gjє shumє e keqe, se ambasadoret, tє derguar siç janє prej qeverisє sє tyre, nuk duhen ngarє me asnjé menyrє, po duhen nderuar kurdohєrє. Pєr fat tє keq, fajin mé tє math e bєri aý ambasadori gjaknxehtє qє harrój sjelljen fisnike me tє cilєn duhet tє flasє njє njerí pєrpara njє mbreti, e veçanєrísht pєrpara njє mbretєreshe.

Kur vajti lajmi i kesáj vrasjeje nє Romє, Senati román i çpalli me njєhєrє luftє mbreterisє iliriane, dhe dy ushterí tє medhá u-bєnє gatí qє tє vinin tє goditnin Ilirinє.

Po nє kohєn kur po bєheshin gatí ketó ushterí romane, Teuta nxitój tє merrte masat e dúhura, dhe dєrgój me njєhєrє flloten e saj qє tє zinte Korfuzin. Nє gjirin e Korfuzit, fllota iliriane u-pєrpóq mé parє me njє flotє greke; luften e fituan ploterísht Ilirianєt dhe Korfuzi ra nє duart e tyre. Po nuk' mbet shumє kohє Korfuzi nє duart e Iliriánєve, se pak mé von arrijti fllota dhe ushteria romane, dhe Ilirianєt u-shtrenguan qє t' ikin, passí edhé njє nga gjєneralєt e saj, Dimitri, Princi i Farit, i dolli i pabesє Teutes.

(Shєko Kєndimin: NJЄ BETEJE ANIETARE NЄ MES T' ILIRIANЄVE DHE GREKЄVE, faqe 32).

Romanєt, passi muar Korfuzin, hynє nє Shqipєrí me anє t' Apollonisє, dhe, ndonsé Ilirianєt leftuan me trimєrí tє çquar, si nga hera,

organizimi i mbaruar i ushtërisë romane, e cila përbehej prej 23,000 ushtarësh dhe 200 aniesh, po i mposhtte forcat iliriane pak nga pak. Me gjith' até, lufta mbajti dy vjet plot (229-227 përp. Kr.); mé në funt, Teuta, dyke parë që s' ia dilte dot nd' anë, u-shtrëngua të kërkonte paqe nga Roma, një paqe shumë të rëndë.

Kjo ish hera e parë që Romanët hynë në Shqipërí dhe në Ballkán, dhe kjo ish, gjith' ashtú, nisja e pushtimit të Shqipërisë dhe të Ballkanit përgjithërísht nga ana e Románëve.

PËRMBLEDHJE

(Të mesohet me gojë)

1. *Pirrua*, mbret i Mollosisë e i Epirit fiton mbretërin' e tij me ndihmën e mbretit t' Ilirisë, i munt Maqedonasit dhe zgjidhet prej tyre mbret edhe i Maqedonisë, fiton emërin "Shqiponje" nga i cili thuhet q' e kanë marrë emriin e tyre Shqiptarët, hidhet n' Itali (280) ku lefton kundra Romanëve, dhe më në funt vete në Greqi ku edhe gjen vdekjen (272).

2. *Agroni* forcon mbretërin' e Ilirisë, dhe pas atij vjen e shoqja, *Mbretresha Teuta*, e cila mundohet që të ndjeke nga Shqipëria Grekët. Detarët Iliriane u bien më qafë tregëtarëve romane, dhe Senati i Romës dërgon dy ambasadorë të Teuta. Njeri nga ata i flet ashpër mbretreshës dhe vritet kur do të hipte në anien. Nga shkaku i kësaj vrasjeje, Roma i çpall luftë Ilirisë. Flota e Teutës zë Korfuzin, po pak më von vijnë Romanët, e marrin Korfuzin, hyjnë në Shqipëri dhe e shtrëngojnë Teuten të kërkonjë paqë, (227) pas dy vjet lufte të rreptë.

1. Kush e vuri në fron të Mollosisë Pirron? Tregoni luftrat që bëri Pirrua.— Përse Pirrua u-quajt "shqiponjë"?—Si dhe ku vdiq?

2. Cili ish Agroni dhe ç' bëri?—Ç' gjëra kish vënë ndërmend Teuta që të bënte?—Përshkuani pjekjen e Teutës me ambasadorët e Romës dhe shpiegoni se përse kishin vajtur të Teuta ata ambasadorë.—Përse Roma i çpalli luftë Ilirisë?—Ish gjë e mirë vrasja e ambasadorit roman?—Përse jo?—Ç' toka jashtë Shqipërisë zuri Teuta?—Përse kërkoj paqë nga Roma?

KËNDIME

PIRRUA I EPIRIT—Pirrua është i njojtur si një nga gjeneralët mé të mëdhénj të botës. Në një bashkëfjalím që pati gjenerali román *Skipión* me generalin Annibal të Karthagjenës, kunder të cilit Roma e kish dërguar që të lëftonte, Skipioni e pyeti Annibalin se cili ish mé i madhi gjenerál, pas mendjes së tij. Annibali u-përgjéq q' ish Pirrua i Epirit.

Njérëzit e asáj kohe rrëfenin shumë gjëra të çudíteshme për Pirron. E para ish që dhëmbët e tij s' ishin të ndarë, siç janë dhëmbët e njérësve të tjerë, po të bashkuar njëri me tjetrin dhe përbënin një është të njëshmë. E dyta, q' është edhé për të qëshur, ish që këmba e djathtë e tij kish fuqí të shënjtë që munt të shëronte sëmundjen e shpretkës me menyrën e poshtme: I sëmuri shtrihej më kurrís dhe Pirrua, me këmbën e tij të zbathur, fërkonte butë vëndin e shpretkës dhe pastáj thërrte një këndës të cilin e sillte i

seumri si dhuratë. Ky ish sherimi i mrekullshem që bente Pirrua, i cili duket q' ish jo vetem mbret, jo vetem gjenerál i math, po edhé mjek i mbaruar per shpretka. Të paken, keshtú besonin njérezit e ahéreshmë.

Jeta e Pirros ish shumë e turbull. Kur aý ish vetem foshnjë, pópulli i Mollosisë ngriti krye dhe e zbriti nga froni shtepín' e tij, dhe që t'a shpetonin, nga duart e armiqve, miqt' e tij e shpunë tek mbreti i Ilirisë, i cili e mbajti, e rriti si një nga djemt' e tij, dhe, kur u-bë dymbedhjetë vjetsh, e shpuri me ushterín' e tij në Mollosí dhe e beri mbret. Kur ish vetem djalósh i vogël mori pjesë në betejen e *Ipsit.* Kur ish po-thua njezét vjetsh, u-nis nga Mollosia që të vinte në dasmen e njejt nga djemt' e mbretit t' Ilirisë, me të cilin ish rritur tok, Mollosianët u-ngritnë edhé një herë dhe ia muarr fronin dyke ia dhenë një tjetri, porsá panë që dolli nga kufiret e Mollosisë Pirrua. Këté radhe e vuri prapë në dorë mbreterinë me ndihmen e mbretit të Maqedonisë. Po nuk shkoj shumë kohë kur u-zu edhé me mbretin e Maqedonisë, dhe sikúr s' arrinin ketó, e shoqja e tij, bijë e princit ilirián Bardhyll, iku e zemruar dhe vajti u-marrtua me mbretin e Maqedonisë.

E fitój mbreterín' e Maqedonisë, mé teper me dinakerí, dyke derguar njerës të fshehur n' ushterinë maqedonase të cilët benin propagandë nepér ushtarët dyke u thënë se sa bukur qeveriste Pirrua dhe sa keq sillej mbreti i tyre, aqe

sa ushtaret maqedonas e lane mbretin e tyre, si robe te vjeter, e u-hodhe nga ana e Pirros, dyke thirrur "Rrofte Pirrua!" Po s' shkoj shume kohe dhe Maqedonia i iku perserí nga dora.

Po veç cilesive te tjera, Pirrua ish shume i zgjuar edhé ne te tállura. Kur e mundi mbretin e Maqedonise, Antigonin, i cili kish si ndihmetare edhé trupa Galesh—Galet ishin ndénjesit e pare te Frances se sotme dhe n' até kohe ishin perhapur e ne Shqiperí e Maqedoní—, Pirrua i dergój témpullit te perendeshes s' Itonise—vent qe s' dihet se ku bie sot—disá arme te zena ne beteje, me keté mishkrím te shíjeshme e te bukur:

Pirrua, sterníp i mbréterve te Mollosise,
Ketó arme t' i blatón, o Perendésh' e Itonise,
Te marra nga Galet trima qe kur u-thyen,
Antigoni e ushtar't e tij kembe-ljepur u-deftyen.
S' eshte vetem sot a die, a per te paren here
Q' Eakidet per trimní ne bote jane ndjere.

Eakide qúheshin me nje emer bijt' e *Eakut*, ates te Pirros.

Nje here tjeter, kur leftonte perpara Spartes, Pirrua pa enderr sikúr leshonte rrufé me duart e tij dhe qe me keté menyre i vuri zjarr tere Lakedemones, krahines se Spartes. U-ngrit nga gjumi me endrren édhe te gjalle ne mendjen e tij e dha urdher me nje here qe te gatitej ushteria per te goditur Sparten, mbassí aý kuptonte nga endrra qe do t'a merrte jo vetem até qytét po edhé krahinen e saj. Dolli ahere nje nga kape-

danet e tij dhe e kujtój Pirron qe vendet ku binte rrufeja ishin nené mprojtjen e perendive, si pas besimit t' asáj kohe. Po Pirrua iu pergjégj q' ató ishin pralla dhe gjépura, te mira vetem per te genjyer pópullin e paditur po jo Pirron.

NJE BETEJE ANIETARE NE MES T' ILIRIANEVE E TE GREKEVE (228 perp. Kr.)— Mbreteresha Teuta, dyke hipur ne fronin e Ilirise, kish ne kumanden e saj nje nga fllotat mé te medhá t' asáj kohe, veç ushterise. Porsá i çpalli lufte Senati i Romes, Teuta dergój flloten e saj qe te zinte viset me rendesí, te cilat munt t' i dúheshin si qendra ne kohen e luftes kundra Romes.

Nje nga ató vise ish Korfuzi. Admiralet Iliriane duall, pra, perpara Korfuzit papritur e papandehur dhe nisne rrethimin e qytetit. Korfuziotet te trembur keq derguan me nje here njeres ne Greqí per te kerkuar ndihme kunder Iliriáneve. *Akaia*, e cila ish ahere shteti mé i forte i Greqise, dergój luftaniet e saj ne Korfús kunder fllotes iliriane. Po, nga ana tjeter, Teuta kish disá kohe qe kish bere nje lidhje me *Akarnanet*, popull detár grek qe rronte ne krahinen e sotme greke qe ka per kryevént *Mesollongjin*, pas se ciles lidhje Akarnanet ishin te detyruar qe te ndihmonin Teuten ne lúfterat e saj, dhe ketá derguan taní gjashte luftanie. Luftaniet akaike dhe ketó t' Akarnaneve u-perpoqne jashte Korfuzit, dhe miqt' e Teutes, Akarnanet, u-muntne.

Po ahere hyne ne mes Ilirianet, dyke perdorur nje mjeshterí te re ne luften anietare. Ilirianet lithne tok nga kater luftaniet e tyre dhe u-sule me rrembím kunder luftanieve akaike dyke i goditur kur t' i arrinin, e pa marre ne sy se ç' munt te pesonin aniet e tyre. Te dy flotat u-perleshne, me keté menyre, po Ilirianet kecyen qe nga aniet e tyre, te lídhura bashke nga kater siç ishin, e u-hodhe ne luftaniet akaike ku u-zune gryke per gryke me Greket, te cilet u-thyen krejt, dhe disá nga aniet e tyre rrane ne duart e múndesve Iliriane.

Ndihma qe priste Korfuzi u-çduk dhe, pas disá kohe rrethimi, qyteti rra ne duart e Iliriáneve. Dyke lene nje ushterí qe te rúante qytetin, admiralet iliriane ngritne peluret e u drejtuan ne Durres, te cilin do t'a kishin marre keté radhe po te mos kishin arrijtur Romanet me flloten dhe ushterín' e tyre te madhe.

IV.

HYRJA E ROMANEVE NE SHQIPERI

1.—Republika e Romes

Perpara se te veme mé tej qe te shekojme se ç' bene Romanet ne Shqiperí, eshte koha qe te mesojme se ç' ish Roma dhe ç' fuqí kish ne keté kohe.

Qyteti i Romes u-kthis me 754 perp. Kr. prej *Romulit*, dhe si tere bota tjeter, edhé Roma qe-

verisej mé parë prej një mbreti. Po nja dy qint vjet mé von, u-ndoth që mbreti *Tarquini*, ish shumë i egër dhe i ashpër për pópullin, dhe mé në funt Romanët u-ngritnë kundër tij, e zbritnë nga froni, dhe vendosnë që pasketáj Roma të mos kish mé mbret. Në vent të tij, pópulli román do të zgjidhte dy zyrtarë, të cilët qúheshin *konsuj* dhe kishin të drejtë që t' ishin zyrtarë vetëm për një vit. Nga ana tjetër, Roma kish edhé një mbledhje të përbërë nga të parët e femíjëve dhe të físeve, me të cilët duhej të keshillóheshin konsujt për çdo punë zyrtarë me rendesí. Kjo mbledhje quhej *Senat*, shqip: *Pleqesí*, si pleqesitë që kanë fshatrat tona. Kjo formë qeverimi në të cilën pópulli merr pjesë në qeverimin quhet *Republikë*, kursé në mbreterítë mbreti dhe jo pópulli e ka fuqinë në dorë.

Romanët ishin nga ushtarët mé të mirë që ka parë gjer sot bota; detyra mé e parë dhe mé e shenjtë për ushtarin román ish që t' u bindej të páreve t' ushterisë. Përandáj, Roma arrijti pak nga pak që të bëhej një shtet i math, dhe mé në funt mundi të zërë botën e tërë, siç do të shohim mé poshtë. Mé parë nga të gjithë, Romanët nisnë të mposhtnin popujt e tjerë t' Italisë, dhe, kur mbaruan me ketá, u-kthyen *Karthagjenës*, e cila ish një qytét tregëtár, shumë i pasur e shumë i fortë, n' anëdetin e Afrikës, afër qytetit të sotmë të Tunuzit. Luftrat që bëri Roma me Karthagjenën quhen *Luftra punike*, dhe u-

bene tri luftra te ketilla, te gjata e te gjákeshme, gjer sa Karthagjena rra ne duart e Románeve, 146 perp. Kr., te cilet e sheshuan krejt qe te mos mbetej gjyrme prej saj.

(Sheko kendimin: USHTERIA ROMANE, faqe 42).

Kjo ish Roma me te cilen Teuta pati fatin e keq te zihej dhe te hynte ne lufte. Ne kohen kur Romanet hyne ne Shqiperí per te paren here, siç pame mé siper, tere Italia kish rrene ne duart e Románeve dhe e para nga te tri lúfterat punike kish marre funt me fitimin e Romes.

2.—Shqiperia e Maqedonia Kunder Romes

Passí u-munt dhe pranój paqen e rende Teuta, Romanet s' e zgjatne mé teper hyrjen e tyre ne Shqiperí, se kishin hallet e tyre n' Italí, nga shkaku se Karthagjena po behej gatí qe te goditte perserí Romen. Teuta mbet prape si mbretereshe e Ilirise, po keté here Iliria nuk' permblihte gje tjeter veç krahines se Shkodres dhe te Malit te Zi; tokat e tjera Romanet i vune nené qeverimin e Dimitrit te Farit, t' atí gjeneralit te pabese qe leshój Korfuzin ne duart e tyre.

Me gjith' até, Iliria nisi te perparonte e te forcohej perseri, dhe, me vdekjen e Teutes, Dimitri i bashkój nené qeverimin e tij te dy coprat e Ilirise. Po, nuke shkoj shume kohe kur edhé vete Dimitri u lojti nga besa Románeve, nga te cilet ay desh te çkeputej ploterísht e te rronte si

mbret mε vete. Romanet i çpallnε me njehere lufte Dimitrit, dhe i muar fuqinε nga dora, pas njε lufte tε rrepte nε tε cilen muar pjesε tere Ilirianet kunder Romes, se deshin tε mos linin tε huajt tε shkelnin nε Shqipεrí, dhe nε vent tε tij vune *Pinnen*, tε birin e Teutes, i cili ish njε djalósh i pafuqishmε dhe i pazoti.

Dimitri i Farit, dyke ikur nga Iliria, u-fut nε Maqedoní (216) ku mbreteronte Filipi V (i peste), tε cilin Dimitri nisi t' a ndiste kunder Románeve. Per tε larguar Romanet nga Shqiperia, ku ishin njε rezík per Maqedonine, Filipi rrahu qε t' i bashkonte edhé Epirotet edhé Greket kunder Románeve, dhe, veç ketyre, beri edhé njε mareveshje me *Kathargjénasit*, tε cilet nε keté kohε kishin nisur luften e dytε kunder Romes.

Per fat tε keq, nukε shkoj shumε kohε pas vdekjes sε Pirros, q' Epirotet u-perçanε dhe fiset e ndryshme po qeveríseshin taní sicili mε vete, pa nonjé bashkím nε mes tε tyre. Fisi mé i fortε i kesáj kohe po refehej aý i *Athamáneve*, per tε cilin thamε mé siper qε rronte nε krahinen e Konitzes dhe nε malet e Pindit, dhe mbreti i tij u-bashkua me Filipin e Maqedonisε; po disá fise tε tjera u-bashkuan me Romanet.

Filipi mblodhi njε ushterí tε madhe kundra Románeve dhe arrijti afer Vioses qε tε goditej me tá. Po Romanet u-dukne papandehur dhe e çperndanε fuqín' e Filipit. Njε paqe u-neneshkrua

ahere ne Dures (205 perp. Kr.) ne mes te mbretit te Maqedonise e te Romes.

Po nuke shkoj shume kohe qe lufta u-perserít, dhe Romanet nené gjeneralin e tyre *Tit Flaminin* e muntne edhé nje here Filipin ne grykat e *Trebeshinit*, afer Kelcyres se Tepelenes.

3.—Luftrat e Funtme dhe Pushtimi i Shqiperise prej Románeve

Me vdekjen e Filipit te Maqedonise, vendin e tij e zuri i biri, *Perseu*, i cili desh te mbaronte punen qe kish nisur i ati, domethene te zbonte Romanet nga Shqiperia.

Ne keté kohe n' Ilirí mbreteronte *Gjenchi*, i cili eshte dhe i funtmi mbret i Ilirise. Po ne vent qe te rrinte ne Shkodre, Gjenchi kish ndertuar nje qendre ushteriake ne *Lesh*, dhe atjé i erdhe nje dite ambasadoret e Perseut te Maqedonise te cilit ishin porositur prej mbretit te tyre qe te lithnin bese me Gjenchin kundra Románeve. Ne krye, Gjenchi tregohej shume i drojtur, po mé ne funt u-lith me mbretin e Maqedonise. Gjith' ne keté kohe, n' Epír mbreteronte nje prince i forte e i dashur nga pópulli, e keshtú ky mundi qe t' i bashkonte edhé fiset e Epirit me mbretin e Maqedonise kundra Románeve. Siç shekoni, keté radhe Iliria, Epiri dhe Maqedonia u-lithne ngushte ne mes te tyre per te leftuar fuqín' e madhe te Romes.

Po kjo beselidhje s' munt t' i pelqente Romes me asnjé menyre, edhé keshtú nisi nje lufte e trete. Me 168, Roma çoj dy ushterí te medhá nené kumanden e kónsullit *Paul Emil*, i cili zbriti ne Durres qe te drejtohej kunder Perseut te Maqedonise. Nje cope e ushterise, nené kumanden e gjeneralit román *Luk Anik* vajti te goditte Gjenchin ne Lesh, i cili keté radhe u-shtrengua qe te futej prape ne Shkodre. Atjé u-rrethua prej Románeve, po pas pak kohe u-shtrengua qe te jepej ne duart e gjeneralit román, i cili e shpuri si rob lufte ne Rome.

Keshtú mori funt mbreteria e Ilirise, e cila taní u-be si nje ngastre romane (168 perp. Kr.).

Ne kohen kur *Luk Aniki* po ndiqte Gjençin, Kónsulli Paul Emil hoqi drejt kunder Perseut, te cilin e dermój dhe e mundi ploterísht ne *Pydne* te Maqedonise (168). Perseu ra rop ne duart e Románeve e Maqedonia u-be nje ngastre e Romes. Qe nga Pydna, Paul Emili zbriti poshte qe te pushtonte Epirin me nje ushterí te madhe. Epirotet pane qe s' ia dilnin luftes kunder nje ushterie aqe te madhe, dhe ne deshperím e siper te paret e tyre, princet e físeve, vrane veten qe te mos binin ne duart e Románeve, siç pane qe ra Gjençi dhe Perseu dhe u-shpune si rober ne Rome. Paul Emili hyri ne Shqiperín' e poshtme, dhe Epiri i shkrete pesój nje shkaterím dhe shkretím q' i shembellén shkaterimit dhe shkretimit qe bene Greket me 1914.

Me urdher nga Senati i Romes, Paul Emili beri remujen mé te madhe n' Epír; prishi qytetet dhe fshatrat nga themelet, mori nepér kembe mallin e njéresve te cilet u-plaçkitne krejt dhe plaçkat u-derguan ne Rome, fortesat dhe keshtjellat u-sheshuan rafshe me dhene, dhe 150,000 shpirt u-burgosne dhe u-shitne si rober. Shkretimi ish aqe i math sa vendi s' ngriti dot krye per nje kohe te gjate.

Keshtú ra dhe u-be krahine e Romes edhé Shqiperia e poshtme.

Njemént tere Shqiperia ra ne duart te Románeve te cilet e ndane ne copra.

PERMBLEHJE

(Te mesohet me goje)

1. Roma u-kthis prej Romulit me 754 perp. Kr. Ne krye qeverisej prej mbreti, po me von e qeverisnin dy *konsuj*, te zgjedhur prej popullit, se bashku me Senatin. Romanet ishin ushtare te mire e te bindur, dhe perandaj Roma mundi te pushtonje boten. Romanet luftuan tri here dhe prishne *Karthagjenen*, passi zune tere Italine.

2. Dimitri i Farit, qe zuri vendin e Teutes, u-muar vesh me Filipin e Maqedonise per te leftuar se bashku kunder Romaneve. Romanet e ndjekin Dimitrin, dhe pak me von, gjenerali roman Tit Flamini e mundi ushterin' e bashkuar me Filipin.

3. *Gjençi* i Ilirise, i funtmi mbret, merret vesh me Perseun e Maqedonise kunder Romaneve, dhe ne kete marreveshje bashkohen edhe Epirotet. Konsulli roman *Paul Emili* zbret ne Durres me ushterin'e tij dhe munt Perseun e Maqedonise ne Pydne (168). Gjenerali roman Luk Anik munt Gjenchin dhe e shpie ne

Rome si rob. Nga Pydna, Paul Emili zbret n' Epir te cilin e shkreton dhe e ben remuje.

4. Shqiperia e tere bie ne duart e Romaneve dhe behet ngastre e Romes (168).

PYETJE PER STERVITJE

1. Kur u-kthis Roma dhe prej kujt?—Si qeverisej me pare dhe si me pastaj?—Ç' do te thote "Republike"?—Ç' ishin *konsujt?*—Ç' ish *Senati?*—Perse Romanet muntne te pushtojne tere boten?—Sa e forte ish Roma kur nisi te leftonte kunder Shqiperise?—Cila ish *Karthagjena* dhe ç' pesoj?—Cilat dhe sa jane luf*terat punike?*

2. Ç' bene Romanet passi Teuta beri paqe?—Cili ish Dimitri i Farit dhe ç' beri?—Cili ish *Pinna?* Ç' pesoj Dimitri dhe ku vajti?—Ç' kerkonte te bente Filipi i Maqedonise?

3. Ç' kish ngjare n' Epir pas vdekjes se Pirros?—Cilet ishin Athamanet dhe ç' bene?—Ç' u-be ne Durres me 205?—Ku kish dale Filipi qe te leftonte Romanet? —Cili ish *Tit Flamini* dhe ç' beri?—Ku u-munt Filipi i Maqedonise?

4. Cili ish *Perseu* dhe ç' desh te bente?—Cili ish *Gjençi?*—Cili mbreteroj pas Gençit n' Iliri?— Ç' beri Iliria, Maqedonia dhe Epiri ne kete kohe?— Cili ish *Paul Emili,* ne ç' vent te Shqiperise zbriti me ushterine e tij, per ku ish nisur?

5. Cili ish *Luk Aniki* dhe ç' beri?—Ç' pesoj Gjençi?

6. Ç' ngjau ne Pydne me 168?—Ku vajti Paul Emili qe nga Pydna? Ç' bene te paret e vendit n' Epir?—Kur u-shkretua Epiri ne koherat tona?

7. Ç' tregon viti 168 perp. Kr. per Shqiperine?

KENDIME

EPIR apó MOLLOSI?—Pame mé siper se mbreteria e Mollosise u-themelua prej Mollosit, dhe qe Mollosia ish krahina mé e madhe e Epirit dhe

Molloset ishin fisi mé i forte i vendit. Keshtú, mbretrit e pare kishin titullin "mbreter te Mollosise", si Aleksander Mollosi. Mé von, shekojme qe Pirrua quhet "mbret i Epirit" po ne mishkrimin qe vume ne nje kendím te shkuar vete Pirrua perdór fjalet "sterníp i mbréterve te Mollosise."

Dhe taní vjen pyetja: ç' lloj fjale eshte fjala "Epír" e persé u-perdór per Shqiperín' e poshtme dhe perdoret sot e kesáj dite? Le t'a shpjegojme, pra, nje here e mire keté pune.

Epír eshte pa dyshím nje fjale greke, kuptimi i te ciles eshte "steré", "toke e thate". Keté emer ia dhane Shqiperise se poshtme ndénjesit Greke e nisive ioniane, si Korfuzi, Kefalonia, Leukada, etj., qe te tregonin se toka perkundréjt nisive te tyre s' ish nisí po ish "toke e thate dhe e gjere, tej se ciles s' kish det", dyke qene se nisite kane det nga te gjith' anet. Aresya qe fjala "Epír" i mbet Shqiperise se poshtme gjer sot e kesáj dite eshte se keté fjale vetem perdornin shkrimtaret e vjeter greke, te cilet ishin shkrimtaret e vetem t' asáj kohe. Nga ketá shkrimtare e muare mé von edhé shkrimtaret romane e pastáj e muare edhé Evropianet, aqe sa perdorimi i fjales "Epír" u-pergjithesua, dhe shume here tere Shqiperia quhej Epír. Disá nga shkrimtaret dhe jeteshkrónjesit e Skenderbeut e qúajne Gjergj Kastriotin jo "mbret te Shqiperise" po "mbret t' Epirit". Ne kohen e Bizantíneve vetem krahina e Shkodres

quhej "Ilirí" dhe tere Shqiperia tjeter quhej "Epír".

Nga ketó qe thame mé siper kuptohet se fjala "Epír" s' ka nonjé kuptím qe vendi qe quhej ashtú ish toke e ndenjur prej Grekesh. As fare. Kjo fjale ish vetem nje emer i pergjítheshem i tokes se ndenjur prej físeve te ndryshme te Shqiperise se poshtme te cilet s' kishin nje emer te bashket per tere vendin e tyre, osé ne kishin aý emer s' arrijti gjer ne kóherat tona.

Nga ana tjeter, Mollosia ish vetem *nje* nga krahinat e Shqiperise se poshtme, po me qene se mbretrit e saj muntne te béheshin edhé mbreter te físeve dhe krahínave te tjera, shume here tere Shqiperia e poshtme osé Epiri quhej Mollosí.

USHTERIA ROMANE—Romanet jane ushtaret mé te mire qe ka pare bota. Ushtaret romane jo vetem q' ishin trima, po kishin edhé durím te math, te forte n' udhe e ne mundime, te kenaqur me pak te ngrena, dhe kishin bindjen mé te plotte ner kapedanet e tyre. Ne vere (behár) munt t' ecnin afró gjashte kilometra n' ore, te ngarkuar me armet e renda t' asáj kohe. Kurre s' e shkonin naten ne nonjé vent pa u-forcuar mire nga te gjith' anet, e keshtú armiqte s' i gjetne kurre te papregatitur.

Ushteria romane ish e ndare ne *legjione*. Legjión quhej nje trupe prej afró gjashte mije burra, te ndare ne tridhjete *togje*. Forca e legjióneve u detyrohej dy gjérave: trimerise s' ush-

tarit dhe shpejtësisë së tij. Në betejat, legjioni ndahej më tresh, në vija që vinin njëra pas tjetrës. E para vijë goditte armikun, e dyta i mbante krahun së parës, dhe e treta, që shërbente si *rezervë*, merrte pjesë në betejën në çastin e duhur.

Ushtarët romanë kishin një *helmé*, mi krye, një *krahësór* (prej çelniku), që mbulonte trupin dhe e mpronte nga goditjet e armikut, dhe një shpatë që priste me dy anët. Veç këtyre, kishin edhé një *shtizë*, dy metra të gjatë, me të cilën goditnin mé parë armikun. Oficerët e larter të tyre quheshin *tribunë*, dhe kapedanët e tyre qúheshin *qintarë*.

Ushtari román pritej që të tregonte trimërinë mé të madhe në luftë, po edhé nderi e shpërblimi që merrte ish i math. Ushtarëve që lëftonin mirë, Roma u jepte nga një kurorë prej fletësh dafine osé lisi, dhe shumë herë u jepte edhé gjerdane të florinjtë e t' ergjentë.

Kryegjenerali i një ushtërie që fitonte një luftë kish të drejtë që të merrte një nder édhe mé të math. Ky nder quhej *triúmf*. Në diten e caktuar, gjenerali fitimtár hipte në një karroce të hequr prej kater kuajsh të bardhë, dhe hynte në Romë dyke patur përpara tij róbërit që kish zënë në luftë. Me këtë menyrë u-shpunë si rober në Romë mbreti i Ilirisë, *Gjençi*, dhe aý i Maqedonisë, *Perseu*. Pas gjeneralit vinin oficerët dhe ushtëria. Kjo paradë shkonte përmés údhëve mé të mira të Romës në mes të brohorive të pópullit e të

lúleve qe hithnin qytetaret nga dritaret e shtepive te tyre. Pastáj, qe te gjithe vinin ne *Kapitól* ku ish qendra e qeverise romane dhe nje tempull i perendive te Romes, dhe atjé gjenerali triumfatór bente therorite (kurbanet) e zakóneshme si shenje mirenjójtjeje per fitimin e tij. Mé ne funt, jepej nje gostí e madhe ku bashkóheshin njérezit mé te shenuar. E merrni me ment se sa lavdí e madhe ish per nje gjenerál román qe te fitonte nje triúmf te ketille.

Me keté organizate te bukur e te mbaruar Romanet muntne, dhe s' esht as fare çudi qe muntne, te fitonin kudó e te zinin tere boten.

BKSH

PJESA E DYTË

Që më 168 përp. Kr. gjer më 1410 pas Kr.

I

SHQIPËRIA NËNË ROMANËT

1.Zgjerimi i Pushtimit Román dhe Fillimi i Perandorisë Romane

Pas pushtimit të Shqipërisë, Romanët nuk qendruan gjer atjé po ngane édhe mé tutje. Hyrja e tyre në Shqipëri u dha shtegun e duhur nga i cili u-sulë të zinin tere vendet në lindje të Shqipërisë. Me organizaten e tyre të mbaruar, me ushterin' e tyre të fortë dhe krejt të bindur nenë kumandaret e tyre, Romanët mposhtnë pak nga pak të gjithë armiqt' e tyre, faji i math i të cíleve ish që s' bashkóheshin dot në mes të tyre, po qendronin si dhen të ndara njera nga tjetra; e dhent' e ndara i ha ujku pa nonjé veshtiresí të madhe. Gjith' ashtú siç ben ujku, bënë edhé Romanët. Dhe me të vertét, do t' ish një gjë fort e veshtirë që të mpóshteshin aqe lehtë Shqiptaret, Maqedónasit, Greket, po të mos ishin të përçarë e të ndarë në fise e në grupe të cilet leftonin në mes té tyre, në vent që t' i binin së bashku armikut të bashkët.

Keshtú, pra, Romanet, passí vune ne dore Shqiperine dhe Maqedonine iu sule Greqise, e cila ish, gjith' ashtú, e ndare ne qytete qe leftonin ne mes te tyre, dhe njezét vjet pas pushtimit te Shqiperise edhé Greqia rá nder kembet e Románeve. Mé von, Romanet múare udhen e lindjes, zune Stambollin, i cili quhej *Bizant* n' até kohe, pushtuan Asin' e Vogel, te cilen neve e njohim mé mire nené emerin *Anadóll*, vane gjer ne Syrí dhe Mesopotamí, zune edhé Egjyptin, te cilin neve e dime mé mire nené emerin *Misír;* me fjale te tjera e zgjatne fuqin' e tyre po-thua se gjer atjé ku kish vajtur Aleksandri i Math.

Po Romanet vane mé tej se sa Aleksandri. Nga ana e perendimit, zune Francen, nje pjese te madhe t' Anglise, dhe Spanjen. Me nje fjale u-bene zoter te botes se tere t' asáj kohe.

Po kur s' kish mbetur nonjé çip tjater i dheut qe te pushtonin, Romanet zune te leftonin ne mes te tyre. Tetedhjete vjet t' historise se Romes shkuan me lúftera civile, brenda ne Rome dhe ne viset e pushtúara prej Románeve. Ketó lúftera civile u-bene shkak, mé ne funt, qe humbi lirin' e saj Roma. Gjeneralet e Romes zune te háheshin ne mes te tyre qe cili te vinte ne dore fuqin' e mbreterise se madhe.

Per dy nga ató lúftera civile Shqiperia sherbeu si fushe lufte, domethene perpjékjet mé te medhá u-bene ne toke te Shqiperise. E para u-be ne mes te *Jul Qesarit dhe te Pompejit.* Ketá dy

burra kishin n' até kohe fuqine mé te madhe ne dore. Jul Qesari, i cili numerohet si nje nga burrat mé te medhénj te botes, kish shtruar Francen e sotme nené Romen, dhe po kthehej ne Rome me qellím qe te zbriste Pompejin nga zyra qe kish si *konsull.* Pompeji iku nga Roma dhe u-hoth ne Shiqerí dhe q' andéj ne Thesalí me qellím qe te mblithte atjé nje ushterí. Jul Qesari dolli me nje ushterí prej 20,000 ne *Palase* te Himarres dhe q'andéj arrijti ne Thesalí ku dermój ushterin' e Pompejit (48 perp. Kr.). Tre vjet mé von (45), Jul Qesari u-vra me te pabese.

Lufta e dyte civile plasi ne mes te *Mark Antonit e t' Oktavit,* nipit e Jul Qesarit, te cilet háheshin ne mes te tyre perserí per te vene ne dore qeverin' e Romes (43-30 perp. Kr.). Nje perpjékje e madhe dhe e perfúndeshme ne mes te dy fllótave kundreshtare u-be ne gjirin e Prevezes dhe Oktavi fitój jo vetem luften, po u-be edhé *Perandori* i pare i Romes (28). Keshtú, Oktavi fitoj kuroren e madhe te perandorise romane n' anedetin e Shqiperise.

Me çpalljen e Oktavit si perandór i Romes, republika e Romes vdiq dhe fuqia e tere u-mbeshtuall ne duart e nje njeriu, te Perandorit, i cili mori títullin *August;* pas atij erdhe shume perandore te tjere, disá nga te cilet do t' i kujtojme kur te vinje radha.

2–Qytetaria Romane ne Shqiperí

Dyke e vene Shqiperine ne dore, Romanet e ndane ne disá ngastra osé krahina te eilat i lane qe te veteqeveríseshin, arrinte qe te njihnin Romen si zonje mi veten e tyre. Me fjale te tjera, Shqiperia nuk' e humbi per fare lirín' e saj, po kish te drejte qe te qeverisej me vete nené kqyrjen dhe veshtrimin e Romes. Gjuha e vendit perdorej aqe lirísht saç perdorej dhe gjuha e Romes, gjuha *latine*, dhe njérezit ishin te lire qe te mesonin cilendó guhe qe t' u pelqente.

Nga ana tjeter, fuqia romane u dha funt zíhjeve te mallkúara qe kane nxire jeten e Shqiperise; Romanet nuk' i linin fiset e Shqiperise qe te háheshin ne mes te tyre, dhe keshtú lúfterat e bréndeshme, qytet me qytet, fshat me fshat, fis me fis, dhe njerí me njerí, pushuan. Dhe me qe taní njérezit s' muntnin te punonin mjeshterín' e vjeter, luften, nje kohe e ré perparimi dhe qyteterimi nisi ne Shqiperí. Zakonet e égera dhe barbare u-lane me nj' ane, dhe vendin e tyre e zune sjélljet e mira dhe njerezore. Me fjalen *qyteterí* kuptohet qe njerezia nisne te punonin arat, te nxirrnin metalet nga gjiri i dheut, te hapnin shkolla per mesím, te pushonin lúfterat ne mes te tyre, vrasjet, vjedhjet, gjakderdhjet, plaçkitjet dhe marrjen neper kembe e te dréjtave e te pafuqishmit prej atíj mé te fuqishmit. Kesáj i thone qyteterí, dhe nje komp qe nuk' i ka ató gjera qe numeruam

mé siper eshtë një komp *barbár*, i egër dhe i paqyteteruar. Romanët ishin të qyteteruar dhe shpunë qytetërin' e tyre në Shqipërí.

Qytetet e Shqiperisë q' ishin mé të perparuar në këté kohë ishin *Vlora, Dúrresi, Ambrakia (Narta), Shkodra dhe Leshi.*

Romanët ndertuan edhé një udhë të gjatë e cila niste në Shqipërí dhe arrinte gjer në Stambóll. Kjó udhë e degjuar quhej *Egnatia* osé *Aegitana.* Udha Aegitana kish dy krahë: njëri niste nga Dúrresi dhe tjetri afër Vlorës; të dy krahët bashkóheshin afër Shkumbit, në Kodanë. Gjyrmat e saj munt të shihen e sot e kesáj dite. Në këté udhë vizitonin ushterít' e Romës që vinin në Lindje si edhé tregëtarët.

Po, ndonesé Shqiptarët hynë n' udhën e qytetërimit e të perparimit, nuk' munt të harronin se ishin nenë zgjedhë të huaj, dhe kurdohere që Romanët nisnin të tregóheshin të ashpër, Shqiptarët ngrinin krye kundra tyre me shprese që të liróheshin, po ató ishin mundime të kotta. Me gjith' até, Roma, dyke parë rrezikun e kryengrítjeve në Shqiperi, kohë më kohë themelój kolloni romane, domethënë togje Rmanësh me femijet e tyre, të cilët vendóseshin në viset e ndryshme të Shqiperisë, atjé ku ish nevoja mé teper, që të rúanin véndesit të mos benin kryengrítje. Një nga atá që u-kujtua të merrte masa të këtilla ish edhé Jul Qesari. Dhe thuhet që Vellehët e Shqiperisë janë sterniprit e atyre Románeve që erdhë

dhe u-shtruan nε Shqipεrí, bashkε me femijet e tyre.

Per fat tε keq, kjó qyteterí e bekuar nuk' vonoj qε tε shuhéj perseri, siç dο tε shohim mé poshtε.

3—Sherbimet qε i Berl Romes Shqiperia

Si per shkembím e tε mirave tε qyteterise qε shpuri Roma nε Shqipεrí, edhé Shqiperia i solli Romes, si per shperblím, disá sherbime shume tε çmúara.

Sikunder treguam mé siper, pas perandorit tε pare, *Augustit*, erdhe shumε perandorε tε tjere. Disá nga atá e qeverisnε perandorinε romane me drejtesí e zotesí tε madhe. Po, nga ana tjeter, esht' e pamundur qε njε njerí i vetem, siç ish perandori i Romes, me fuqí aqe tε madhe tε mos bente gabime nε kurríε tε pópullit. Keshtú, kohe mε kohe, dúallε disá perandorε q' u-treguan mé t' eger se bishat e égera, nε mes tε cílevε aý mé i degjúari per keq eshte *Néroni*, i cili e mundonte pópullin me njε menyre qε s' refehet. Nga shkaku, pra, i qeverimit tε lik tε perandóreve, perandoria romane nisi tε rrezohet pak nga pak e tε bjere per dhé.

Njε shkak tjeter i rénies sε perandorisε romane ish lindja e Krishterimit. Nε kohen e mbreterimit t' Augustit tε pare, lindi nε *Bethlehem* tε Judesε *Jesú Krishti*, dhe Krishterimi nisi tε perhapej nε perandorinε romane. Nε krye pe-

randoret e Romes e ndoqne me terbím te math Krishterimin, dyke urdheruar therrje te pergjítheshme per te Krishteret, dhe kjo gje solli trazira e trubullime me te kater anet e perandorise romane, e cila nisi qe te tundej nga ketó ngatrime.

Ne kete kohe, Shqiptaret kishin zene te merrnin vende te larter ne qeverimin e perandorise romane. Shume Shqiptare u-bene gjenerale, dhe gjashte nga perandoret e Romes ishin Iliriane. Mé i fámeshmi ne mes te ketyre esht *Diokletiani*, i cili u-tregua fort i zoti dhe mundi t'a perkembe perandorine Romane per ca kohe. Diokletiani vuri re q' ajó perandorí aqe e madhe s' munt te qeverisej vetem prej nje njeriu e keshtú e ndau me dysh.

Gjith' ashtú, trupat qe rrinin pas perandorit ishin te perbera mé teper prej Iliriánesh.

(Sheko Kendimin: GARDA PRETORIANE, faqe 54).

Krishterimit Shqiperia i dha dy njeres te medhénj. Mé i shenúari nga ketá ish *Kostandini i Math*, perandór i Romes, i cili jo vetem qe i mori te Krishteret nené mprojtjen e tij, po edhé rrezój fare besen e vjeter dyke njojtur si fe zyrtare Krishterimin. Veç kesáj, Kostantini themelój edhé Konstantinopojen (Stambollin), te cilen e beri kryeqytét te ri te perandorise romane. *Nishi*, i cili ahere ish pjese e Shqiperise, ish vendi ku u-lint Kostantini i Math.

Njeriu i dytε ish *Shεn Jeronimi*, i cili pεrktheu nε latinishten librat e shenjta e tε Krishtérεve.

Po s' janε vetem ketá njerεs tε shenuar q' i dha Romes Shqiperia; ka edhé shumε tε tjerε, émerat e tε cíleve munt t' i mesoni mé von.

(Shekó kendimin: JULIAN FILOSOFI, faqe 55).

PΕRMBLEDHJE

(Pεr tε mesuar me goje)

1. Pasi zunε Shqiperinε, Romanet e zgjatnε pushtimin e tyre nε Greqi, nε Ballkan, n' Anadoll e nε viset e tjera tε botεs sε njojtur. Fitimi i Romanεve u detyrohet ndarjeve dhe pεrçarjeve tε kombeve tε tjerε.

2. Romanet zihen nε mes tε tyre, dhe nisim luftεrat civile, dyké qenε se gjeneralet e tyre zunε tε haheshin nε mes tε tyre qε cili tε merte fuqinε nε duart e tij. *Jul Qesari* hyri nε luftε me Pompejin dhe dolli me ushterin' e tij nε *Palasε* tε Himarrεs; q' andej u-pεrpoq me Pompein nε Thesalí. Niprit e tij, *Oktavi* dhe *Antoni*, e pεrsεritin luften mε von. Antoni mundet prej Oktavit nε gjirin e Prevezεs, dhe Oktavi bεhet i pari perendor i Romεs. Republika e Romεs humbet.

3. Shqiperia εshtε e lirε tε veteqeveriset nenε Romanet, tε cilet shpunε *qytetεrin*' e tyre nε Shqipεri. Njε kohε e ré pεrparimi nis pεr Shqiperinε. Romanet hapnε udhen *Aegitana* osε *Egnatia* qε shpinte prej Shqiperisε nε Kostantinopoje.

4. Kohε mε kohε Shqiptaret bejnε kryengritje qε tε lirohen nga Romanet, dhe pεrandaj Roma themelon *kolloní* nε Shqipεri. Vellehet e Shqiperisε janε stεr niprit e Romanεve q' u-vendosnε atje.

5. Me hipjen nε fron e perandóreve, disá nga tε cilet ishin shumε tε liq e t' egεr si *Neroni*, nis renia e perandorisε romane. Nga ana tjetεr, lindja e Krishterimit sjell trazira dhe trubullime tε cilat e tronditin ca mé tepεr perandorinε Romane. Shqiperia i vete

ndihmë Romës, dykë i dhënë gjashtë perandorë, në mes të cíleve mé i fámëshmi është *Diokletiani* që mundi të përkëmbë perandorinë romane. Gjith' ashtu, Shqipëria i jep ushtëri Romës.

6. Krishterimit Shqipëria i jep *Shën Konstandinin* (Kostandinin e Math) i cili mori nënë mprojtjen e tij besën e Krishtërë, dhe *Shën Jeronimin* i cili përktheu librat e shënjta në latinishten.

PYETJE PËR STËRVITJE

1. Ç' bënë Romanët passi zunë Shqipërinë?—Cila ish aresya që Romanët i mposhtnë aqë lehtë popujt e tjerë?—Gjer ku zgjatët perandoria romane?—Cila ish më e madhe: Perandoria e Aleksandrit të Math apo ajo e Romanëvë, dhe përsë ish më e madhe?

2. Ç' bënë Romanët passi zunë botën?—Ç' do të thotë *luftëra civile?*—Përsë u-bënë ato luftëra civile?—Cili ish *Jul Qësari* dhe ç' bëri?—Cili ish *Pompeji?*—Ç' kanë të bëjnë me Shqipërinë këta dy njerës?—Cili ish *Mark Antoni* dhe Oktavi dhe ç' kanë të bëjnë me Shqipërinë?—Ç' fitoj *Oktavi* n' anëdetin e Shqpërisë dhe ku?—Ç' u-bë pastaj Oktavi?—Ç' do të thotë fjala perandor?—Cili ish perandori i parë i Romës dhe ç' titull kish?

3. Si qëverisëj Shqipëria nënë Romanët?—Ç' gjuhë përdorëj në Shqipëri n' atë kohë?—Dini noca kombë të paqyteteruar sot, dhe cilët janë?—Ç' gjë ish *Egnatia* osë *Aegitana*, ku niste dhe ku mbaronte?—Cilët ishin qytetët më të degjuar të Shqipërisë në këtë kohë?

4. Si u-mundua Roma që të mposhtëj kryengritjet në Shqipëri?—Cilët janë stërgjyshët e Vëllehëvë të Shqipërisë?—Ç' do të thotë fjala *kolloni?*

5. Cilët ishin shkakët që nisnë prishjen e perandorisë romane?—Ç" ish *Neroni?* Ç' ka të bënjë lindja e Krishterimit me rënien e Romës?—Si u-prit Krishterimi prëj Romës?— Ç' shërbim i bëri Romës Shqipëria? Sa perandorë i dha? Cili ish më i fámëshmi nga të gjithë dhe ç' bëri?—Ç' i dha Krishterimit Shqipëria? —Ç' bëri Shën Kostandini?—Cili ish Shën Jeronimi dhe ç' bëri?

GARDA PRETORIANE—Trupa ushtëriake që rrinte pas perandorit të Romës quhej "garde pretoriane" e përbëhej nga ushtarët më të zgjedhur që kish perandoria. Po nuke duhet të çuditi kur të degjoni se pjesa më e madhe e asáj garde ish e përbërë prej ushtaresh Iliriane, mbassí me organizimin e bukur román, Ilirianët ishin bërë ushtarët më të mirë të përandorisë. Nga ana tjetër, dyke qënë se Ilirianët ishin fort besnikë —gjë q' e kish kuptuar edhé Sulltán *Abdúl Hamiti II* i Turqisë, i cili mbante, gjith' ashtú, një gardë prej ushtaresh shqiptarë,—perandorët e Romës e kishin bërë zakón që t'a formonin gardën e tyre me ushtarë iliriane, q' ishin trima e besnikë.

Kur nisi të tronditej perandoria romane nga turbullimet e bréndeshme, garda pretoriane e mori për vete të drejtën që të hipte në fron e të zbriste perandorët q' i pëlqenin asáj, pa marrë as fare mundimin që të pyeste se ç' mendím kish Senati osé pópulli i Romës. Me këtë menyrë, hipja në fron e zbritja e perandórëve romanë prej gardës pretoriane u-bë një gjë e régullshme. Kurdohërë që dilte nonjé gjenerál i dashur nër ushtarët, osé që zotohej roga mé të mira për gardën, pretorianët e zbrisnin, pa një pa dy, perandorin që mbretëronte até kohë dhe në vent të tij vinin njerín' e zgjedhur prej tyre, kështú që, mbassí garda pretoriane përbëhej mé tepër prej Ilirianësh,

Ilirianet tanë ishin atá që qeverisnin Romën dhe perandorín' e saj.

Me këtë menyrë hipi në fron *Diokletiani* dhe perandoret e tjerë Iliriane, ner të cilët ishin *Valenti, Aureliani, Deki, Probi* e *Klaudi,* e që të gjithë ketá u-treguan perandorë të zotër.

JULIAN FILOSOFI—Pak kohë pas vdekjes së Kostandinit të Math, i cili siç thamë mé siper, e njojti Krishterimin si fe zyrtare dhe e ngriti kryeqytetin nga Roma në Kostandinopojë, hipi në fronin e Kostandinopojës i nipi i tij *Juliani,* i cili ish, gjith' ashtú, ilirián siç ish edhé Kostantini.

Me të hipur në fron, Juliani rrahu që t'a rrëzonte Krishterimin dhe të ngjallte perserí fen' e vjetër pellasgjike, e dyke qënë se ish njerí i mesuar dhe merrej me diturí u-quajt *Julian Filosofi.* Një luftë me shkrim u-ndës, ahere, në mes të Julianit që kërkonte të ngjallte fen' e vjetër dhe t' atyre që mpronin fen' e re, Krishterimin. Kundershtarët e tij, që t'a goditin mé mirë Julianin e t'a çnderonin në syt' e pópullit e qúanin "një barbár nga Iliria" dhe q' aý dyke erdhur nga një vënt i atillë s' kish nonjé punë që të merrej me çështjen e fesë së re. Juliani u-pergjégj, ahere, q' aý ish vertét Ilirián, po nga ana tjetër s' ish e mundur që të mohohej që "Ilirianet ishin trimat mé të medhénj ner burrat e botës."

Nga kjo deshirë e Julianit që të rrëzonte Krishterimin e të sillte perserí fenë e vjetër,

Juliani mori émerin edhé "Apostát", domethenë kryengrites dhe femohonjes .

Po Krishterimi ish hapur shumë n' até kohë, dhe ish e pamundur që t'a mposhte Juliani.

II
SHQIPËRIA NËNË BIZANTINËT

1.–Ndarja dhe Shkaterimi i Perandorisë Romane

Mé siper thamë se perandoria romane kish nisur prej kohe që të rrezohej, dhe që perandori *Diokletian* desh t'a përkembte dyke e ndarë më dysh. Qellimi i tij nuk' ish që t'a ndante fare njëren copë nga tjetra, po vetem që t'a ndante në dy krahina të medhá dhe në kryen e cilesdó prej tyre të qeveriste një zëvendës-perandór. Po ndarja që bëri Diokletiani me qellím të mirë nisi shumë shpejt të bëhej një përçarje e plotë në mes të dy krahínave të medhá. Njëra nga këtó krahina përmblithte Evropën, me kryeqytét Romën, dhe tjetra përmblithte Ballkanin dhe Anadollin, me kryeqytet *Bizantin*. Po dyke hipur në fron Kostandini i Math (306 pas Kr.), perandoria romane u-bashkua përsërí dhe u-bë një, me ndryshím që taní kryeqytét s' ish mé Roma po Bizanti, të cilin Kostantin e ndërtój dhe e emërój *Konstantinopojë* (Qytét i Konstandinit). Po nukë shkoj prapë shumë kohe dhe më 395 pas Kr. të dy

krahinat u-ndanë perserí, dhe në vent të një perandorie u-bënë dy, sicila me perandorin e saj të veçantë. Shqiperia, si pjesë e Ballkanit, u-lith me perandorín' e Lindjes, e cila quhet *Perandorí Bizantine*. Kështú, pasketáj Shqiperia do t' ish nenë úrdherin e perandorit të Konstantinopojes.

Nga këtó dy perandorí mé e dóbeta u-tregua q 'ish ajó e Perendimit që kish Romën për kryeqytét dhe nukë vonój shumë që të binte e të shdukej. Në shékullin e katërt pas Krishtit, valët e físeve Gjermane që rronin pertéj lumenjve *Danub* dhe *Rhin* dhe të cilat s' ishin mposhtur kurrë prej Románeve, çfrynë në fushat e Italisë së síperme dhe mbytnë vendet me númurin e tyre të math. Mé në funt, Gjermanët zbritnë gjer në Romë, e cila ra në duart e tyre më 476 pas Kr., dhe perandoria romane e Perendimit u-çduk për fare.

(Shëko Këndimin: MESJETA, faqe 65).

Taní mbet vetëm Perandoria Bizantine, e së cilës Shqiperia ish një pjesë. Mé tutje do të shohim se ç' i ngjau edhé kësáj perandorie.

2.—Shkeljet e Barbárëve

Gjermanët s' u-mjaftuan dykë marrë Romën. Me mizerít' e tyre i ranë Evropes më të katërtanët, dykë rrëzuar mbreterítë që ishin më kembë e dykë ngritur mbreterí të rea, të qeverísura prej

tyre. Gjer n' até kohe bota kish degjuar fare pak per ketá Gjermane, q' ishin barbare dhe te paqyteteruar, po taní pati rastin qe t' i shekonte prej s' áfermi. Pothua se asnjé vent i Evropes s' mbet pa u-shkelur prej físeve te ndryshme ne te cilet ndáheshin Gjermanet.

Edhé per Shqiperine ish shkrojtur qe te shkelej ne keté kohe jo vetem prej Gjermáneve po edhé prej shume fisesh te tjere barbare, sidó q' ish e lidhur me perandorín' e Konstantinopojes, e cila as qe mundi as qe u-tregua e zonja t' a mpronte vendin tone nga shkeljet e ndryshme. E verteta eshte qe Shqiperia ish vetem ne emer dhe jo me te vertét nené qeverimin e Konstantinopojes. Here pas here dhe kohe pas kohe, Shqiperia humbi nené valet e mizerive te shkélesve vetem qe te ngrinte koke per pak kohe dhe gjer sa te zinte te merrte veten vinte nje vale tjeter dhe e permbyste.

Barbaret e pare qe shkelne Shqiperine ishin *Gothet*, nje nga fiset mé te forte te Gjermáneve e gjith aý fis qe kish zene Romen. Gothet ndenjne ne Shqiperí mé teper se nje qint vjet. Po me 535, *Justiniani*, perandór i Konstantinopojes, i cili vete ish nga Shkupi, i zboj Gothet nga Shqiperia dhe qe te mpronte keté krahine nga shkelje te tjera ndertój per-se-gjati te kufíreve te saj nje sere fortesa e keshtjella.

Me 639, *Hunet*, nje popull shume barbár dhe i eger qe ish nisur qe nga Asia, hyne dhe zune tere Shqiperine. Po Hunet nuk ndenjne shume

kohe ne Shqipení, se pas pak arrijtin *Avaret*, tjeter popull barbár i Asise, te cilet vune perpara Hunet dhe i nxúare jashte Shqiperise te cilen e perlane vete. Ne keté kohe, perandori i Konstantinopojes, *Herakli*, u dha leje Sérbeve, q' ishin édhe ne Rumanín' e sotme n' até kohe, qe te nxirrnin Avaret jashte Shqiperise. Serbet e mbaruan porosín' e Heraklit, dhe, si shperblím mbajtne per vete vendet qe ka sot Mali i Zi dhe nje pjese te madhe te Bosnjes si edhé te Serbise te cilat ishin mé pare toka t' Ilirise.

Me 861, Shqiperia u-shkel perserí prej nje pópulli barbár te ri, prej *Bullgáreve*, te cilet duken per te paren here. Bullgaret e shkretuan dhe e plaçkitne vendin, ashtú siç kishin bere mé pare barbaret e tjere. Nje vale e dyte Bullgaresh mbyti perserí Shqiperine pak mé von. Emerat bullgarishte te disá fshátrave dhe véndeve te Shqiperise kane mbetur qe ne keté kohe kur Bullgaret shkelne vendin tone. Gjith ashtú, ne keté kohe u-vendosne Bullgaret qe gjenden sot ne disá vende te Shqiperise.

Ne funt te shékullit te njembedhjete (1081), Shqiperia e Mesme dhe e Poshtme u-shkel prej *Normáneve*, tjeter popull prej gjaku gjermani, po te larkme. Vendi i pare nga i cili ishin nisur ne krye Normanet eshte *Skandinavia;* q' andéj atá u-hodhe ne France, n' Inglí, n' Italí, dhe qe nga ky vent i funtme arrine ne Shqipení me aniet e tyre. Shkaku qe i shtyti te hídheshin ne Shqipení

ish se kishin njε zihje me perandorin e Konstantinopojes.

Shkeljet e barbáreve nε Shqiperí patnε njε perfundím shumε fatkéq per vendin tonε. Pervéç qε tokat e Shqiperisε u-shkretuan dhe njε shumicε e madhe njeres u-therrε prej barbáreve osé humpnε nε lufterat qε benε kundra tyre, demi mé i math qε iu-bε Shqiperisε ish qε ketó shkelje çrrenjosne krejt dhe mbytnε qyteterinε qε kish nisur tε lulezonte dhe perparimin e kombit tonε. Shqiperia ra prapε nε lengím dhe mbet pas nga shoqet e saj.

3.—Kryqesatat

Shkeljet dhe perhapja e barbáreve po-thua se kishin marrε funt nε keté kohe, dyke qenε se cilidó nga atá kish zenε nga njε vent ku edhé qendrój. Evropa kish shpetuar, pak a shumε, nga kesí lloji turbullime, veçanerísht passí barbaret e ndryshme hodhe poshte fen' e tyre tε vjeter dhe perqafuan Krishterimin, i cili po zbutte pak nga pak zakonet e tyre t' égera.

Po taní nisi, nga ana tjeter, njε levizje e çudíteshme dhe e re nε mes tε pópujve tε Krishterε t' Evropes, njε levizje q' e mbajti Evropen mε kembε per tre shekuj; levizja e *Kryqesátave*, me fjalε tε tjera *Lúfterat e Kryqit.*

Qε t' i kuptojmε mé mirε ketó lúftera, eshtε nevojε qε tε shekojmε mé parε cilet ishin shkaket

qe shtyne popujt e Evropes ne ketó lúftera te rea.

Qe kursé nisi te perhapej Krishterimi, besniket kishin zakón qe te ngríheshin nga te gjith' anet e te vinin ne vendet e shenjta te Krishterimit, ne *Jerusalém* te Judese, ku eshte varri i Jesú Krishtit. Me fjale te tjera vinin ne *haxhillék*. Po, ne shékullin e shtate, dolli ne *Meke* te Arabise profeti *Mohamét*, dhe Arabet lane fen' e tyre te vjeter dhe perqafuan fen' e re, e cila u-quajt *Mohamedanizme* osé *Islamizme*. Mé von, Arabet nisne te zgjatnin pushtimin e tyre dyke u-shtrire ne Syrí, ne Mesopotamí e ne vende te tjere. Nje nga fiset e tyre mé te forte, qe qúheshin *Sarakene*, zgjati pushtimin aráb ne Misír, ne tere anedetin e Afrikes e q' andéj u-hodhe ne Spanje, te cilen e zune te tere, e deshin te zinin edhé Francen, po nuk' muntne. Gjithe ketá Sarakene kishin shtene ne dore edhé Jerusalemin. Po ketá Arabe Sarakene ishin shume te qyteteruar, mé te qyteteruar se kombet e Evropes s' asáj kohe, dhe jo vetem qe nuk' ngisnin te Krishteret qe vinin per haxhillék ne Jerusalém, po edhé i mpronin. Nje nga shenjat mé te çqúara te qyteterise eshte nderimi i fese se tjetrit, dhe Sarakenet ishin, siç thame, te qyteteruar dhe nderonin te gjitha fet' e tjera, sidó q' atá vete ishin Mohamedane.

Po nuke shkoj shume kohe kur dolli ne shesh, nga viset e Turqestanit, nje fis i Turqve, te cilet qúheshin *Selxhuke*, dhe te cilet ishin prej nje gjaku me *Turqit Osmanllínj* te cilet duall ne

shesh mé von, siç do te shohim mé poshte. *Selxhuket* ishin njerez t' eger dhe barbarë, *Mohamedanë*, edhé ketá, nga feja. Puna e tyre e parë ish te zbonin Sarakenet e qyteteruar nga vendet që kishin zenë ketá mé parë dhe te cilat i muarë taní Selxhuket. Një nga ató vende ish edhé *Jerusalemi*. Haxhinjte te Krishterë zunë te vinin prapë në Jerusalém, po keté radhë jo vetem që s' gjetnë nonjé mprojtje prej Selxhukeve t' eger, po edhé shumë nga atá u-therë, u-perdorë liksht, e shekuan se Selxhuket u shanin fenë dhe benin edhé shumë gjera te papelqýera te cilat tregonin barbarín' e tyre.

Disá nga te Krishteret muntnë te ktheheshin nga Jerusalemi n' Evropë, dhe atjé nisnë te refenin me ngjyra te zeza vojtjet e te Krishtéreve q' ishin nenë zgjedhen e Selxhúkeve dhe sjelljet e papelqýera te tyre. Ketó refime ndezë zemrat e pópujve te Krishterë t' Evropes, te cilet nisnë me një herë te pregatíteshin per te vajtur në lufte kunder Turqve Selxhukë. Nga çdo vent i Evropes arrinin trupa ushtaresh, te cilet u-qúajtnë *Kryqtarë*, me që cilidó nga atá mbante një kryq te vogel te qepur në robat e tij. Trupat e bashkúara hiqnin pastáj per në Jerusalém. Ketó levizje prej Evrope në Jerusalém quhen *Kryqesata*. U-benë shtatë kryqesata te ketilla që më 1108 gjer më 1328, dhe shumë prej ketyre kryqtareve shkuan permés Shqiperisë dyke udhetuar per në Jerusalém. Qyteti i shenjte i te Krishtereve ra

nε duart e kryqtareve qε nε tε paren kryqsatε, po atá s' qene tε zoterit qε t'a mbanin per shumε kohε, se u-zunε nε mes tε tyre. Nε zénien e qytetit, kryqtaret u-suall aqε barbarísht saç ishin sjellε mé parε Selxhuket.

Njera nga ketó kryqesata, e *káterta*, ka njε rendesí tε veçante per Shqiperinε, siç do tε shohim mé poshtε.

PΕRMBLEDHJE

(Per tε mesuar me gojε)

1. Perandoria romane tε cilen Diokletiani e kish ndarε me dysh, per tε lehtesuar qeverimin e saj, bashkohet perseri nenε Kostandinin e Math, i cili e ngriti kryeqytetin qε nga Roma nε Kostandinopojε. Pak mé von, (395), perandoria romane ndahet perserí dhe per tε funtmen herε nε dy copε: nε Perandorinε Bizantine, me kryeqytet Konstandinopojen, dhe nε Perandorinε e Perendimit me kryeqytet Romen. Perandoria e Perendimit humbet dhe çduket mε 476 pas Kr. kur Gjermanet muar Romen.

2. Valet e barbareve çfryjnε dhe mbytin terε Europen, me tε gjth' anet. Shqiperia shkelet prej njε sere barbaresh. Tε paret qε shkelε Shqiperinε ishin *Gothet*, fis gjerman, po *Justiniani* i nxori nga Shqiperia mε 535, dhe forcoj kufiret e saj.

3. Me pas vijnε *Hunet*, tε cilet zbohen prej *Avareve*. Perandori Herakli dergon *Serbet* qε tε nxjerin Avaret nga Shqiperia dhe, si shperblím, i le qε tε keputin nga ajó vendet qε ka sot Mali i Zí, Bosnja dhe Serbia (640).

4. Mε 861 Shqiperia shkelet prej Bullgareve, tε cilet lanε si per kujtim njε sere emrash bullgare nε shumε vise tε Shqiperisε dhe njε numur Bullgaresh qε kanε mbetur gjer sot.

5. Me 1081 *Normanet*, tε cilit ishin nisur nε krye qε nga *Skandinavia*, shkelin Shqiperin' e Mesme dhe tε Poshtme duke u-hedhur qε nga Italia.

6. Këto shkelje të barbarëve mbytnë qytetërinë e cila kish nisur të lulëzonte në Shqipëri që në kohën e Romanëve.

7. Kur u-mbaruan shkeljet dhe lufta barbare, nisi n' Europë një levizje e re, *levizja e kryqësatave*, e cila kish për qëllim çlirimin e Jerusalemit nga Selxhukët Turq, të cilët nuk linin të Krishterët që të vinin të faleshin në varrin e Krishtit. Selxhukët Turq kishin zbuar q' andej Sarakenët, Arabët Mohamedanë, q' i-shin shumë të qytëturuar.

PYETJE PËR STËRVITJE

1. Cili dhe përse e ndau në krye perandorinë romane me dysh?—Kur u-bashkua përsëri dhe cili e bashkoj?—Ç' ndryshime solli Kostandini i Math në perandorinë romane?—Cili ish *Bizanti* dhe cila Konstandinopoja, e përse u-quajt kështu ky qytet?—Kur u-nda më dysh e për të funtmen herë perandoria romane?—Cilët ishin kryeqytetët?—Ç' ngjau në vitin 467?—Kush e rrëzoj perandorinë romane të perëndimit dhe kush e mori Romën?—Cilët ishin Gjermanët dhe ku rronin më parë?—Me ç' anë mbet Shqipëria pas ndarjes së perandorisë romane? Cila .eshtë *Perandoria Bizantine* dhe përse quhet ashtu?

2. Ç' pësoj Europa në kohën e rënies së Romës?—Ç' pësoj Shqipëria?—Cilët e shkelë Shqipërinë më parë?—Cilët ishin *Gothët?*—Kush edhe kur e shpëtoj Shqipërinë nga Gothët—Cili ish dhe nga ish *Justiniani?*—Ç' bëri Justiniani për Shqipërinë?—Cilët i-shin *Avarët* dhe kush i nxori jashtë nga Shqipëra?—Cili ish *Herakli?*—Ç' i muarë Shqipërisë Serbët?—Ku gjendeshin Serbët n' atë kohë?—Kish më parë Serbë afër Shqipërisë?

3. Kur e shkelë Shqipërinë Bullgarët?—Që kur janë në Shqipëri vendet e ndënjura prej Bullgarësh dhe vëset që kanë emra bullgare?

4. Cilët ishin Normanët, që nga ishin nisur në krye. përse dhe kur e shkelë Shqpërinë?—Ç' vise kishin zënë më parë se të hidhëshin në Shqipëri?

5. Ç' pësoj Shqipëria nga këto shkelje?—Ç' pësoj qytëterimi dhe përparimi i saj?

6. Ç' ishin kryqesatat?—Ç' ishin *kryqtaret?*—Perse quheshin ashtu?—Ç' ishin shkaket qe shtytne Europen ne keto kryqesata?—Cilet ishin *Sarakenet* dhe ç' fare lloj populli ishin?—Si shkonin Sarakenet me te Krishteret?—Kush e kish me pare Jerusalemin dhe kush pastaj?—Cilet ishin *Selxhuket?*—*Si silleshin* Selxhuket kundrejt te Krishtereve?—Ç' kane te bejne kryqesatat me Shqiperine?

KËNDIME

MESJETA—Qe motin qe ra Roma ne duart e Gjermáneve, 476 pas Kr., nis nje periude e re e historise, e cila quhet *Mesjete*, osé *Kóherat e Mesme*. Mesjeta mbarój me rénien e Konstantinopojes ne duart te Turqve, 1453.

Qe te kuptoni mé mire kete ndarje, le te shekojme pak se si ndahet pergjitherísht historia. Ndarjet kryesore te historise jane tri:

I. HISTORIA E VJETËR, e cila nis qe ne kóherat qe s' mbahen ment dhe gjer ne vitin e rénies se Romes, 476 pas Kr., siç shenuam mé siper.

II. HISTORIA MESJETARE, qe me 476 gjer me 1453.

III. HISTORIA E RE osé MODERNE, qe nis qe me 1453 dhe mbarón ne ditet tona.

Po, siç thame mé siper, ketó jane ndarjet *kryesore* te historise, se ka edhé nenendarje te cilat s' eshte nevoje qe t' i kujtojme heperhé.

Aresya per te cilen periuda qe me 476 e gjer me 1453 u-quajt *Mesjete osé Kóhera te Mesme* eshte se, ashtú siç shekoni dhe vete, kjo eshte *periuda* e *mesme* e historise se njerezise.

Mesjeta ka edhé një emer tjeter: *Kóhera t' Erreta*, dhe quhet keshtú sepsé pas rénies se Romes, 476, nisne shkeljet e barbáreve te cilet pothua shojtne krejt qyteterín' e mepáreshme te Románeve e te Grékeve, dhe bota ra n' *erresire*. Ne kohen e Mesjetes, njerezia harruan mjeshterite, diturine, shkencat dhe artat e vjetra, dhe pothua se u-kthyen perserí ne jeten barbare. Shkolla s' kish mé, ashtú si kishin qene mé pare shkollat e shkelqýera te Greqise se vjeter e te Romes; libra s' dilnin mé, osé s' kish mé shkrimtare, as kendonjes. Njérezit e mesjetes kishin rene mé teper pas fese, siç tregojne *kryqesatat*.

Po kjo nuke dó te thote se qyteteria ishte shojtur krejt; jo, as fare; qyteteria kish rene vetem ne lengím, ish mbuluar ashtú si mbulohet zjarri me hí, dhe pak nga pak zuri te dilte perserí ne shesh, keshtú qe ne mbarím te Mesjetes, njerezia muar prape udhen e qyteterise, te cilen e prurne ne shkallen e larter qe gjendet sot.

III
PRINCIPATAT E LIRA SHQIPTARE

1.—Despotati i Epirit

Sikunder thame mé siper, kryqesata e katert ka një rendesí te veçante per Shqiperine, dhe ja se persé:

Me 1202 u-nisne ushterite qe perbenin kry-

qesaten e katert, dhe nje tok i tyre shkoj nepér Durres, ku ndenji edhé mjaft kohe. Pastáj, i bashkuar me togjet e tjere, te gjithe hoqne per ne Konstantinopoje, dyke dashur qe te shkonin permés Anadollit dhe t' arrinin me steré ne Jerusalém. Po ne vent qe te mbaronin udhetimin e tyre, kryqtáreve u-mbetne syte ne bukurite dhe pasurít' e Kostantinopojes. E zune, pra, keté qytét per vete, rrezuan nga froni perandorin qe mbreteronte n' até kohe, i cili ish nga femija e *Komnéneve*, dhe ne vent te tij vune nje nga kapedanet e tyre (1204).

Po nje nga príncerit e femijes mbreterore te Komnéneve, i qúajtur *Mihaíl Engjelli*, mundi te shpetonje e t' ike nga Kostantinopoja, arrijti ne Seleník, mblodhi atjé rreth tij kreret e Shqiperise, dhe tok me tá u-hoth ne Janine, ku themelój nje principate shqiptare, e cila u-quajt *Despotát i Epirit*. Pak nga pak, Mihaíl Engjelli, si edhé atá q' erdhe pas tij, kur vdiq aý, e zgjeruan principaten e Epirit dyke i shpene kufiret gjer ne Durres, Ohrí, Perlép, nga veriu, e gjer ne Thesalí, nga juga.

Ne keté kohe u-derthne edhé nje here Bullgaret per te zene Shqiperine, po princerit e Epirit e qendruan sulmen e tyre.

Pak mé von, kryqtaret u-zbuan nga Kostantinopoja, dhe u-kthye perserí ne fronin femija e vjeter mbreterore. Perandori i ri kerkój ahere qe principata e Epirit te bashkohej nené kuroren

e tij, siç kish qenë edhé mé parë, po princi i Epirit u-kundershtua me perkrahjen e ushterisë së tij shqiptare, dhe Despotati i Epirit mbet i lirë gjer në vitin 1358.

Me themelimin e kesáj principate, Shqiperia nisi të çkeputej perfunderísht nga Perandoria Bizantine, e cila, nga ana tjetër, s' kish as mé parë nonjé kontróll të math permí Shqiperinë.

2.—Mbreteria Shqiptare Angjevine

Nukë shkoj shumë kohë kur edhé një pjesë tjetër e Shqiperisë, Shqiperia e Mesme, u-çkepút nga perandoria bizantine.

Për të forcuar vendin e tij e për të patur miq të fortë që t'a ndihmonin kur të kish nevoje, *Despoti* osé Princi i Epirit Mihaíl Ëngjelli II martój të bijen, Helenën, me një nga mbretrit e shumë që kish ahere Italia, i cili quhej *Manfred*, i biri i perandorit të Gjermáneve dhe mbret i Napolit dhe i Sicilisë, dhe si paje i dha të drejtë që të zinte pjesën mé të madhe të Shqiperisë së Mesme, si Dúrresin, Vloren, Beratin, Himaren, etj. Po pak mé von, Manfredi hyri në luftë me *Karolin e Angjevínëve*, i cili ish një princ Normán i Italisë. Manfredi u-vra në këté luftë, dhe Karoli i Angjevínëve hyri në marreveshje me kreret e Shqiperisë së Mesme dhe me pelqimin e tyre zuri tokat që kish marrë mé parë Manfredi si paje të së shoqes së tij. Me këté menyrë, u-fillua në Shqipërí të

Mesme një mbretería e veçantë e cila u-quajt "Mbretería Shqiptare" e Angjevínëve. Dyke qënë se Karoli ish shumë i fortë, princi i Epirit u-shtrengua mé von që t'a njihte për *kryezót* të tij.

3.—Femija e Balshave

Angjevinët nukë qendruan dot shumë kohë në Shqipëri, se Serbët nisnë të levisnin përsëri dyke u-munduar që të zgjeronin kufirët e mbretërisë së tyre, e cila ahere përmblidhej në Mal të Zi dhe në Bosnje. Fuqia serbe arrijti kulmin kur hipi në fron *Stefán Dushani*. Ky mbret i shënuar i Serbisë mundi të zërë jo vetëm tërë Shqipërinë, të cilën, me gjith até, e kish lënë prapë në duart e krérëve vendës, po u-zgjat edhé gjer në Greqí.

Po mbreteria e tij e madhe s' mbajti mé tepër se njëzét e katër vjet, dhe kur vdiq Stefani vdiq dhe perandoria, që kish ngrehur aý, dyke u-copëtuar (1331-55). Me vdekjen e tij tokat u-ndanë në mes të qeveritárëve dhe krérëve që kish emëruar Stefani si zyrtarë të krahínave të ndryshme. Një nga ketá qeveritarë, aý që qeveriste krahinën e Shkodrës n' emër të Stefán Dushanit, ish filís i femijës së *Balshave* e cila kish erdhur në Shqipëri në kohën e Angjevínëve. Femija e Balshave ish frënge nga kombësia, po në këté kohë ish përzjerë me Shqiptarë.

E taní, me vdekjen e Stefán Dushanit, që-

veritari i Shkodres e beri até krahine një principate të lire dhe aý vete mori émerin *Balsha I*, që të tregonte që s' varrej nga nonjé tjeter. Me këté menyre, u-çkepút edhé Shqiperia e síperme nga perandoria bizantine dhe u-bé një principate shqiptare e lire.

Me ndihmen e príncerve dhe kréreve vendes, Balshajt muntne të zgjeronin principaten e re, dyke zene tere Shqiperín' e Veriut, Shqiperín' e Mesme dhe një pjese të Shqiperise së Juges. Balshajve u ndihmój shume krushqia që bene me *Karl Topien*, princin shqiptár të Krujes, i cili ish një nga burrat mé të shenuar të Shqiperise në këté kohe. Po miqesia në mes të Karl Topjes e të Balshave nuk mbajti shume kohe, se Balshat i rane mé në funt me qafe edhé vete Karl Topjes, i cili u-shtrengua që të leshonte Durresin të cilin aý kish një kohe shume të gjate që po e mpronte kunder të húajve, Angjevíneve dhe Sérbeve. Me marrjen e Dúrresit, Balshat vune në dore tokat që lakmonin.

4.—Gjin Bua Shpata

Në kohen që Karl Topja po hahej me Balshat në Shqiperí të Mesme, një princ tjeter Shqiptár *Gjin Bua Shpata*, zot i Gjinokastres, kish nisur një lufte tjeter në Shqiperí të Juges.

Mé siper shenuam se Despotati i Epirit mbet si një principate shqiptare gjer në vitin 1358. Në

keté mot Despotati u-nda ne disá krahina, dhe ne krye te cilesdó prej tyre ish nje i pare osé prine shqiptár. Krahinat mé te shenúara ishin *Arta* (Narta), te cilen e kish shtire ne dore *Pjeter Losha,* nje burre shume trim dhe i zoti, dhe *Gjinokastra,* zot i te ciles u-be femija e *Shpatajve.* Nga Shpatat mé i zoti dhe mé i çquar dolli *Gjin Bua,* i cili nisi te zgjeronte principaten e tij dyke marre mé pare krahinen e Artes nga Loshajt. Qe nga Arta, Gjin Bua Shpata u-unj poshte ne krahinat e Greqise dhe dyke leftuar lúftera te repta kundra Grékeve arrijti gjer n' Athine me Shqiptaret e tij. Krahinat greke ndenjne keshtú nené Shqiptaret nje kohe te gjate. Po ne vent qe te kthéheshin prape ne Shqiperí, passí muntne Greket ploterísht, pasaniket e Gjin Bue Shpates u-shtruan vete dhe ndejne ne viset greke qe kishin zene, dyke u-vendosur mé teper ne qarkun e Athines ku gjenden édhe sot. Nje nga ató fshatra shqiptare t' Athines quhet *Shpate* per kujtím te trimit shqiptár qe i shpuri atá Shqiptare gjer atjé, dyke dermuar Greket.

Shqiptaret e qarkut t' Athines flasin édhe sot shqip dhe mbajne édhe zakonet e Shqiperise, po, per fat te keq, kane harruar kombesín' e tyre dhe Shqiperine.

Veç ketyre Shqiptáreve t' Athines, jane edhé shume vise te tjera te Greqise te ndénjura prej Shqiptaresh, nga te cilat ató mé me rendesí jane nisite *Hydra, Spetze, Kulluri* osé *Salamine* dhe

Poros. Ashtú si Shqiptaret e qarkut t' Athines edhé Shqiptaret e ketyre nisive flasin shqip édhe sot e kesáj dite, po ne gjashte qint vjetet qe kane shkuar q' ahere e humpne ndjenjen e kombesise dhe e harruan Shqiperine.

PERMBLEDHJE

(Te mesohet me goje)

1. Kryqtaret qe perbenin kryqesaten e katert zune Konstandinopojen dhe rezuan nga froni perandorin bizantin. *Mihail Engjelli,* nje nga princerit e femjes mbreterore, u-hoth ne Janine dhe me ndhmen e Shqipetareve themeloj Despotatin e Epirit me 1204. Principata e re leftoj fitimisht kunder Bullgareve dhe perandorit te Bizantit. Kjo ish e para toke shqiptare q' u-çkeput nga perandoria bizantine.

2. Princi i Epirit beri krushqi me Manfredin, mbretin e Napolit dhe te Sicilise, dyke i dhene si paje te drejten qe te zinte Shqiperin' e Mesme. Po Manfredi u-munt prej *Karolit t' Angjevineve,* i cili zuri Shqiperin' e Mesme me pelqimin e krereve te vendit dhe themeloj "Mbreterine Shqipetare" t' Angjevineve. Keshtu keputet nga perandoria bizantine edhe nje pjese tjeter e Shqiperise.

3. Angjevinet humpne Shqiperin' e Mesme, nga shkaku se Serbet nisne te zgjeronin vendin e tyre, dhe nene *Stefan Dushanin,* muntne te zene tere Shqiperine. Po me vdekjen e Dushanit, perandoria e tij u-coptua.

4. Nje nga femj' e Balshave, i cili kish fituar nga Dushani te drejten qe te qeveriste Shkodren behet princ me vete, pas vdekjes se Dushanit. Pak nga pak Balshajt zgjeruan principaten e tyre, dyke pushtuar Shqiperin' e Veriut dhe Shqiperin' e Mesme, si edhe nje piese te Shqiperise, se Juges, dyke u-ndihmuar edhe prej *Karl Topjes,* i cili ish zot i Krujes. Po me ne funt zihen edhe me Karlin te cilit i marrin Durresin.

5. Despotati i Epirit merr funt dhe perçahet. *Gjin Bua Shpata,* zot i Gjinokastres merr Arten nga Pjetri Losha dhe nis lufte me Greket te cilet i munt ne çdo perpjekje dhe zbret gjer n' Athine. Shqiptaret q' i vane pas u-vendosne ne qarkun e Athines ku jane edhe sot e kesaj dite. Nje tok nga ata Shqiptare zuri nisite *Hydra, Spetze, Kulluri dhe Poros.*

PYETJE PER STERVITJE

1. Ç' ka te benje kryqesata e katert me Shqiperine?—Ç' pesoj Kostandinopoja nga kryqtaret?—Si quhej femija qe mbreteronte ate kohe?—Cili ish Mihail Engjelli dhe ç' beri?—Ç' eshte Despotati i Epirit dhe si e kur u-themelua?—Ç' bene Bullgaret ne kete kohe?—Ç' kerkonte te bente perandori bizantin kur e mori prape fronin? Si iu-pergjegj Prnci i Epirit?—Ç' rendesi ka per Shqiperine themelimi i kesaj prncipate?

2. Cili ish Mihail Engjelli II dhe si u-mundua qe te forconte vendin e tij?—Cila ish Helena?—Ç' paje mori kur u-martua?—Me cilin u-martua?—Cili ish Karoli i Angjevineve dhe ç' beri?—Si e zuri Shqiperin' e Mesme?—Ç' ish "Mbreteria Shqiptare" e Angjevineve?—Qysh Karoli u-be kryezot i Epirit?

3. Si e humpne Shqiperin' e Mesme Angjevinet?—Ç' po benin Serbet ne kete kohe?—Cili ish Stefan Dushani?—Ç' beri dhe gjer ku e zgjati mbreterin' e tij? Sa kohe mbajti mbreteria e tij dhe ç' u-be pas vdekjes se tij?—Cilet ishin Balshat dhe ç' pune kishin?—Kush u a kish dhene ate pune?—Ç' beri Balsha I?—Gjer ku u-zgjat principata e tij?—Kush i ndihmoj Balshat—Cili ish Karl Topja?—Mbeti shume kohe mik Karli me Balshajt?— Perse u-zune?

4. Kur mori funt Despotati i Epirit?—Ç' ngjau pastaj?—Cili ish Pjeter Losha?—Cili ish Gjin Bua Shpata? Ç' beri Gjin Bua?—Ç' bene Shqipetaret qe vane me Gjin Buen gjer n' Athine?—Qe kur jane rreth Athines dhe sa kohe kane qe jane atje Shqiptaret?—Ç' fare gjuhe flasin sot?— Perse u-quajt *Shpate* ay fshati ne qarkun e Athines?— Ç' jane Hydra, Spetse, Kulluri, dhe Poros dhe prej cileve jane te ndenjura?

IV
SHQIPËRIA E REPUBLIKA VENETIKE

1.—Pushteti i Venetisë

Kini parë nonjé herë pará të vjetra të cilat quhen "venetike"? Në mos kini parë pyetni dhe do t' ju refejnë se ç' lloj monedhe janë ketó *venetike*. Jo shumë kohë mé parë, ndofta edhé sot, çupat e fshátrave të Shqipërisë mbanin më qafë gjerdhane të përbërë prej venetikesh, të cilat kanë një ngjyrë të ndritshme si të arit, po nuk' janë ar. Po veç kesáj monedhe, po të ndodhet që të vini nonjé herë në Gjinokastrë, në Durrës a në Berát, si edhé në disá vise të tjera t' anëdetit të Shqipërisë, do të shihni disá mure prej tullash të kuqe rreth qytetit, dhe kur të pyesni se ç' janë do t' ju thonë që janë *mure* osé *kështjella* (kalá) *veneciane* osé *venetike*.

Po ç' kërkojnë ató pará dhe mure venetike në Shqipërí? Do të mësoni për pak se ç' kërkojnë dhe përsé gjenden në Shqipërí, po mé parë duhet të shohim se ç' ish kjo *Venetí*, osé *Republikë Venetike*.

Në funt të njerit nga të dy gjiret që ka Adriatiku n' anën e tij të síperme gjendet qyteti i sotmë italián që quhet *Venezia* (shqip këndohet *Venécia*). Aý është qyteti që ish një herë qëndra e *Republikës Venetike*, e cila u-themelua me këté menyrë:

Ne shékullin e gjashte, (500 pas Kr.), nje nga fiset gjermane, *Lombardet*, shkelne Italine dhe bene remuje te madhe, dhe shume femije te Romes se vjeter u-futne per mprojtje ne te 118 nisite, prej te cílave perbehet qyteti i Venetise, dyke qene se atjé s' munt te afróheshin aqe lehte Lombardet. Vendi i ketíj qyteti te fshehur ne gjirin e Adriatikut ish prej natyre fort i volitshem per tregetí, dhe femijet romane q' u-vendosne atjé, si edhé femijet e tjera qe vane mé von, hapne nje tregetí te madhe me te dy anet e detit Adriatík, e ne pak kohe Venetia u-be nje qender tregetare qe s' kish shoqe n' até det. Pak nga pak, tregetaret e Venetise hapne dyqane dhe magazera ne skelat e ndryshme t' Adriatikut, e gjith' ashtú, pak nga pak, dhe me anen e tregetise, Venetia zgjerój vendin e saj dyke shtene ne dore buzen e detit Adriatík gjer ne kufiret e Shqiperise, pastáj zuri nisite ioniane, Korfuzin dhe nisít' e tjera qe vijne pas Korfuzit, *Kreten* (Gjiritin) dhe mé ne funt u-zgjat edhé n' Anadóll. Me pak fjale, Venetia vuri ne dore detin dhe tere udhet e tregetise, dhe nuk' shkoj shume kohe kur zuri t' u vertitej edhé skélave te Shqiperise, si Dúrresi, Leshi, Vlora, etj., etj., te cilat mé ne funt i vuri ne dore. Nga ana tjeter, me 1172, pópulli i Venetise vendosi te kete nje qeveritár te zgjedhur prej tij; ky qeveritár quhej *Duke*, dhe kish afer tij nje Keshille te madhe prej 480 vetash, bashke me te cilet qeveriste púnerat e Venetise. Siç shekoni, ne Venetí

qeveria gjendej, pak a shumë, në duart e pópullit dhe perandáj quhet *Republikë Venetike*, ashtú siç kish qenë edhé Roma mé parë.

Ajó që desh të bënte Republika Venetike ish të zinte vendin e Romës së vjetër, dhe këtë qellím e arrijti, gjer më një pikë.

Pak mé tutje do të shkojmë sa roll të math lojti kjo republikë në púnërat e Shqipërisë.

2.—Feudalizmi në Shqipëri

Në këndimin që kini bërë gjer taní nofta të jini çuditur kur gjetët fjalën "zot" i kësáj osé i asáj krahine, si Gjin Bua Shpata q' ish *zot* i Gjinokastrës, si Karl Topja q' ish *zot* i Krujës; perserí patë më një vënt ku thamë se Karoli i Angjevíneve u-bë "kryezót" i Epirit; pastáj u-bë fjalë edhé për "krerët" dhe "princerit" shqiptarë, gjëra për të cilat kam frikë se nuk' i kini kuptuar se ç' do të thonë. Taní, pra, erdhi koha që të mësoni se ç' ishin këtá *zotër*, *kryezotër*, *krerë* dhe *princër* të Shqipërisë.

Afró për një mijë vjet, dyke nisur më shékullin e nëntë (800 pas Kr.), popujt e Evropës qeveríseshin më një formë qeverimi e cila quhet *feudalizmë*. S' është gjë e lehtë të kuptoni sot së çdo më thënë feudalizmë, po do të mundohem t' ju jap të kuptoni më sa të jetë e mundur. Pas rénies së perandorisë romane, shkeljet e barbárëve e kishin sjellë Evropën në një pikë t' atillë që

qeverit' e ndryshme s' kishin fuqi qe te mpronin pópullin dhe aý q' ish mé i forte i binte gjithenjé me qafe atíj mé te dóbetit, keshtú qe shumica e pópullit s' kish shigurí as per jete, as per mall, as per nder, se dilte nonjé kapedán i forte—dhe kapedane te ketille kish me qindra e me mijera —dhe i merrte jeten, mallin e nderin fshatarit te dobet, i cili s' kish asnjé menyre qe te mprohej kundra ketyre hajdúteve me çizma, se thame mé siper, qe qeverít' e ndryshme ishin rezuar prej shkéljeve te barbáreve; po edhé atjé ku kish qeverí, ajó qeverí s' kish fuqí te mpronte pópullin.

Perandáj, taní u-çpik nje forme e re qeverimi: atá qe s' kishin fuqí te mjafte sa te mpronin veten dhe mallin e tyre, dhe ne keté gjendje ish shumica e pópullit, vinin i fáleshin dhe i binin ner kembe fqinjit te tyre mé te forte, i cili mbante nje keshtjelle per veten e tij, me fjale te tjera *beut* mé te forte t' atíj qarku. Beu zotohej qe te mpronte me fuqine dhe me njérezit e tij njerine q' i binte ner kembe, dhe ky njerí zotohej qe t' ish i bindur tek beu, t' i pagúante nje pagese me regull, t' i vinte pas si ushtár ne kohe lufte, dhe t' i bente sherbime te tjera. Ky bej quhej *zot* i njéresve qe i kishin rene ner kembe. Po aý i forti s' ish i vetem, se kish edhé njeres te tjere q' ishin mé te forte se aý dhe munt t'a merrnin nepér kembe kurdohere qe te deshin. Keshtú, edhé aý i forti shtrengohej qe t' i falej nje mé te forti, dyke u-zotuar qe t' i pagúante nje pagese me regull e t' i

bente sherbime të tjera. Dhe taní, ky mé i forti quhej *kryezót* i atíj tjetrit që quhej *zot*. Po edhé *kryezoti* vetë kish shumë herë një mé të fortë më kokë, si mbreti, dhe perandori, dhe ky mbret a perandór behej *kryezót* i *kryezóterve*.

Kësáj menyre, që mé i dóbeti hynte nenë mprojtjen e një mé të forti, i thonë *feudalizmë*, dhe atá q' ishin mé të fortë qúheshin me një emër "krerë feudalë". *Princ* ish një titull që u jepej krérëve feudalë q' ishin mé të fortë dhe kishin mé teper njerës pas tyre.

Kur erdhë, pra, Normandët dhe Angjevinët në Shqipërí, e suall edhé në vendin tonë këté formë qeverimi, dhe Shqiptarët zunë të benin edhé atá ashtú siç benin popujt e tjerë t' Evropës, domethënë edhé Shqiptarët pranuan *feudalizmin* si formë qeverimi.

Mé siper pamë se si muarr funt principatat e lira, si Despotati i Epirit dhe "mbreteria shqiptare" e Angjevínëve; pak mé von, mori funt edhé principata e Balshajve, dhe taní Shqiperia u-nda pas menyrës feudale. Gjith' ashtú, pamë se femija e Shpátave, nga e cila dolli Gjin Bua Shpata, mori krahinën e Gjinokastrës dhe që Gjin Bua u-bë zot i kësaj krahinë; Pjetri Losha u-bë zot i Artës. Karl Topjen e pamë q' ish *zot* i Krujës. Dyke u-çdukur femija e Balshavë më 1395, vendet që kish ajó, u-ndanë në mes të feudálëve shqiptarë, në mes të cílëve do të kujtojmë vetëm disá: *Dukagjinët*, q' ishin zotër të *Pejës* (Ipekut)

dhe tε njε pjese tε madhe tε Shqiperisε sε Síperme; *Muzakat* ishin zotεr tε Shqiperisε sε Mesme, rreth e rrotull Myzeqesε; *Zakariat* dhe *Dushmanet* kishin malesít' e Shqiperisε sε Síperme; shtepia e *Arianíteve* ishin princer tε Kanines dhe Himares. Kετó janε vetem disá emra, se númuri i zóterve dhe i príncerve shqiptarε ish shumε i math. Le tε shtojmε vetem qε nuk' shkoj shumε kohε dhe vendin e shtepisε sε Topjave nε Kruje e zuri shtepia e *Kastrióteve*, si princer t' asáj krahine.

Nga ana tjeter, Republika Venetike kish shtenε nε ketέ kohε nε dorε skelat mé tε mira tε Shqiperisε, si Leshin, Dúrresin, Vloren, e tε tjera, si *zotneshε* e tyre, domethenε qε i mori nenέ mprojtjen e saj, po qellimi i saj i parε ish tregetia.

Siç shekoni, gjer nε ketέ pikε zotrit dhe príncerit shqiptarε s' kishin édhe nonjé *kryezót*.

3.—Feudalet Shqiptarε dhe Venetia

Po nukε shkoj shumε kohε kur vetε feudalet Shqiptarε ndjenε nevojen per njε *kryezót* dykε parε rezikun e tmerruar qε po i afrohej Shqiperisε.

Ky rezík vinte nga *Turqit Osmanllínj*, tε cilet arrijtin nε ketέ kohε nε kufiret e Shqiperisε.

Le tε shohim se ç' ishin ketá Turq Osmanllínj dhe ç' kishin bere gjer nε ketέ kohε.

Turqit Osmanllínj ishin sulur nε krye qε nga Turqestani i Asisε, dhe ishin prej njε gjaku me *Turqit Selxhukε*, nga shkaku i tε cíleve, siç pamε,

u-bene *kryqesatat.* Edhé ketá, ashtú si edhé Selxhuket, ishin nje popull barbár dhe te vétemen te mire qe kane patur eshte trimeria e madhe po e verber me te cilen leftonin dhe fituan aqe lúftera. Ky fis i Turqve quhet *Osmanlli* nga nje Sulltán i pare qe kishin i cili quhej *Osmán* osé *Othmán,* dhe i cili themelój te paren mbreterí turke n' Así te Vogel. Q' andéj u-nisne per te pushtuar anadollin e tere dhe ne shékullin e 14te (1300) kaperxyen Dardanelet (Çanák-Kalé) dhe zune Thraken dhe Adrianopojen, te cilen e bene kryeqytetin e tyre, kursé perandoria bizantine s' kish fuqí qe t' i kundershtonte. Ne funt te gjith' ketíj shékulli, Turqit u-shtrine nga ana e Serbise, dhe ne fushen e Kosoves, afer Prishtines, u-goditne me Serbet, te cilet ndihmóheshin edhé prej nje ushterie shqiptare nené Balshen II, dhe fituan nje beteje te madhe, (1389) e cila eshte e njojtur n' historí me emrin *Beteja e Kosoves.* Ne keté beteje te madhe, u-vra edhé mbreti i Sérbeve edhé Sulltán Murat I i Turqve, varri i te cilit gjendet édhe sot e kesáj dite n' até vent.

Pas kesáj beteje, Balsha u-kthye me Shqiptaret ne vendet e tij, po edhé atjé e ndoqne Turqit.

Te tronditur e keq te trembur nga ky rezík i ri dhe aqe i tmerruar, feudalet shqiptare nisne taní te mejtóheshin se qysh munt t' i benin balle. Vete atá, dhe pa nonjé perkrahje te jashtme, s' munt t' u qendronin túrmave dhe mizerive te Turqve. U duhej, pra, nje ndihme dhe perkrahje

e jashtme, dhe nuk' desh shumë ment që të gjenin se s' kish tjetër shtet i cili munt t' u jepte até ndihmë dhe përkrahje përvéç Republikes Venetike, e cila ish ahere Shteti mé i fortë n' até përqárk.

Një nga një, pra, príncerit dhe zotrat shqiptarë iu-kthyen Venetisë, kërkuan përkrahjen e saj dhe e njojtin për *kryezotneshë* të tyre.

PËRMBLEDHJE

(Të mësohet me gojë)

1. *Venetia*, e cila mé von u-bë Republikë, dyké u-qúajtur *Republikë Venetike*, u-themelua në shékullin e gjashtë prej femíjeve romane që u-vendosnë atjé dyké shpëtuar nga shkelja e *Lombardeve*. Pak nga pak Venetia arriti të verë në dorë detet, dyké zënë skelat më të shënuara, me anën e tregëtareve të saj. Nga skelat e Shqipërisë Venetia kish Leshin, Dúrrësin, Vloren e të tjera. Republika Venetike qëverisej prej një *Duke* dhe një këshille të madhe.

2. Kur u-rrëzuan dhe u-ndanë principatat e lira të Shqipërisë, vendi u-nda në mes të *zótërve e princërve* Shqipëtarë, të cilët quhen me një emër *feudale*. *Feudalismi* u-ngjall n' Evropë në kohën që shkeljet barbare lanë qëverit' e ndryshme pa nojnë fuqi që të mpronin popullin, i cili u-shtrëngua t' u falej dhe të kërkonte mprojtjen e atyre q' ishin mé të fortë, dhe të cilët i njihnin për *zotër*. Po edhé *zotrit* ishin të shtrënguar shumë herë që të kërkonin një mprojtje mé të fortë nga *kryezotët*. *Normanët* dhe *Angjevinët futnë në* Shqipëri *sistemin feudal*.

3. Nga *feudalet* shqiptarë, me të fortët ishin *Shpatat e Gjinokastrës*, *Dukagjinët* e Pejës dhe të Dukagjinit, *Muzakat* e Myzeqesë, *Arianitët* e Kaninës dhe të Himarrës dhe *Kastriotët e Krujës*.

4. Në funt të shékullit të katërmbëdhjetë, (1300), u-dukën për të parën herë afër kufirëve të Shqipërisë *Turqit Osmanllinj*, që quhen ashtu nga

Sulltan Osmani qe themeloj te paren mbreteri turke ne Asi te Vogel. Me 1389, ngjau *beteja e Kosoves* ne mes te Serbeve dhe te Turqve, ne te cilen muar pjese dhe Shqiptaret. Turqit mundohen per te paren here qe te hyjne ne Shqiperi.

5. Feudalet Shqiptare njohin Republiken Venetike si kryezotneshe te Shqiperise, q' ashtu te kene krahe nga ajo per te qendruar kunder Turqve.

PYETJE PER STERVITJE

1. Ç' jane "venetikat" dhe muret e keshtjellat "veneciane" dhe ç' eshte aresya qe kane mbetur ne Shqiperi?—Cila ish Venetia, si, kur edhe prej kujt u-themelua?—Cilet ishin Lombardet?—Ç' pune zune te benin Venecianet dhe gjer ne ç' pike arrine?—Gjer ku e zgjati fuqin' e saj Republika Venetike?—Perse quhej republike dhe si qeverisej?—Ç' ndryshim ka qeverimi i Venetise nga ay i Romes se koherave te para?—Si e quanin qeveritarin e Venetise?—Ç' skela shqiptare zuri me pare Venetia?

2. Ç' kuptoni me fjalet "zot", "kryezot", "princ"? Ç' eshte *feudalismi* dhe ku e kur u-ngjall?—Cilat ishin shkaket qe ngjalle feudalismin?—Cilat jane shkallet e feudalismit?—Si behej *zot* dhe *kryezot* nje njeri?—Ç' te drejta fitonte *zoti dhe kryezoti?*—Kush e solli ne Shqiperi feudalismin?

3. Ç' ngjau ne Shqiperi pas çdukjes se principátave te Epirit, te mbreterise shqiptare, t' Angjevíneve dhe te Balshave?—Numeroni disá nga feudalet mé te forte te Shqiperise.—Te ç' vendi ishin zoter *Muzakat, Aranitet, Dushmanet, Zakariat, Dukagjinet, Kastriotet, Republika Venetike?*

4. Cilet ishin Turqit Osmallinj?—Cili ish *Osmani* dhe ç' beri?—Kur e zune Turqit Thraken dhe Adrianopojen?—Ç' bente perandoria bizantine ne keté kohe?—Ku e kishin kryeqytetin Turqit?

5. Kur u-be *Beteja e Kosoves?*—Kush e kush leftoj ne keté beteje?—Ç' ngjau per Shqiperine pas kesáj?—Persé feudalet Shqiptare njojtne Venetine si *kryezotneshe?*

PJESA E TRETE
(1410-1501)

I

LUFTERAT E PARA ME TURQIT

1.–Shqiperia Nené Siperanine Turke

Ndonesé Serbet u-muntne dhe u-thyen plo-terisht ne betejen e Kosoves dhe ushteria turke hyri per te paren here ne kufiret e Shqiperise dyke ndjekur Balshen II, Turqit s' u-shtyne mé per-brenda keté here, se u-duall disá ngatrime te medhá nga pas. Mbreti i Tartáreve, *Tamerlanni* osé mé mire *Timur-Lengu* (Timuri i Çale), nje nga egersirat mé te terbúara qe ka nxjere dheu, ish nisur qe nga thellesia e Asise dhe po dilte ne anedetin e Anadollit kur u-perpóq me Turqit Os-manllínj, te cilet u-shtrenguan me keté menyre qe te híqeshin nga kufiret e Shqiperise dhe nga Serbia per t' i bere balle rezikut te ri. Nje beteje e madhe u-be n' *Angore* t' Asise se Vogel, me 1402, ne mes te Tartáreve, te Timur-Lengut dhe te Bajazitit I, Sulltanit te Turqve. Beteja ish nje shkaterim i plotte per Turqit dhe Bajaziti ra rop ne duart e Timur-Lengut.

Me këtë menyrë, sulma që kishin nisur Turqit kundra Shqipërisë u-pre e u-ndalua për ca kohë, po jo për nonjë kohë të gjatë, se tetë vjet më von, domethënë më 1410, Turqit u-forcuan përsëri, dyke u-përkëmbur nga druri i shëndoshë që kishin ngrënë nga Timur-Lengu, dhe u-kthyen përsëri për të plotësuar pushtimin e Ballkanit.

Po ç' bëntë në këtë kohë republika venetike, kryezotnesha e Shqipërisë? Në vënt që të mblithte fuqit' e saj dhe të goditte Turkun, Venetia vrapój që të merrej vesh me Sulltanin, nga frika se mos humbiste tregëtín' e saj. Me marrëveshjen që bëri me Sulltanin në múajin e Shkurtit, 1410, Venetia pranój që t' i pagúante Turqisë haráç për vëndet që kish në Shqipëri, me fjalë të tjera jo vetëm q' i la në baltë Shqiptarët po edhé i tradhëtój në duart e Sulltanit, i cili u-kenáq nga kjo marrëveshje dhe hëpërhë s' u-shty më tej.

Disá nga príncërit shqiptarë q' ishin të lidhur me Venetinë, siç pamë më sipër q' u-lithnë, vrapuan edhé atá të pranonin t' i pagúanin *haráç* Sulltanit që të mos i ngistej, passi panë tradhëtitë që u punój Venetia e cila kish kujdés vetëm për një gjë: për të hollat që nxirrte nga tregëtia. Veç haraçit, princët shqiptarë u-shtrënguan të njihnin *siperanín'* e Sulltanit, me fjalë të tjera e njihnin Sulltanin si *zot* të Shqipërisë, dyke pranuar ushtërí turke nëpër kështjellat e tyre. Po ndryshe, mbetnë të lirë të qëveríseshin pas kanúneve të tyre, pa nonjë ndërhyrje nga ana e

Turqve, me fjalë të tjera, princët Shqiptarë i zotóheshin Sulltanit që do të mbeteshin besnikë të aý, dhe si për shigurí që nuk' do të dilnin nga besa e që do të pagúanin me regull haraçin, atá pranuan që të mbanin nepér kështjellat e tyre ushtarë turq.

Po disá princër të tjerë s' deshin që t' i bíndeshin as Sulltanit as marrëveshjes që bëri aý me Venetinë dhe u-kundërshtuan me armë. Një prej këtyre ish *Gjon Kastrioti*, princ i Krujës, i cili lëftój gjith' até vit, 1410, me trimërí të madhe kundra *Evrenos Pashës*, njerit nga gjeneralët e Sulltanit. Po fuqia e paktë e Gjon Kastriotit s' mundej t' i bënte ballë ushtërisë së madhe turke. Gjon Kastrioti u-munt dhe Sulltani, i cili ish ëgërsuar fort kundër tij për kundërshtimin që bëri, nuk' u-kënáq vetëm dyke e shtrënguar që të pagúante haráç e të nqaste ushtarë turq në kështjellën e Krujës, po, për shigurí mé të madhe, i mori penk të katër djemt' e tij, të cilët qúheshin: Repos, Stanislé, Kostandín dhe *Gjergj*, i cili u-bë mé von *Skënderbeu* i fámëshëm.

2.—Zgjerimi i Pushtimit Turk

Po ish e pamundur që Sulltani të kënaqej vetëm me aqë, dyke qënë se qëllimi i tij ish që t'a shtronte krejt tërë Ballkanin nënë zotërimin e tij.

Më 1431, pra, Sulltan Murati II rrethój Selanikun, i cili ish nënë qëverimin e bashkët të

perandorit të Bizantit e të republikes venetike. Kur po vazhdonte rrethimi i këtij qyteti, njérëzit e krahines së Janines muarr frikë të madhe dhe derguan njeres tek Sulltani me anën e të cíleve i benin të njojtur q' e linin qytetin e tyre në duart e tij, me kondite që qyteti të mbante perserí qeverimin e vjetër të lirë. Sulltani e pranój këté ujdí, po nukë shkoj shumë kohë kur e mori nepér kembë lirín' e qytetit të Janines.

Me radhë zunë të bien ahere qytetet e Shqiperisë së poshtme, dyke u-prerë, më tjetren anë, çdo shpresë ndihme nga ana e republikes venetike e cila, në vent që t' u jepte nonjé ndihmë, perkúndrazi merrej vesh me Sulltanin kurdohere q' e desh interesi i saj, keshtú që Shqiptaret e mjerë kishin mbetur në mes dy zjarresh. Po, sidomós, Sulltani nukë deshi até kohë që t'a ashperonte punën mé teper nga ana e Shqiperisë së ciles, sikunder thamë, i kish lenë një veteqeverím. Aresya q' e bente mbretin e Turqve të mos e shtynte mé teper doren e tij nga kjo anë ish se syt' e tij kishin mbetur heperhé permí Kostantinopojen, të cilen Turqit kishin shumë kohë që po e lakmonin dhe shumë herë e kishin goditur, po pa nonjé fitím.

Perandoret e Konstantinopojes, dyke parë këté rezík të math, u ishin drejtuar shumë herë pópujve të Krishterë t' Evropes dyke kerkuar ndihmes, po më kot. Në krye të gjithë këtij shékulli, (1400), u-mbloth edhé një keshillë e madhe

n' Italí, e perbere prej fetaresh te larter e te dy kísheve, te *kishes katholike romane* dhe te *kishes orthodokse greke,* me shprese qe, dyke bashkuar kishet, te bashkóheshin edhé ushterít' e krishtera per te goditur Turqit. Po edhé nga ajó mbledhje s' dolli gje, sepsé fetaret greke s' deshin t' i bíndeshin Papes se Romes me asnjé menyre.

Keshtú, pra, ne kohen qe duhej bashkím kunder armikut te bashket, fuqite qe duhej te leftonin kundra Turqve ishin te ndara.

Jo mé pak e keqe ish gjendja e Shqiperise ku príncerit e ndare jo vetem s' munt te mérreshin vesh ne mes te tyre per te leftuar se bashku kunder Turqve, po edhé leftonin njeri me tjetrin, edhé ahere kur e kishin armikun brenda ne shtepí. Qe te bashkóheshin duhej nje dore e forte, e cila t' i permblithte, nje kryetar i forte, i cili t' i mbante te bashkuar nené qeverimin e tij. Ajó dore e forte dhe aý kryetár i fuqishem nuke vonój te çfaqej, sidó qe, per fat shume te keq, vetem per nje kohe te shkurter, dhe aý ish *Gjergj Kastrioti,* i miemeruar *Skenderbej.*

PERMBLEDHJE

(Te mesohet me goje)

1.Turqit u-shtrenguan qe te hiqeshin kete here nga Ballkani per t' i bere balle Timur-Lengut n' Asi, me te cilin u-perpoqne n' Angore me 1402 dhe u-dermuan, dyke rrene edhe vete Sulltan Bajaziti rop ne duart e Timurit.

2. Po tetevjet me von, (1410), ushteria turke iu

kthye perserí Ballkanit, dhe Venetia, dyké mos dashur qe te prishte tregetin' e saj, pranoj t' i paguante haraç Sulltanit per vendet qe kish ne Shqiperi. Kjo gje i trembi fort princerit Shqiptare te cilet vrapuan qe te benin gjith' ashtu, dyke hyre nene siperanin' e Sulltanit i cili do te kish te drejte qe te mbante ushtare ne keshtjellat e tyre.

3. Vetem Gjon Kastrioti i Krujes desh te kundershtohej, po u-munt prej Turqve, dhe u-shtrengua qe te bindej dyké dhene si penk te kater djemt' e tij, ne mes te cileve ish Gjergji i vogel, q'u be mé von Skenderbeu i fámeshme.

4. Kur ushteria e Sulltanit rrethoj Selenikun me 1431, pópulli i krahines se Janines i beri te njohur q'e linte qytetin ne duart e tij. Sulltan u-kenaq ahere vetem me aqe, sepsé kish shtire syte mi pushtimin e Konstantinopojes.

5. I trembur nga forcat e Turqve, Perandori i Kostantinopojes rrahu qe te merrte ndihme nga kombet e Krishtere t' Evropes. Per ate qellim u-mbajt nje mbledhje e madhe n' Itali per te bashkuar Kishet, po s' u-be gje sepse fetaret greke s' deshin te njihnin Papen e Romes si krye.

6. Nga ana tjeter, edhe gjendja e Shqiperise ish shume e keqe nga shkaku i perçarjes qe mbreteronte ne mes te princerve. Shqiperia kish nevoje per nje dore te forte qe t' a mbante te bashkuár, dhe ajo dore u-provua q' ish e Skenderbeut.

PYETJE PER STERVITJE

1. Ç' i shtrengoj Turqit qe te hiqeshin nga Ballkani?—Cili ish Timur Lengu?—Qe nga ish nisur?— Cili ish Bajaziti I?—Ç' pesoj Bajaziti dhe ne ç' vent?— Ç' bene Turqit me 1410?—Ç' beri Venetia dhe sí e gjeni sjelljen e saj?—Persé mundohej mé teper?— Cilat ishin viset e Shqiperise per te cilat u-zotua qe te pagúante *haráç?*—Ç' do te thote fjala *haráç?*

2. Ç' bene princerit shqiptare?— Ç' kuptoni mi fjalet "pranuan siperanine te Sulltanit?—Gjithe princerit e Shqiperise e pranuan até gje?—Ne mos e pranuan ç' bene pastáj?—Ç' beri Gjon Kastrioti dhe ç' i

ngjau?—Si qúheshin, sa ishin, dhe ç' u-ngjau djemve tɛ Gjonit?—Ç' do tɛ thotɛ fjala "penk"?—Ç' farɛ sigurí i jepte Sulltanit ky penk?

3. Ç' ngjau mɛ 1431 dhe persé?—Ç' bente Sulltan Murati II nɛ keté kohɛ?—Ç' ngjau nɛ Shqiperin' e Poshtme?

4. Persé Turqit s' deshin t'a ngisnin mé tepɛr Shqiperinɛ?—Ç' beri perandori i Konstantinopojɛs? —Ç' u-bɛ n' Itali dhe persé s' u-bɛ gjɛ?

5. Ç' i duhej Shqiperisɛ nɛ keté kohɛ, dhe persé i duhej?

II

SHQIPERIA NENÉ GJERGJ KASTRIOTIN

1.—Nɛ Sherbím tɛ Sulltanit

Dyke marrɛ penk tɛ katɛr djemt' e Gjon Kastriotit, Sulltani i shpuri n' oborin e tij n' Adrianopojɛ. Po nukɛ shkoj shumɛ kohɛ kur tre djemt' e parɛ, Reposi, Stanislá, dhe Kostandini vdiqnɛ pa kohɛ; thuhet qɛ u-helmuan prej Turqve, dhe nɛ qoftɛ sɛ ɛshtɛ e vertetɛ kjo, e siç duket ɛshtɛ e vertetɛ, Sulltani dolli nga besa q' i kish dhenɛ Gjon Kastriotit dhe nga kanuni i pergjítheshmɛ i kómbeve qɛ urdherón qɛ atá qɛ merren penk duhet tɛ mos ngiten me asnjé menyrɛ.

Sidó qɛ tɛ jetɛ, e verteta ɛshtɛ qɛ tɛ tre djemtɛ vdiqnɛ pa kohɛ dhe me njɛ menyɛ tɛ dyshimtɛ; vetem mé i vogli, Gjergji, (lindur mɛ 1404 nɛ *Gures)* shpetój, se Sulltani kish shtirɛ njɛ dashurí tɛ madhe n' até djalɛ tɛ vogɛl—Gjergji ish vetem nentɛ vjetsh nɛ keté kohɛ—i cili tregonte qɛ nɛ

vogli se do tɛ bɛhej njɛ njerí i zgjuar dhe i fortɛ nga trupi. Dyke shkelur edhé njɛ herɛ mé tepɛr zotimet zyrtare q' i kish dhenɛ t' et, Sulltani e rriti Gjergjin sikursé t' ish Turk dhe kur arrijti nɛ moshen e duhur i dha njɛ shkallɛ tɛ larte nɛ ushterinɛ turke. Kɛshtú, pra, e gjejmɛ mɛ 1422, Gjergj Kastriotin, kur ish vetem tetembɛdhjetɛ vjetsh, kumandár tɛ njɛ trupe turke n' Anadóll ku ish derguar qɛ tɛ mbytte njɛ kryengritje. Ish nɛ kɛté fushatɛ, tɛ cilen e nxori nɛ krye me mjeshterí tɛ madhe, qɛ Gjergj Kastriotit iu-dha prej ushtáreve tɛ tij miemri "Isqender Bej", *Skɛnderbéj*, siç e pɛrdorim neve taní, dyke e barabitur me kɛté menyrɛ me Aleksandrin e Math pɛr trimerinɛ dhe zotesín' e tij nɛ púnera ushteriake. Mé von, Gjergj Kastrioti lɛftój pɛr Sulltanin edhé nɛ Sɛrbí, nɛ Greqí, e nɛ Hungarí; nɛ gjithɛ ketó fushata dolli faqebardhɛ dhe nderi i tij po shtohej nga tɛ gjith' anɛt. Mé tepɛr nga tɛ tjerɛt, Skɛnderbeu nderohej prej Sulltanit, i cili e qúante si doren e djathtɛ tɛ tij.

Po as tɛrɛ ketó lajka, as nderet, as fitimet, as rritja qɛ mori nukɛ muntnɛ qɛ tɛ shushitnin nɛ zemren e tij tɛ kɛthjellte dashurinɛ qɛ ndjente pɛr Shqipɛrinɛ, pɛr prínderit e tij, pɛr kombin e tij, i cili po roberohej mé tepɛr dita me diten prej Turqve. Kujtimi i atdheut ish mbajtur i gjallɛ nɛ mɛndjen e tij, dhe s' kɛrkonte gjɛ tjetɛr vɛç se njɛ rasje tɛ mirɛ qɛ tɛ kthehej nɛ vendin e tij dhe tɛ merrte nɛ dorɛ qɛverimin e Shqipɛrisɛ.

Nga ana tjeter, ngjanë edhé disá shkake të tjera të cilat e benë mé të forte vendimin e tij. Një nga ató ish sjellja e Sulltanit. Më 1432, Gjon Kastrioti, i ati i Skenderbeut, vdiq. Murati II, në vent që t' i jepte principaten e Krujes Gjergj Kastriotit që kish të gjitha të drejtat që të behej princ i Krujes, ia dha një Turku, të qúajtur *Sabél Pashë*. Kjo ngjarje e ftohu mé teper Gjergj Kastriotin, dyke i treguar që të drejtat e tij po mérreshin nepér kembë, me gjithë besnikerín' e madhe që kish treguar në sherbím të Sulltanit. Skenderbeu vendosi, pra, që të mbaronte qellimin e tij sa mé shpejt, porsá që t' i dilte perpara një rasje e mirë.

2.—Kthimi i Skenderbeut në Shqipërí

Më 1443, ushteria turke, në të cilen Gjergj Kastrioti kish keté here vendin e nenekumandarit, udergua kundra mbretit të Hungarisë, *Gjon Hunyadit*, dhe në betejen që u-bë në *Nish*, Turqit u-thyen shumë liksht dhe u-shperndanë të dermuar. Në mes t' ikjes së pergjítheshme të Turqve, Skenderbeu zuri shkrónjesin e Sulltanit, i cili mbante edhé shillen e tij, dhe e shtrengój me shpatë në dorë që t' i shkrúante një letre qeveritarit të Krujes, Sabél Pashes, me anen e të cilës e urdheronte që t' ia jepte keshtjellen dhe qeverimin e Krujes Skenderbeut. Shkaku që Gjergj Kastrioti ushtrengua që të perdorte një menyre të ketillë ish

se pa një urdher t' atillë ushtëria turke që gjendej në Shqipëri do t' i bënte kundërshtime të mëdhá që në krye, dhe aý s' kish hëpërhë nonjë ushtëri me vete. Me até shkresë në dorë e me tre qint Shqiptarë q' i kishin mbetur besnikë, Skënderbeu u-nis nga Nishi dhe arrijti në Krujë me nxitimin më të math. Atjé i dorëzój Sabel Pashës úrdhërin që kish shkrojtur shkrónjësi n' emër të Sulltanit. Sabél Pasha s' pa nonjë gjë të dyshimtë n' até urdher, dhe me një herë ia dorëzój Skënderbeut kumandën e kështjellës dhe të principatës së Krujës. Gjith' ashtú, Skëndebeu u-hoth me një herë kundra Turqve, i dërmój ploterísht dhe ngriti flámurin e tij, Shkabën me dy krerë, në majën e Kështjellës së Krujës *(Shëkó vjershën "SKËNDERBEU")*.

Pa humbur kohë, Skënderbeu mblodhi sa ushtarë që mundi dhe zuri grykat e kufíreve të Shqipërisë, pas lumit Drin, nga ana e Ohrisë dhe e Dibrës. Me até pakicë ushtaresh që kish e shtrëngój ushterín' e fortë turke që të mprapsej.

Këtó fitime të para u dhanë kuraje të madhe e mbushnë me trimërí zemrat e Shqiptárëve. Gjith' ashtú u dhanë të kuptojnë príncërve të shumë të Shqipërisë që dora e hekurt që u lipsej dolli në shesh dhe që Skënderbeu ish me të vërtetë princi përmí princat e tjerë.

E taní muntni t'a merrni vetëm me mënt se sa i math ish tërbimi i Sulltanit kur mësój se ç' bëri Skënderbeu. E para punë e tij ish, pra, që të

pregatitte një fuqí të madhe për të derguar kundër Shqipërisë. Këtó pregatitje të medhá të Turqve e bënë Skenderbenë që të therriste një mbledhje të madhe në *Lesh*, ku ishin ftuar tërë príncerit dhe feudalet shqiptarë, me qellím që të mérreshin vesh se si do t' i kundershtóheshin ushtërisë së Sulltanit. Në këté mbledhje për të mbajtur ment u-ndodhë, veç príncerve shqiptarë, dhe princi i Malit të Zi si edhe delegatet e Republikës Venetike, iu-dha Skenderbeut títulli "*Kryetár i Ligës së Pópujve Shqiptarë.*" Në është se habiti se persé u-perdorë fjalët "popuj shqiptarë", kursé juve dini që pópulli shqiptár është *një* dhe i *vetëm*, arrín të kujtoni se n' até kohë Shqipëria ish e ndarë ner feudalet e ndryshme dhe çdo principatë dukej sikúr permblithte një popull të veçante, të ndarë nga të tjerët.

Kjo mbledhje e Leshit ka një rendesí të madhe për Shqipërinë, se n' até u-bë *bashkimi i parë dhe i plotë* i Shqipërisë, nenë kryesín' e Skenderbeut, dhe se dy Shtete të huaj, Venetia dhe Mali i Zi, e çmuan até kryesí të Gjergj Kastriotit dyke marrë pjesë në mbledhjen. Me këté menyrë, Skenderbeu u-njojt si kryekumandár, kryeqeveritár, dhe mbret i *gjithë Shqipërisë së Bashkuar*, me fjalë të tjera Gjergj Kastrioti është i pari Shqiptár që mundi të bashkonje Shqiptarët nenë një qeverí për një kohë të gjatë.

3.—Lúfterat e Para të Skenderbeut

Është gjë krejt e pamundur që të përshkrúajmë këtú në këté libre një nga një lúfterat që bëri Gjergj Kastrioti, se ató janë aqe të shuma sa munt të mbushin dhjetë osé mé tepër libra si kjo. Këtú do të shënojmë vetëm disá nga ató mé të mëdhatë e mé të shënúarat.

Po ató pika që duhen mbajtur ment mirë janë këtó:

1.—Që Skenderbeu është luftëtari dhe gjenerali mé i math i kohës së tij, dhe një nga gjeneralët mé të mëdhénj të botës.

2.—Që Skenderbeu i shkoj po-thua se në lúftera të gjith' ató njëzét e pesë vjet të jetës së tij si mbret i Shqipërisë.

Zotësia e tij e çquar duket m' e shkëlqyer në dy pika:

a) Skenderbeu pati vetëm një herë një ushtërí prej 24,000, kursé gjithë herët e tjera kish vetëm pak mijë, dhe shumë herë vetëm disá qindra ushtaresh, e më gjith' até aý mundi e dërmój ushtëritë turkë që kishin shumë herë mé tepër se 150,000 njerës, dyke mos u-mundur asnjé herë.

b) Një provë édhe mé e çkëlqyer e zotësisë së tij është që në çdo luftë dhe betejë humbjet e ushtërisë së tij ishin dhjetë osé njëzét herë mé të paka nga humbjet e armikut. Në një nga betejat, Turqit humpnë 5000 të vrarë, kursé Shqiptarët nuk' patnë mé tepër se 70 të vdekur.

E taní le tę hedhim nję sy nę lúfterat qę beri luani shqiptár.

Murati II, passí mbarój luften me Hungarezet, vendosi qę tę mbytte kryengritjen shqiptare —se aý e pandehte qę ish kryengritje—dhe dergój 25,000 kalores tę provuar dhe 15,000 kembes nenę kumanden e *Alí Pashes* qę tę zinte grykat e Dibres. Skenderbeu nuke kish mé teper se 18,000 ushtarę. Tę dy ushterite u-perpoqne nę Dibrę mę 29 Qershór, 1444. Gjysma e ushterisę turke mbet e vrarę nę fushen e luftes, 2000 u-zunę rober dhe 25 flámurę ranę nę duart e Shqiptáreve.

Ky fitím i çkelqyer beri bujen mé tę madhe n' Evropę, mbretrit dhe princet e sę ciles nisnę taní tę kerkonin miqesinę dhe ndihmen e mbretit tę Shqiptáreve, mé teper sepsé kombet e tjerę, si Hungarezet, po mundeshin dita me diten prej Turqve sidó qę mbreteria e tyre ish e madhe dhe kishin ushterí mé tę shume. Dhe ahere, dolli Papa i Romes, *Eugjeni IV*, per tę formuar nję *kryqesatę* tę re, nę tę cilen do tę merrnin pjese nję dyzinę nga Shtetet mé tę fortę t' Evropes. Me ketę menyrę, Shqiperia u-njojt si nję nga *Shtetet e mędhénj* t' asáj kohe.

I trembur nga ketó pregatitje t' Evropes, Murati II u-shtrengua tę bente paqe. Midís kondítave tę tjera tę paqes ish edhé ajó qę njihte mbreterinę shqiptare nenę Skenderbenę.

Po nuke shkoj shume kohe, kur konditat e paqes u-shkelę prej mbretit tę Hungarézęve, i

cili nisi perserí luften kunder Turqve. Si pas lidhjes qe kishin bere dhe pas fjales se dhene, Skenderbeu u-nis me ushterín' e tij qe t' i vinte per ndihme mbretit te Hungarise. Po qe t' arrinte ne fushen e luftes, lipsej te shkonte permés Serbise, dhe princi i saj i pabese iu-kundershtua Skenderbeut e s' desh t'a linte qe te shkonte permés tokes se tij. Ky ndalím u-be shkak qe Hungarezet u-thyen edhé nje here prej Turqve, dhe Skenderbeu, i zemruar keq per tradhetín' e princit serp, i dha leje ushterise qe te rumujoste Serbine.

Sulltán Murati e ftoj keté radhe Skenderbene qe te bente paqe; po mbreti shqiptár s' ish nga atá qe dalin nga fjala dhe prishin besen, e keshtú s' deshi te bente paqe pa shoket e tjere. Lufta u-ndes perserí, dhe ne çdo beteje Skenderbeu dolli i fituar.

Po me 1447, u-hap nje lufte e re, keté here me Republiken venetike. Shkaku i luftes ish se Venetikasit hyne dhe zune nje qytét te Shqiperise, i cili pas kanunit i binte Skenderbeut. Mbreti i Shqiperise u-nis me ushterín' e tij kunder fórcave te Venetise, e cila, dyke e gjetur pisk, arrijti gjer ne piken sa u-muarr vesh me Sulltanin kunder Skenderbeut. Nje ushterí turke hyri ne kufiret e Shqiperise, ne kohen kur Venetíkasit po pregatíteshin qe te goditnin fuqít' e Skenderbeut qe nga Dúrresi. Po trimi pa shoq i mundi njerin pas tjetrit te dy armíqt' e lidhur. Kjo eshte nje nga lúfterat mé te çkelqýera, sepssé n' até kohe

Venetia dhe Turqia ishin dy nga shtetet mé të medhénj të botes, dhe Skenderbeu i mundi që të dy me një herë. Pas asáj mundje, Republika Venetike i ndenj besnike Skenderbeut.

Lufta me Turqit vazhdój si mé parë, dhe nukë shkonin gjashtë muaj pa hyrë në Shqipërí edhé një ushterí turke vetem e vetem që të dermohej prej Shqiptárëve. Mé në funt, më 1450, Sulltan Murati II vendosi që t' i jepte funt kesáj pune, dyke goditur zemrën e Shqiperisë, kryeqytetin e Skenderbeut, *Krujën*. Mblodhi afró 50,000 ushtarë, dyke patur edhé topat mé të medhénj që kish parë bota gjer n' até kohë, hyri në Shqipërí dhe u-drejtua në Krujë, të cilen e rrethój më 5 të Prillit, 1450. Reziku i kryeqytetit ish rezík për tërë Shqiperinë, dhe jeta e saj varrej në një pe. Po nga ana tjetër, dihej përsërí se sa ish gjallë Skenderbeu Shqiperia s' munt të kish frikë nga roberia. Reziku i tmerruar e shtoj edhé një herë mé tepër kuximin, trimërinë dhe mjeshtërinë ushtériake të mbretit luan të Shqiperisë. Skenderbeu, në vent që të mbyllej në qytetin e rrethuar, ia la kumandën e mprojtjes së Krujes njerit nga gjeneralet e tij dhe aý vetë zuri me ushterín' e tij viset mé të forta në malet që rrethojnë Krujën. Q' andéj goditte pa reshtur Turqit, iu bënte prishje të medhá, s' u linte t' u vinin ushqime që jashtë, dhe i mundonte me një mijë menyra që çpikte mendja e tij. Pas pesë muajsh rrethimi, Sulltán Murati e mblodhi bishtin dhe iku nga

Shqiperia me ushterín' e tij te dhjetuar e te dermuar, dhe nuke shkoj shume kohe qe vdiq ne Adrianopoje. I ra pika se nje grusht Shqiptare i benin balle fitimisht perandorise se tij se madhe.

4.—Lúfterat me Sulltán Mehmetin II dhe ne Italí

Vendin e Muratit e zuri Mehmeti II, i cili ish nje njerí i eger dhe kryengjeshur. Sulltani i ri vendosi qe te vazhdonte punen e t' et per te pushtuar Shqiperine.

Dyke perfituar nga nje pushím i heperheshme i luftes, Skenderbeu u-marrtua ne Maj, 1451, me te bijen e princit te Kanines dhe Himarres, *Arianitit*, e cila quhej *Marine*. Dasma ish shume e shkelqyer, dhe u-bene kremtime te medhá. Republika e Venetise dhe mbreti i Nápolit i derguan Skenderbeut dhurata fort te çmúara.

(Sheko Kendimin: MARRTESA E SKENDERBEUT, faq. 107).

Pas dasmes, Skenderbeu vajti te kqyrte kufiret e Dibres ku ngriti keshtjellen e Modrises. Sulltán Mehmeti s' ish édhe gatí qe te vinte vete ne Shqiperí, po dergonte kohe me kohe gjeneralet e tij te cilet shtrengóheshin prej mbretit te Shqiptáreve qe te kthéheshin te Sulltani te turperuar dhe koke-unjur. Aresya qe Sullani s' vinte dot heperhé ne Shqiperí ish se me 1453 kish rrethuar Kostandinopojen, e cila mé ne funt ra ne duart

e tij me 29 te Majit t' atij viti. Me keté menyre u-çduk per gjithenjé edhé perandoria bizantine, binjakja e perandorise romane. Ballkani i tere taní ish ne duart e Turqve, dhe vetem nje çip i vogel i tij, Shqiperia, qendronte kryelarter kundra fuqise se tyre te tmerruar. Mbretrit dhe princet e tjere t' Evropes po rrinin me goje hapur dyke veshtruar prej se largu luften gjigantike qe po çvillohej ne mes te Skenderbeut dhe te Sulltán Mehmetit, i cili, me marrjen e Kostandinopojes, fitój títullin "Fatíh", domethene *ngadhenór*. Vetem te Skenderbeu s' i shkonte títulli dhe emri i tij i math. Tere gjeneralet dhe pashallaret e degjuar per zotesí e per trimerí qe dergój kunder Skenderbeut u-thyen njeri pas tjetrit, dhe Mehmeti ment lojti mentsh nga terbimi qe ndjente.

Po per fat shume te keq, até qe s' fitonte dot Sulltani me ushterín' e tij dualle dy Shqiptare tradhetore, dy nga kapedanet mé te mire te Skenderbeut, njeri nga te cilet ish vete i nipi i mbretit shqiptár, dhe iu-zotuan Sulltanit qe t'a benin atá dyke mposhtur Shqiperine dhe mbretin e saj. Po zemrimi i drejte i Skenderbeut ra si rrufé mi 'tá, dhe njeri pas tjetrit qe te dy u-muntne e rane ne duart e tij.

E kur, mé ne funt, Mehmeti II pa qe s' ia dilte dot luftes me Skenderbene, e hoqi ushterin' e tij nga Shqiperia dhe e dergoj ne vise te tjera.

Ky pushím i luftes nuke shkoj me kot, se detyrat e miqesise e thirre mbretin e Shqiperise

n' Italí per tє ndihmuar mikun e tij, *Ferdinandin*, mbretin e Napolit, i cili ish goditur prej *Angjevínєve* qє pamє mé parє se kishin themeluar mbretєrinє angjevine tє Shqiperisє sє Mesme. Skєnderbeu kaperxeu Adriatikun me ushtérín' e tij mє 1459 e dolli nє *Bari*, dhe, dyke u-bashkuar me ushtérín' e mbretit tє Napolit, i vuri perpara Angjevinet dhe i mundi ploterísht. Me keté fushatє, Gjergj Kastrioti ngjalli edhé njє herє kujtimet e fushátave tє vjetra t' Aleksandrit tє Mollosisє e tє Pirros, me ndryshimin qє Skєnderbeu e mbarój punen per tє cilen kish vajtur n' Italí kursé atá dy tє paret vanє n' Italí dhe iknє pa mbaruar gjє.

Skєnderbeu nukє ndenji shumє kohє n' Italí, se Turqit, dyke degjuar largimin e tij nga Shqiperia zunє t' u afróheshin kufíreve tє saj. Njeri pas tjetrit, tre gjenerale turq u-munduan tє hynin nє Shqiperí, po Gjergji arrijti me kohє dhe i mprapsi. Ketó humbje e shtrenguan Sulltanin kryengjeshur qє tє kєrkonte edhé njє herє paqe nga mbreti i Shqiperisє, dyke venє perpara tri kondita tє pergjítheshme. Skєnderbeu pelqeu vetєm njє nga ató dhe Sulltani ish aqe i deshpєruar sa pranój tє bente paqe (1462) vetєm me konditєn qє pranój mbreti i Shqiperisє. Ajo kondítє ish qє tregetia nє mes tє Shqiperisє e tє Turqisє t' ish e lirє.

(Sheko Kєndimin: NJЄ LETER E SKENDERBEUT PЄR SULLTAN MEHMETIN E DYTЄ, faq. 109).

Po edhé kjo paqe s' mbajti mé teper se dy vjet. Papa i Romes, *Piu II*, po mundohej taní qe t' organizonte nje kryqesate tjeter kunder Turqve, e cila keté radhe do te vihej nené *kumanden e pergjitheshme te mbretit te Shqiperise*. Me fjale te tjera, Skenderbeu do te njihej si mbreti mé i math i tere Evropes. Po per fat te keq, ne kohen qe Papa po gatitej te hidhej ne Shqiperí e te kurorezonte Skenderbene si kryekumandár te kryqesates vdiq pa pandehur n' Italí, e keshtú puna e kryqesates u-prish.

Pas ketyre ngjárjeve, Sulltán Mehmeti, passí dergój edhe nja kater a pese gjenerale te tjere kundra Shqiperise e pa qe s' bene gje as atá, vendosi te vinte vete keté radhe. Ne krye te nje ushterie te tmerreshme prej afró 200,000 njeres, dhe me shume topa te medhénj, Mehmeti hyri ne Shqiperí dhe ne Korrík, 1465, rrethój Krujen. Perserí, Skenderbeu e la kryeqytetin e tij nené kumnaden e gjeneralit te tij trim, *Balthazar Perduçit*, dhe aý vete zuri malet, nga te cilat sulej pa rreshtur dyke i bere demet mé te medhá ushterise turke. Me keté menyre e lodhi Sulltanin, i cili u-hoq nga Kruja dyke lene ne vent te tij nje nga pashallaret mé te zoter, *Ballabán Badér Pashen*, me 80,000 ushtare. Keté here, Skenderbeu e pa qe puna ish shume e rende, dhe, dyke ikur fshéhurazi nga Shqiperia, arrijti ne Rome i panjojtur per te kerkuar ndihme nga Papa, po s' mori dot nonjé. U-kthye prape ne Shqiperí

dhe dyke mbledhur atjé sa ushtarë që munt të nxirrte vendi beri sulmen e fundit dhe dermój ushterinë turke, dyke vrarë edhé Ballabán Pashen.

Më 1466, Mehmeti II vendosi që të bente sulmin e fundit për të pushtuar Shqiperinë. Mblodhi një ushterí tjeter prej 130,000 njeres, dolli në Durrës, arrijti prapë gjer në Krujë, po u-shtrengua perserí që të kthehej në Durrës. Pas gjashtë muajsh lufte, Mehmetit iu-mbush mé në funt mendja që s' ish e mundur që të zinte Shqiperinë, dhe vendosi që të hiqej një herë e mirë nga tokat ku mbreteronte Skenderbeu dorë-hekur dhe zemer-luan, dyke lenë vetem 30,000 burra që të rúanin kufiret.

U-duk taní sikúr Shqiperia shpetój nga reziku i Turqve, dhe Skenderbeu vajti në Lesh ku thirri edhé një herë në mbledhje princët e Shqiperisë që të mejtohej bashkë me 'ta se cila ish udha dhe menyra m' e mirë që t' organizohej vendi dhe të mbetej i bashkuar edhé për kohen e arthme. Princerit dhe tërë paresia e vendit u-mbloth në Lesh për të nderuar kryekumandarin e pamundur, po këté herë fati i zi i Shqiperisë kish vendosur që, në vent që mbledhja të merrej me púnerat e mprojtjes e t' organizimit të saj, princët dhe paresia e mbledhur të shekonin fundin e asáj mbreterie të shkelqyer e të lavderuar. Pak dit kishin shkuar që kursé ish mbështjellë mbledhja kur mbreti lavdiplót, luftëtari pa shoq, múndesi i Sulltáneve, Skenderbeu i degjuar në

tere boten, ra i semure dhe me 17 te Jenarit, 1467, vdiq, dyke e lene Shqiperine si qyqe te mjere e te shkrete.

(Sheko Kendimin: VDEKJA E SKENDERBEUT, faqe 112).

Thuhet se kur degjój vdekjen e Skenderbeut, Sulltán Mehmeti thirri: "Vdiq Skenderbeu! Te fálemi, o Perendí! e kush munt te na ndalonje mé qe te pushtojme tere boten?...."

Papa i Romes dhe shume mbreter t' Evropes mbajtne zi per vdekjen e trimit mbret te Shqiperise, e i bene shume nderime emrit te tij te lavderuar.

Skenderbeu u-varrós me shume nderime ne Lesh, dhe kur e muare keté qytét me 1478, Turqit ndane ne mes te tyre thrimet e éshtrave te tij te cilat i mbanin si *hajmali*, dyke kujtuar qe ketó kishin fuqí edhé t' i mpronin nga vdekja.

PERMBLEDHJE

(Te mesohet me goje)

1. Nga te kater djemt' e Gjon Kastriotit q' u-muar penk prej Sulltanit shpetoj vetem me i vogli, *Gjergji*, te cilin Sulltani e rriti e i dhá pune n' ushterin' e tij. Kur ish vetem 18 vjetsh, Gjergji leftoj dhe fitoj n' Anadoll ku ushtaret turq e qúajtne "Skenderbej", per kujtím t' Aleksandrit te Math, per trimerine dhe mjeshterin' e tij.

2. Po Gjergji s' e harronte dot Shqiperne, me gjithe lajkat dhe nderet e Sulltanit, dhe priste vetem nje rast te mire qe te kethehej ne vendin e tij. Ay u-ftoh mé teper me Sulltanin kur iu-dhá principata e Krujes Sabel Pashes, pas vdekjes se Gjon Kastriotit, ne vent qe t' i jepej atíj si mall te babes q' e kish.

3. Rasti qe priste Skenderbeu u-duk ne betejen e Nishit (1443). Si u-thye ushteria turke, Skenderbeu mori me force nga shkrónjesi i Sulltanit nje shkrese per Sabel Pashen, dhe iku me 300 shoke Shqiptare. Arrijti me nxitím ne Kruje, vuri keshtjellen ne dore me shkresen, i dermoj Turqit e ngriti flamurn e tij.

4. Ne Lesh u-mblodhe princet e paresia shqiptare dhe nojtne Skenderbejne si "Kryetar te Liges se Popujve Shqiptare", me fjale te tjera mbret te Shqiperise se bashkuar per te paren here.

5. Skenderbeu u-refye nje nga gjeneralet mé te medhenj te botes me mjeshterin' e tij ushteriake, dyké mundur ushterí shume te medhá me forcat e tij te vogla, e dyké humbur fare pak ushtare aý kursé armiku humpte dhjete osé njezét here mé teper, pa u-mundur nonjé here ne jeten e tij q' e shkoj gjithe ne luftera.

6. Gjergj Kastrioti dermón ushterine turke t' Alí Pashes ne Dibre, 1444. Ky fitím ben buje te madhe n' Evrope, dhe Papa Eugjeni IV mundohet qe t' organizonje nje kryqesate te ré, me anen e se ciles Shqiperia njihej si nje nga Shtetet mé te forte t' Evropes. Murati II trembet dhe ben paqe. Mbreti i Hungarise shkel paqen dhe mundet prej Turqve, se Princi i pabese i Serbise s' e la Skenderbene qe te vinte te ndihmonte Hungarezet. Serbia rumujoset prej Shqiptareve.

7. Me 1447, hapet lufta me Venetine, e cila shkeli te drejtat e Skenderbeut. Venetia meret vesh me Turqit, po Gjergj Kastrioti i munt qe te dy palet, sidó qe ketá dy Shtete ishin nga mé te medhenjte n' Evrope. Lufta me Turqit vashdón, dhe Murati II rrethón me 1450 Krujen me 50,000 ushtare. Po Skenderbeu zuri vende ne malet dhe prishi ushterin' e tij. Murati hiqet nga Shqiperia dhe vdes nga meraku. Vendin e tij e ze Mehmeti II.

8. Skenderbeu martohet me Marinen e Arianitit te Kanines dhe Himares. Mehmeti dergón njerin pas tjetrit gjeneralet e tij kunder Shqiperise, po qe te gjithe munden dhe dermohen prej Skenderbeut. Ne Maj 1453, Kostantinopoja bie ne duart e Mehmetit, peran-

doria bizantine merr funt, dhe Shqiperia mbetet e vetem kunder Turqve. Dy nga gjeneralet e Skenderbeut, njeri nga te cilet ish i nipi vete, tradhetojne Skenderbene, po munden prej tij.

9. Mehmeti deshperohet dhe heq ushterin' e tij nga Shqiperia, Skenderbeu hidhet n' Itali, per te ndihmuar Ferdinandin, mbretin e Napolit, dhe i munt Angjevinet Italiane. Turqit hyne perseri ne Shqiperi, dyke mesuar largimin e tij, po Skenderbeu arrin me kohe dhe i dermón. Me 1462, Sulltani beri paqe me Shqiperine.

10. Papa i Romes, Piu II, mundohet t' organizonje nje kryqesate te ré *nené kumanden e Skenderbeut*, po vdes ne kohen qe po gatitej te hidhej ne Shqiperi, dhe puna e kryqesates prishet.

11. Nis perseri lufta me Turqit, dhe Mehmeti II rrethón Krujen me 200,000 ushtare. Skenderbeu hidhet ne Rome per te kerkuar ndihme, dhe, dyke ukthyer ne Shqiperi, mbleth nje ushteri te ré dhe e loth Sulltan Mehmetin, i cili iken dyke lene ne vent te tij Ballaban Bader Pashen, te cilin e munt pak mé von Skenderbeu. Mehmeti II ben edhé nje sulme te ré me 150,000 ushtare, po s' fitón gje dhe hiqet nje here e mire nga Shqiperia, me 1466.

12. Skenderbeu therret perseri ne mbledhje ne Lesh princet dhe paresine per t' organizuar Shqiperine, po bie i semure dhe vdes me 17 Jenár, 1467. Varroset ne Lesh, dhe Papa e shume mbreter t' Evropes mbajne zí per vdekjen e mbretit te Shqpierise.

PYETJE PER STERVITJE

1. Ku u-shpune djemt' e Gjon Kastriotit e ç' iu ngjau atjé?—Cili e persé shpetoj?—Kur e kú u-lint Gjergji?—Si e rriti Sulltani Gjergjin?—Kur e fitoj miemerin "Skenderbej" dhe ç' kuptím ka ky miemer?—Ç' enderonte dhe persé ish zemer-djegur Skenderbeu?—Ç' priste e s' kthehej ne Shqiperi?—Persé u-ftoh mé teper me Sulltanin?—Cili ish Sabel Pasha?

2. Ç' ngjau me 1443?—Kush e kush leftoj ne Nish?—Ç' beri Skenderbeu?—Persé i duhej shkresa qe mori dhe si e mori nga shkrónjesi i Sulltanit?—

Ç' beri pastáj?—Si arrijti ne Kruje dhe ç' púnera mbaroj atjé?—Ku i mundi Turqit mé parë?—Cili ish perfundimi i fitímeve të parë?—Si e priti Sulltan Murati ikjen e Skenderbeut?

3. Ç' u-bë në Lesh?—Persé u-thirr ajó mbledhje, kush kish marë pjesë dhe ç' beri?—Ç' kuptoni me fjalët "Kryetar i Ligës së Popujve Shqiptarë"?—Ç' rendesí ka për Shqiperinë kjó mbledhje?

4. Persé nuk i pershkrúajmë dot këtú tërë luftërat e Skenderbeut?—Cilat janë pikat mé me rendesí që duhen mbajtur ment?—Cilat janë provat që Skenderbeu ish një nga gjeneralët mé të medhenj të botës?—Sa ushtarë kish aý dhe sa kishin Turqit?—Sa humbje kish Skenderbeu dhe sa kishin Turqit?

5. Ç' ngjau në Dibrë më 1444?—Cili ish Alí Pasha dhe ç' pesoj?—Ç' neshtypje beri n' Evropë ky fitím i mbretit shqiptar?—Cili ish Eugjeni IV dhe ç' u-mundua të bënte?—Ç' do të thotë fjala *kryqësatë* dhe ç' rendesí kish për Shqiperinë kjó kryqësatë?— Ç' beri në këté rasje Sulltan Murati e persé e beri?—Kush e shkeli paqen q' u-bë?—Ku u-nis të vinte Skenderbeu e persé s' mundi t' arrinte atjé?—Ç' beri princi i Serbisë dhe si u-suall Skenderbeu kundrejt tij?—Ç' desh të bënte Sulltan Murati?

6. Ç' ngjau më 1444?—Persé u-hap lufta me Venetinë dhe si mbaroj?—Ç' beri Venetia dhe ç' rendesí ka kjó lufte për Shqiperinë?

7. Ç' pesonin ushtërite turke që dergóheshin prej Muratit në Shqiperí, dhe ç' vendosi të bënte Sulltani më 1450?—Me sa fuqí u-rrethua Kruja dhe si mori funt lufta?—Si dhe persé vdiq Murati?—Cili e zuri vendin e tij?

8. Kur dhe me ké u-martua Skenderbeu?—Cili ish Arianiti?—Ç' beri pas dasmës Skenderbeu?—Persé nuk vinte dot vetë kunder Shqiperisë Sulltan Mehmeti?—Kur rá Kostantinopoja dhe ç' rendesí ka renia e saj?—Ç' titull fitoj Mehmeti II?—Prej kujt u-tradhëtua Skenderbeu dhe ç' u ngjau tradhëtóreve?—Persé hoqi dorë Mehmeti nga Shqiperia?

9. Ç' beri Skenderbeu më 1459?—Cili ish Ferdinandi?—Ç' beri n' Itali Gjergj Kastrioti?—Persé nuk

ndenji shume kohe atjé?—Ç' ngjisto ne Shqiperi ne keté kohe?—Ç' beri Mehmeti II me 1462?

10. Ç' desh te bente Piu II?—Ç' rendesí te madhe ka per Shqiperine dhe per Skenderbene kjó kryqesate e dyte?—Persé s' u-mbarua puna?—Ç' beri Mehmeti II?—Me sá fuqí u-rrethua Kruja keté radhe?—Kush e mpronte perbrenda?—Cili ish Balthazar Perduci?—Ku vajti Skenderbeu per te kerkuar ndihme?—Cili ish Ballaban Bader Pasha?—Ç' pesoj mé ne funt?—Ç' vendosi te bente Sulltan Mehmeti me 1466?

11. Ç' beri Skenderbeu, passí ikne Turqit?—Cili ish qellimi i mbledhjes ne Lesh?—Ç' fatkeqesí e madhe per kombin shqiptar ngjau atjé?—Kur vdiq Skenderbeu?—Ç' tha Sulltan Mehmeti kur degjoj vdekjen e tij?—Ç' tregojne fjalet e tij?—Ç' neshtypje beri n' Evrope vdekja e mbretit te Shqiperise?—Kú u-varros Skenderbeu dhe si u-sualle Tuqit kur arrine ne varrin e tij?

KËNDIME

Te kendohet e te mesohet me goje vjersha e vjershetorit amerikán H. W. Longfellow, "Skenderbeu", e perkthyer prej F. S. Nolit.

Te kendohet e te mesohet me goje vjersha e Asdrenit "Palla e Skenderbeut".

MARRTESA E SKËNDERBEUT—Viti 1450, plot me mundime, me luftra e me gjakra, u-mbarua dyke ndritur mé bukur emerin e Skenderbeut. U-deftua n' até vit, ne faqe te gjithe dheut, se Skenderbeu qé m' i madhi kapetán i kohes se tij.

Vitin 1451, Babaj i Kombit e shkoj ne qetím e ne paqe; trimi i mjere kish nevoje te mblithte kockat e te çlodhej. N' até vit goditne dy pune te lúmura: Skenderbeu u-marrtua me Zonjen Marine, te bijen e Arianitit, qe ish kryezót i Kanines, —e n' até vit prape, ngrijti keshtjellen (kalane) e Modrises.

Dasma u-be me 26 te Prillit, 1451, Skenderbeu ish 47, e zonja 23 vjetsh. Princet dhe zóterit fqinj arthne mé te shumet ne dasme, dhe, atá qe ishin te penguar ne dhé te tyre, derguan zevendes, te gjithe me kanisqe te búkura. Veç, nuk' erdhe princet Dukagjine, qe ishin pak te ftohet me Skenderbene, edhé te vellézerit e nuses, te cilet s' deshne te vene ne dasme se ishin te zemruar keq qe i ati i kish dhene paje te teper se motres tyre. (Hajde, djall, Toske, hajde! Ku te le felle Toska? E kush e mban Tosken kur zemrohet?.....Pa mbyllni pak syte, e perpíquni te veni me ment 450 vjet perpara, ne Kanine, ne Konák te Zotit Arianít me bijt' e vete.—He, mor djem, thote luftetari i ndritur, veshur me fustane e me shoke, me siláh, me kallca, e me opinga; he, mor djem, ç' kini ju? edhé juve ju kam per te lene begatí. Çapni ne dasme, se eshte turp!—Jo, mor zot, nuk' vemi né, na u-mbush mendja!.....)

Si u-mbarua dasma, Skenderbeu vuri ner ment te niset me Princeshen shoqen e tij e te veje nepér gjithe viset qe ishin nené urdher te tij. E

ashtú u-nisnɛ, dhe kudó qɛ vanɛ qytete e keshtjella pɛrpíqeshin kush e kush t' i presɛ mé mirɛ e t' u japɛ mé tɛ búkura darovira.

(*ALBANIA, 1900*). Faïk Konitza.

NJɛ LETRɛ E SKɛNDERBEUT PɛR SULLTAN MEHMETIN II—Nɛ librat historike kanɛ mbetur disá letra qɛ ka kɛmbyer Skɛnderbeu me mbréterit e tjerɛ, si me mbretin e Hungarisɛ e tɛ Pollonisɛ, me mbretin e Napolit e me Sulltanet, Murat II e Mehmet II, po neve do tɛ japim ketú vetem njɛ nga ató. Nɛ múajin e Prillit, 1461, Sulltán Mehmeti i dergój njɛ letrɛ Skɛnderbeut, me anɛn e sɛ ciles e ftonte qɛ tɛ benin paqe. Me njɛ madheshtí tɛ çudíteshme e pa vent, Mehmeti e drejtonte letrɛn me keté menyrɛ:

"*Sulltán Mehmeti, Zot e Perandór i Lindjes dhe i Perɛndimit dhe i gjithɛ víseve tɛ botes, Skɛnderbeut, Princit tɛ Shqiperisɛ dhe Epirit, i dergón tɛ fala.*"

Po nɛ pɛrgjigjen q' i dergój Sulltanit, Skɛnderbeu, dyke u-tallur me hollesí, ia drejtón letrɛn Sulltanit me keté menyrɛ:

Gjergj Kastrioti, i qúajtur ndryshe Skɛnderbéj, Princ i Shqiptárɛve dhe i Epiróteve, Princit tɛ Turqve, tɛ fala.

Letra juaj na ra nɛ dorɛ, dhe pamɛ qɛ beni fjalɛ pɛr dashurín' e madhe e tɛ veçantɛ qɛ ndjeni kundréjt nesh, e cila vertetohet, siç shkrúanit, me njojtjen e vjetɛr qɛ u-rrit nɛ mes tonɛ dhe zuri

rrenje ne zemrat tona, dyke shkuar koha, sikurse t' ish dashurí natyrale, dhe e cila do te mbanje per gjithenjé forcen dhe fuqín' e saj. Juve tani e gjette per te mire qe t'a zgjoni até dashurí qe kish rrene prej shume kohe ne gjume, dyke marre nisiativen qe te lidhim nje bese te re e te béhemi shoke ne lufte, dhe per keté qellím shtroni disá kondita.

E para kondite qe shtroni eshte qe kerkoni q' ushteria juaj te shkonje permés mbreterise sime, per te goditur Venetíkasit. Po as drejtesia as nderi im nuke me le, i vyer Mehmét, qe te pranónj keté kondite, se Venetíkasit jane miq te mij dhe shoke ne lufte.

Sa per até qe kerkoni birin tim, Gjonin, qe te jete si penk ne duart túaja per shigurí mé te mire te paqes qe do te bejme ne mes tone, munt qe t'a benja, i fisme Mehmét, po te me jepte leje dashuria atesore; po, dyke qene se e kam djale te vetem e esht édhe foshnje e parritur, nuke do te jete mire as per 'té as per neve qe te keputet nga gjiri yne ne keté moshe kur ka nevojen mé te madhe per perkujdesjen e dashurín' e prínderve te tij.

Sa per kerkimin qe beni per tregetaret tuaj, qe te punojne lirísht tregetín' e tyre ne mbreterine time e pas deshires se tyre, jam i kenaqur qe t'a pranónj keté kerkím, dhe urónj me gjithe zemer qe te rritet tregetia ne mes te tregetáreve tane ne te dy mbreterite.

Mé tej, me qenë se juve kerkoni të më bintni që të vinj e të piqem me juve pa frikë, q' ashtú të munt të çmállemi, dyke u-fjalosur goja-gojes, s' munt veçsé t' ju levdónj për miredashjen tuaj e të çmonj shpirtmiresinë tuaj; përandáj, edhé unë do të bënja pa frikë ashtú siç më keshilloni juve, po t' ish që të mos më ndalonin disá púnera me rendesí, të qëverisë sime, që s' presin. Po ç' munt të bënj? Im bir, Gjoni, sikunder thashë mé parë, është i vogël dhe s' munt të qëverisë në vent tim; dhe pópulli im, siç e dini, dó kurdohere diç të bënjë, dyke qenë se është prej natyre i ashpër dhe i pashtruar, aqe sa edhé vetë unë me-zi e qëverís. Me gjith' até, do të vinj tek ju, pas deshirës suaj, porsá që të gjenj një rasje të mirë. Qofshi me shëndét, dhe mos harroni dashurinë.

Nga Fusha e Luftës, më 30 të Majit, 1461.

E me gjith' até, Sulltan Mehmeti u-përúnj dhe bëri paqe me të vëtëmen kondite që pranój Skënderbeu.

Në një letrë tjetër, shumë të gjatë, më 26 Maj, 1463, Skënderbeu tallet me titujt e fryrë të Mehmetit "Zot e Perandór i Lindjes dhe i Perëndimit dhe i gjithë víseve të botës," dhe i thotë Sulltán Mehmetit që do të bënte shumë mirë që, përpara se t' i përdorte ató tituj aqe të mëdhénj e të kotë, të kujtonte se gjyshi i tij, Bajaziti II, ish rop në duart e Tamerllanit i cili e zvarroste si kafshë t' egër me pranga nëpër këmbë, dhe

se mé pare se t'a quante veten "Zot e Perandór te Lindjes e te Perendimit e te gjithe víseve te botes," duhej qe te kish shtruar te paken Shqiperín' e vogel, nga e cila vete aý, Sulltani, po kerkonte paqe.

VDEKJA E SKENDERBEUT—Kur u-nis Skenderbeu qe te vinte ne lufte, poqi udhes Mortjen, lajmetare te keqe per fatkeqesí.

"Emri im eshte Vdekje; kthehu prape, ô Skenderbéj, se jeta jote i afrohet fundit."

Aý e veshtronte dyke e degjuar; nxori shpaten, dhe Vdekja qendrój ne vent pa u-tundur.

"Hije ere, nga e cila kane frike vetem burracaket, nga di ti qe do te vdes? Zemra jote e ngrire á mun te pareshekonje vdekjen time? Apó esht e hapur per ty libra e shortit te trímave?"

"Die, ne qiell, m' u-hapne librat e fatit; i zi e i ftohte si nje duak, zbriste fati yt mi koken tende, pastáj binte edhé mi te tjere."

Skenderbeu perpoqi duart, dhe zemra e tij nxori nje rrenkím.—"Ah, i mjeri une, nuk' do te rronj mé!"

Me mendjen e tij shekón kóherat qe do te vijne pas vdekjes se tij; shekón te birin pa áte, dhe mbreterín' e tij te mbytur ne lote. I mblodhi luftetaret e tij e u tha:

"O luftetare besnike te mij, Turku do te zere tere vendin tuaj, dhe juve do te behi robet e tij.....Dukagjín, sill-e ketú tim-bir, até dja-

lósh tє híjeshem qє t' i jap kєshillat e mija....— O lule e lenє, lule e dashurisє sime, merr nenen tende dhe gatít tri nga galerat mé tє mira. Po tє mesonjє Turku, do tє vinjє qє tє tє zerє, ty dhe nenen tende. Zbrit nє buzєn e detit; atjé ku єshtє njє selví e erret dhe e helmuar. Lidhe kalin n' até selví dhe çpєshtíll flámurin tim permí kalin, tє hapur kundréjt erєs sє fortє tє detit, dhe mi flámurin, varr shpaten time. Gjaku i Turqve ka mbetur nє tehun e shpatєs, dhe atjé fle vdekja. Nenє selvín' e erret, a єsht e mundur qє tє mbeten tє shúrdhra armet e luftєtarit tє tmeruar? Kur tє frynjє thellimi i terbuar, kali do tє hingellinjє, flámuri do tє valonjє n' erє, shpata do tє tingellinjє. Turku do t'a degjonjє tingéllimin, e, dyke u-dredhur, i zbetє dhe i frikєsuar, do t' ikє dyke mejtuar vdekjen."

LEGJENDЄ POPULLORE.

(Kjo legjendє e bukur kendohet si kenge prej Shqiptárєve t' Italisє kur lozin *Vallen e Skєnderbeut* ditet e Páshkєve).

III
LUFTRAT E FUNTME ME TURQIT

1.—Kryezotnimi i Venetisє

Me vdekjen e Skєnderbeut, Shqipєria mbet pa dorє tє fortє, e cila t'a mbante tє bashkuar e t'a udhєhiqte nє luftєn kundєr Turqve qє muarє tanі

kurajen mé te madhe, dyke pare qe Gjergj Kastrioti i pamundur s' ish mé ne krye t' ushterive te tij. Nga ana tjeter, ish e ditur qe príncerit e shume te Shqiperise nuke do te mbéteshin dot te bashkuar, mé teper se asnjé prej tyre s' ish i zoti qe te zinte vendin e mbretit te vdekur, dhe trashegimtari i Skenderbeut, *Princi Gjon i Krujes*, ish vete nje foshnje ne keté kohe.

Perandáj, Skenderbeu, ne shtratin e vdekjes, ia la kryezotnimin e Shqiperise Republikes Venetike, e cila, me keté menyre, u-be perseri *kryezonje* e tókave shqiptare. Gjith' ashtú, ne duart e Venetise Skenderbeu la te birin dhe trashegimtarin e tij. Pasketáj, pra, kryekumanden e ushterise shqiptare do t'a kish Venetia, e cila ish i vétemi shtet i math qe muntte te kumandonte Shqiptaret.

Sikunder do te shohim mé poshte, Venetia u-mundua per disá kohe, se bashku me Shqiptaret, qe te ndalonte sulmat e tmerúara qe zune te benin Turqit, po çdo shprese per nje fitím te perfundshme ish e kotte, sepsé mungonte taní ajó dore e hekurt e Skenderbeut i cili ish i vétemi qe dinte se qysh munt te mundej e te dermohej nje ushterí e madhe prej nje trupe te vogel.

Heperhé, Sulltán Mehmeti s' e ngau Shqiperine, se i kish duart te zena me lúftera ne Persí, dhe po t' ish qe Shqiptaret te kishin nje gjenerál te zotin, i cili te muntte t'a organizonte e t'a bashkonte vendin ne kohen kur Turqit leftonin gjetke,

pa fjalë Shqipëria munt të qendronte edhé për një kohë të gjatë si shtet i lirë. Po dyke qënë se s' gjendej nonjé gjenerál i atillë, e dyke qënë se gjenerali mé i mirë pas vdekjes së Skenderbeut, *Lekë Dukagjini*, s' mundi që t' i bashkonte príncerit e tjerë, dukej që në krye që nukë do të shkonte shumë kohë që edhé Shqipëria të binte në duar të Turqve.

2.—Hyrja e Turqve në Shqipërí

Shtatë vjet pas vdekjes së Skenderbeut, domethënë më 1474, Turqit bënë sulmën e tyre të parë kundra Shqipërisë. Një ushtërí e madhe, nënë kumandën e *Sulejmán Pashës*, hyri në Shqipërí dhe arrijti drejt në Shkodrë, e cila u-rrethua nga të gjith' anët. Venetia kërkój ndihmën e Evropes, po Evropa s' degjój as këté herë. Me gjith' até, Shkodra qendrój burrërísht dhe trimërísht kunder Turqve. Passí Sulejmán Pasha humbi pjesën mé të madhe t' ushtërisë së tij, dyké goditur më kot qytetin e rrethuar, u-shtrëngua të hiqej edhé ky nga Shqipëria, dhe Shkodra shpetój këté herë.

Po Sulltán Mehmeti II s' ish nga atá njerës që lodhën shpejt në luftë. Aý ish nga atá që sa ndalime mé tepër gjejnë aqë mé tepër ndizen për të kaperxyer ató ndalime. Kujtimi vetëm që një çip i Ballkanit s' desh t' i përunjej kur Evropa e tërë dridhej nga frika e ushtërisë së tij, e tërbonte Mehmetin II.

Mε 1477, Mehmeti u-nis vetε pεr nε Shqipεrí me njε ushtεrí prej 150,000 njeres dhe arrijti afer Krujes, pεr mprojtjen e sε ciles vrapój Lekε Dukagjini dhe Venetíkasit. Fitimet e para ishin pεr Shqiptaret, po pas trembedhjete muajsh rrethimi, kryeqyteti i lavderuar i Skenderbeut ra nε duart e armikut tε tij mé tε math, Sulltán Mehmetit. Lekε Dukagjini dhe gjenerali venetikas qε mpronte qytetin bashkε me 'tέ rranε nε duart e Turqve tε cilet i vranε me shumε mundime. Pεr tε ndihmuar Krujen kish vajtur edhé Princi Gjon, i biri i Skenderbeut, me njε ushtεrí, po arrijti teper von.

Passí muar kryeqytetin e Shqiperisε, Turqit iu turrε Leshit, i cili ra nε duart e tyre mε 1478. Q' andéj, Sulltani hoqi pεr nε Shkodrε tε cilen e rrethój pεr tε dyten herε. Shkodra kεtέ herε mprohej vetem prej njε ushterie tε vogel, nε tε cilen ishin dhe disá Venetikas. Nε mes tε mprojtesve tε qytetit tε rrethuar ish dhe njε murg i qúajtur Fra (vellá) Bartholomeu,—siç e kanε zakón murget qε quhen vellezer nε mes tε tyre— i cili me fjalet e tij tε zjarrta ndiste zemrat e luftetáreve pεr kundershtím. Kunder kesáj fuqie tε paket, Turqit kishin mé teper se 150,000 ushtarε e perdorne topat dhe gjylet mé tε medhá tε asáj kohe. Me trimerí tε pashémbellte, mprojtesit e Shkodres qendruan burrerísht kunder Turqve, dyke patur pεr ndihmε edhe gratε qε luftonin si luanesha, pεr dhjete muaj. Po ish e

ditur qe s' munt t' ia dilte mb' ane kesáj lufte me nje armík aqe te forte, dhe ne Jenár, 1479, Shkodra u-dha ne duart e Turqve. Rénia ish e ndérshme, se nje nga konditat e dorezimit te qytetit ish qe mprójtesit e saj te líheshin te lire te dilnin t' armatisur.

(Sheko Kendimin: RETHIMI I SHKODRES, faqe 120).

Me rénien e Shkodres, Sulltani po-thua se e plotesój pushtimin e Shqiperise, e cila e humbi keshtú lirín' e saj. Nje kohe e zeze roberie dhe skllaverie te rende nisi per vendin tone qe po-thua se ment e humbi fare idén' e kombesise se vete.

Vetem nje princ shqiptár, *Gjon Muzaku* i Myzeqese, deshi qe te kundershtohej, edhé passí kish rene Shkodra, po Turqit e thyen fuqín' e tij dhe e mposhtne.

3.—Plotesimi i Pushtimit Turk

Me 1480 po-thua se tere Shqiperia ish ne duart e Sulltanit, veç disá véndeve qe me trimerín' e tyre u-mbajtne te lira edhé disá kohe, e disá te tjéreve qe kishin mbetur nené zoterimin e Venetise.

Nga vendet qe muntne te mbanin lirín' e tyre ish *Mirdita* ne Shqiperín' e Síperme, dhe krahina rreth *Himarres*, ne Shqiperín' e Poshtme.

Mirdítasit muare malet, pas réndies se fortesave te Shkodres, Krujes e Leshit, dhe nuk' u-

shtruan nenë Turqit gjersa Sulltani u njojti disá të drejta që kerkonin: të drejten që të mbanin armet, të mos u ngitej malli e zakonet, e të mos u trazohej feja. E ketó të drejta i mbajtnë gjer në diten që Turqit u-çporrë nga Shqiperia.

Nga ana e Shqiperisë së Poshtme, Shqiptarët e atij krahu kishin ikur në malet e Himarrës dhe atjé i qendruan burrerísht Sulltanit për shumë kohë gjersa u-bint që t' u njihte më 1492 edhé ketyre Shqiptárëve ató të drejta që i kish njojtur Mirdites e Dukagjinit. Po vetem *Himarra* mundi t' i rúanje ató të drejta gjer në funt, se krahinat e tjera i humpnë që shumë kohë mé parë.

Kur e mbarój punen me Shqiptarët, Sulltani iu kthye qytéteve të Shqiperisë q' ishin nenë zoterimin e Venetisë, si Dúrresi, Vlora, Ulqini, Tivari e të tjera.

Më 1499, Turqit goditnë Dúresin, dhe Republika e Venetisë u-shtrengua të bente paqe me Sulltanin. Paqa u-bë më 1501, dhe me anen e saj, Venetia hiqte dorë krejt nga Shqiperia si kryezonjë e saj q' ish dhe e linte në dorë të Sulltanit.

Keshtú mori funt edhé jeta e lirë e Shqiperisë dhe kryezotnimi i Venetisë permí tokat shqiptare, veç disá skélave tregetare të vogla që Venetia mbajti me pleqimin e Sulltanit i cili prapë njihej si zot i atyre véndeve.

PËRMBLEDHJE

(Të mesohet me gojë)

1. Vdekja e Skenderbeut e la Shqipërinë përsëri pa krye. Djali i tij, Princi Gjon, ish i vogël, e asnjë nga gjeneralët s' kish aqe fuqí sa t'a mbante Shqipërinë të bashkuar. Prandáj, Skenderbeu ia la Venetisë kryezotnimin e Shqipërisë.

2. Sulltan Mehmeti, i zënë me luftëra në Persí, nuk e goditi Shqipërinë me një herë, po shtatë vjet pas vdekjes së Skenderbeut dërgoj Sulejmán Pashën kundër Shkodrës, po pa nonjé fitím, se Shkodra qëndroj burrërisht.

3. Më 1477, Mehmeti II u-nis vetë me 150,000 ushtarë, dhe pas 13 muajsh rrethimi Kruja, e cila mprohej prej Lekë Dukagjinit e prej Venetikasve, rá në duart e tij. Për të mprojtur kryeqytetin vajti dhe Princ Gjoni, po arrijti tepër von.

4. Pas Krujës ra edhe Leshi, e q' andej Turqit hoqnë për në Shkodrë të cilën e rrethuan. Pas dhjetë muajsh kundërshtimi trimëror, Shkodra u-dha me kondítë që mprojtësit të dalin jashtë me armët e tyre (1479). Rënia e Shkodrës është dhe rënia e tërë Shqipërisë në duart e Turqve, të cilët muntnë Gjon Muzakun e Myzeqesë, të funtmin princ që qëndroj kundër tyre.

5. Po Mirdita, Dukagjini dhe Himara s' u dhanë gjersa fituan të drejtat që kërkonin: të kishin lirí të brendeshmet e të mos u binin më qafë Turqit. Këtó të drejta i rojtnë gjer diten q' iku Turku nga Shqipëria.

6. Sulltani goditi qytetet e Shqipërisë që kish Venetia nënë zotërimin e saj, dhe Republika u-shtrëngua që të bënte paqe më 1501, me anën e së cilës hiqte dorë si kryezonjë e Shqipërisë dhe e línte këtë vent në dorë të Sulltanit.

PYETJE PËR STËRVITJE

1. Ç' ish shkaku që Skenderbeu ia la Venetisë kryezotnimin e Shqipërisë?—Cili ish Princ Gjoni?—A kish shpresë që të qëndronte pasketáj Shqipëria kundër Turqve, dhe përsé kish osé s' kish?—Përsé Sulltani s' e goditi me një herë Shqipërinë pas vdekjes së

Skenderbeut?—Persé Shqiptaret nuk perfituan qe t' organizóheshin n' até kohe?—Cili ish Leke Dukagjini?

2. Ç' beri Sulejmán Pasha me 1474 dhe sa ushterí kish?—Cilin qytet rethoj?—Persé s' hiqte dore nga Shqiperia Sulltan Mehmeti ndonesé pati aqe humbje?—Ç' beri me 1477?—Kush e mpronte Krujen?—Cili tjeter erdhi qe te ndihmonte kryeqytetin?—Sa kohe mbajti rrethimi i Krujes?—Kur rá Leshi?—Ku vane Turqit q' andéj?—Sa ushtare turq rrethuan Shkodren?—Cili ish Fra Bartholomeu e ç' beri?—Ç' gjera te permendura ngjane ne rrethimin e Shkodres, e kur e qysh rá ky qytet?—Ç' kuptím ka renia e Shkodres?—Cili ish Gjon Muzaku dhe ç' beri?—Ç' tregón viti 1480 per Shqiperine?

3. Ç' bene Mirdita, Dukagjini e kahinat rreth Himarres dhe ç' fituan?—Sa kohe i mbajtne ató te drejta?—Ç' ngjau me 1501?

KËNDIME

RRETHIMI I SHKODRES MË 1479—Rrethimi i dyte i Shkodres eshte nje nga ngjarjet e medhá t' asáj kohe, jo vetem se po-thua tere ushteria turke mori pjese n' até rrethím nené kumanden e Sulltán Mehmetit II, i cili kish me vete edhé gjeneralet mé te mire e mé te provuar, po edhé se u-perdorne n' até rrethím topat e gjylet mé te medhá t' asáj kohe. Ketú mé poshte po perkthejme pershkrimin qe ben nje historián inglís i asáj kohe te nje sulme te Turqve kunder qytetit te rrethuar:

.....Turqit, dyke ditur se leftonin perpara Sulltanit e perpara kumandareve mé te medhénj te Turqise, u-munduan me fuqí e me force qe te merrnin muret e qytetit, veçanerísht nje vent

ku muri ish rrezuar fare, dyke u-tronditur, perpara se te behej sulma, prej 2539 gjylesh topi. Po edhé te rrethúarit, dyke mprojtur veten e tyre dhe qytetin, kundershtonin sulmat turke me trimerí pa shembell, keshtú qe *s' ish pare gjer ahere nonjé lufte mé e terbuar se kjo qe po behej rreth Shkodres;* njeres te deshperuar leftonin kunder nje ushterie qe turrej me deshperím dyke u-munduar qe te hynte ne qytét. Dhe ajó q' e shtonte mé teper tmerin e dites ishin gjylet qe kercisnin si rrufé, bashke me klithmat e njéresve dhe me poterren e véglave te luftes; qe te gjitha ketó te bashkúara kishin aqe force sa dukej si-kurse qielli e dheu po perpíqeshin njeri me tjetrin. Dhe shigjetat qe binin ne qytét si rrebésh shiu, shume here e zinin driten e diellit. Ne keté lufte te tmeruar shume nga mprójtesit e qytetit u-vrane, po Turqit vríteshin njezét per nje.

Afer portes se múreve ku behej kjo perpjekje e tmeruar, gjéndeshin disá gure te medhénj, te keputur nga shkembi qe rrethón qytetin nga kjo ane. Ketá gure te rrethúarit i perdorin si arme dyke i rrekellyer kundra Turqve. E me gjithe ketó, pashallaret e fuqishme e kapedanet e medhénj, disá dyke i bindur me fjale, disá dyke perdorur kanosje, i shtynin perpara ushtaret e tyre, dhe po te prápseshin i vrisnin, keshtú qe ushtaret turq, dyke pare se prapsja s' ish mé pak e rezíkeshme se sulma, túrreshin si njeres te deshperuar e te shtytur perpara me pahír, dhe

vríteshin pa numur. Dhe dyke u-afruar múreve gjersa s' u mbetej gjak nε trup, binin poshtε, dhe tε tjeret kaperxenin mi kufomat e tyre, dhe keshtú zunε tε fitonin kunder tε rrethúarve, (tε cilet, nε keté kohe, ishin mé shumε tε plagosur e tε vrarε), dhe, mé nε funt, shtinε nε dorε njε copε tε murit ku ngritnε flámurin e Turqisε. Dhe ahere Sulltani zuri tε ngrinte lart koken, dyke ndjere veten tε shigurt qε qyteti do tε binte nε duart e tij. Po tε rrethúarit benε njε sulmε tε rrepte qε brenda nga qyteti, e muar prapε até copε tε murit, unjnε flámurin e Turkut dhe nε vent tε tij ngritnε flámurin e tyre.....Nε keté sulmε u-vranε 12,000 Turq, dhe shumε u-plagosnε. Nga tε rrethúarit u-vranε 400.....

Historín' e plottε tε rrethimit tε Shkodres e ka shkrojtur historiani shqiptár *Marin Barleti*, i cili ka shkrojtur, gjith' ashtú, edhé historín' e Skenderbeut. Marin Barleti rronte gjith' n' até kohe qε ngjisnin ngjarjet qε pershkruan.

PJESA E KATERTE
(1501-1878)
I
SHQIPERIA NENE PUSHTIMIN TURK
1.—Rrjedhjet e Pushtimit

Ashtú siç kini pare edhé vete ne faqet e shkúara te kesáj historie, kombi shqiptár shkoj permés shume rezikesh te tmerruar ne jeten e tij te gjate. Nje numur kombesh e popujsh te huaj, si Romanet, Bizantinet, Gothet, Sllavet, e te tjere, muntne kohe me kohe qe te shtinin ne dore Shqiperine ku qendruan cili mé teper cili mé pak; disá prej tyre qendruan shekuj te tere ne vendin tone. Qe te gjithe suall mjerím dhe shkaterím ne Shqiperí, veçanerísht popujt barbare qe rumujosne vendin me shkeljet e tyre, siç pame mé siper.

E me gjith' ketó, jo vetem asnjé nga atá shkeles e pushtonjes po edhé qe te gjithe tok s' i bene kombit tone nonjé dem mé te math se sa i bene vetem Turqit, te cilet erdhe barbare t' eger nga Asia dhe barbare ikne nga vendi yne me 1912. Siç do te shohim mé poshte, Turqit ishin atá qe nga nje ane u futnin vete thika Shqiptáreve dhe nga tjetra i jepnin shpaten e kamen njerit Shqiptár te vriste vellán' e tij, keshtú qe vrasja e pópullit Shqiptár punohej nga dy ane kurdohere.

Barbaria e paqyteteria e Turqve shojtne krejt

edhé ató pak shkendija qe kishin mbetur ne Shqipërí nga qyteteria e saj e vjeter. Me keté menyre, vendi yne i mjere mbet n' erresire e pothua ne barbarí, aqe sa bota e jashtme s' e numeronte asfare si nje nga popujt e Evropes, sidó qe pópulli yne eshte nje nga mé te vjetrit t' Evropes se tere. Vetem nje gje te mire gjente bota e jashtme ne karakterin e Shqiptarit nené Turqine: trimerine dhe pafrikesín' e tij me anen e se ciles Shqiptari tregohej qe ish i vétemi qe munt t' i bente balle Turkut barbár. Po edhé keté te mire bota e jashtme s' e çmonte aqe shume, dyke kujtuar qe trimeria e Shqiptarit i detyrohej padijes e paqyteterise se tij.

Po ketó s' ishin demet e vétema q' i bene Turqit kombit tone.

Nje nga rrjedhjet e para te pushtimit turk ish qe femijet mé te degjúara te Shqiperise, ató femije qe kishin qendruar besnikerísht rreth Gjergj Kastriotit, femijet e gjeneráleve dhe te kapedáneve te tij, ikne nga Shqiperia dhe vane te vendosen ne vende te huaj, e mé teper n' Italí, ku sot ka mé teper se 200,000 Shqiptare, dyke mos mundur te duronin zgjedhen dhe roberin' e huaj.

(Sheko Kendimin: SHQIPTARET E ITALISE, faqe 131).

Sterniprit e Skenderbeut vete hyne ne sherbimin ushteriák te Perandorit t' Austrise. Nga ana tjeter, ushtaret mé te mire te vendit hyne ne sherbimin e mbréterve te huaj, si te Frances, t' Inglise,

t' Austrisë e të Republikës Venetike. Me këtë menyrë, pópulli shqiptár mbet i shkretë, pa kapedanë e pa udhëheqës.

(Shëko Këndimin: USHTARË SHQIPTARË NË DHERA TË HUAJA, faqe 133).

Veç këtyre, siç do të shohim mé poshtë, Sulltani i vuri Shqiptarët të vríteshin vellá me vellá, Gegë me Toskë, Gegë me Gegë, Toskë me Toskë, q' ashtú Shqiptarët të mos muntnin të bashkóheshin nonjé herë kundër armikut të bashkët: Turkut.

E pak mé von iu-dha rasja Turqve që t' i ndanin Shqiptarët ca mé keq, siç do të shohim taní.

2.—Kryengritjet Kundër Turqve

Me gjithë mundimet e tyre, Turqit s' muntnë kurrë që t' a shtronin Shqipërinë. Kurdohere që zgjedha turke bëhej e rendë, Shqiptarët rroknin armët, dhe merrnin malet e larta ku s' i arrinte dora e Sulltanit, se me gjithë ndarjet e tyre s' muntnin të harronin shijen e lirisë. Kështú, pra, kohë më kohë ngjisnin kryengritje të medhá. Nga ató kryengritje do të shënojmë këtú vetëm ató mé të shënúarat që ngjanë që më 1500 gjer më 1740; të tjerat do t' i shohim kur t' u vinjë radha. Po një gjë duhet mbajtur ment që Shqiptarët bënë 20 kryengritje kundra Turqve që në kohën e pushtimit e gjer më 1912.

E para kryengritje e madhe u-bë më 1571. Shqiptarët ngritnë krye porsá degjuan që Turqit ishin mundur në një betejë të madhe prej Austriákëve, dyke u-munduar që të hiqnin vërejtjen

e te kerkonin ndihme nga popujt e tjere t' Evropes. Po dyke mos marre nonjé ndihme nga jashte u-unjne perserí me deshperím.

Me 1592 u-ngritne perserí me qellím qe te shpetonin nje here e mire nga zgjedha e Sulltanit, dhe i fale kuroren e Shqiperise *Karol Emanuelit* te Savoise. Po Karoli kish te tjera halle mi koke, e as kuroren e pranój as u dha nonjé ndihme Shqiptáreve te mjere.

Me 1606, Shqiptaret bene edhé nje kryengritje te re, e keté radhe ia fale kuroren e Shqiperise perandorit t' Austrise, po edhé kjo kryengritje vajti me kot, dhe vendi u-mbyt ne gjak. Pak mé von, Shqiptaret iu-drejtuan perserí disá príncerve t' Italise e pastáj Spanjes dhe Papes vete, po s' gjetne asgjekundi nonjé perkrahje.

Po me 1689, u-duk sikur me te vertét kish erdhur dita e lirise per Shqiperine. Turqia gjendej n' até kohe ne lufte me Austrine, dhe nje trupe e ushterise austriake arrijti ne kufiret e Shqiperise. Shqiptaret u-ngritne njemenje e u-bashkuan me Austriaket kundra Turqve, po, per fat te keq, kumandari austriák nuke dijti qysh te sillej kundréjt Shqiptáreve, te cilet u-zemruan dhe i vune pushken.

Me 1737, Austriaket hyne prape ne Shqiperí, dhe Shqiptaret zemer-djegur per lirí harruan te shkúarat e vrapuan qe te bashkóheshin me 'tá. Po kumandari austriák i kesáj fushate jo vetem qe s' i ndihmój dot Shqiptaret po edhé i la ne me-

shiren e Turqve. Me gjith' até, Turqit bene dy vjet plot qe t'a mbytnin kryengritjen e Shqiptáreve me menyrat mé barbare, dyke shkateruar vendin e dyke farosur njérezit.

Ketó kryengritje, e veçán te dyja te fundit, patne nje perfundím fort te math per Shqiperine. Passí u-mbytne kryengritjet, Turqit nisne te mundonin rende atá qe ishin bere shkak e atá qe kishin marre pjese ne ketó kryengritje, dhe atá te mjeret s' pane nonjé udhe tjeter per te zbutur zemren gjakpírese te Turqve veçsé dyke perqafuar fene myslimane. Turqit kishin vene qe nje here force per keté pune, po mbarimi i kryengrítjeve u dha rasjen mé te mire, e Shqiptaret e mundur s' pane dot tjeter udhe shpetimi. Me keté menyre nisi te perhapet fea mohamedane ne Shqiperí ner luftetaret e kryengrítjeve kundra Turqve. Per fat te keq kjo ngjarje u-be shkak per nje ndarje te rezíkeshme ne mes te pópullit shqiptár, dyke qene se Sulltani e perdori até ndarje per fitím te Turqise e per te perçare ca mé teper Shqiptaret. Po ajó qe duhet shenuar ketú eshte qe, me gjithe dhelperite qe perdorte dhe me gjithe fitet qe futi Sulltani per te mbajtur lark nga njerijatri Shqiptaret mohamedane dhe Shqiptaret e krishtere, idea dhe dashuria e kombit i beri Shqiptaret qe te leftonin se bashku, pa ndryshím feje, kunder Turqve dhe armiqve te tjere, Sllaveve dhe Grékeve.

3.—Qeverimi i Shqiperisë Nenë Turqinë

Me të zenë Shqiperinë, qeveria turke vendosi që t'a qeveriste këtë vent ashtú siç qeveriste vendet e tjera të pushtuar më parë, domethenë me anë qeveritaresht turq. Po nuke shkoj shumë kohë kur pa gabimin e saj, se Shqiptarët kryelarter nuke deshin me asnjë menyrë t' u perunjeshin Pásheve që dergonte Sultlani, e disá herë kryengritjet nisnë nga shkaku i urrejtjes që ndjenin véndesit kunder këtyre qeveritárëve Anadollakë.

Këtó trazira e veçán kryengritjet që kujtuam mí siper e benë qeverinë turke që të ndronte qendrimin e saj kundréjt pópullit të Shqiperisë. Dykë parë se s' munt t'a qeveriste vendin me zyrtarë të derguar nga Stambolli e që të mos ngjisnin më ngatrime dhe trazira, qeveria turke vendosi që t'a linte qeverimin e Shqiperisë në duart e paresisë së re të vendit, e cila zuri vendin e príncerve dhe zóterve që ishin më parë në Shqipërí, po me kondite që këtá të paret t' ishin të bindur tek Sulltani.

Me këtë menyrë, qeveria turke desh të vriste dy zoq me një gur. Nga njera anë, Shqiptaret do të kenáqeshin me këtë zgjidhje, dykë qenë se nuke do të kishin më mi krye qeveritarë anadollakë e keshtú do të mesóheshin të rrinin të qetë e të bindur nenë Sulltanin, dhe, nga ana tjeter, qeveria turke mbaronte punën e saj me lehtesí se sa të vinte të ndiqte Shqiptaret nenë malet e eger

ne kryengritje e siper. Po per shigurí mé te madhe, Sulltani perdori ne qeverimin e Shqiperise nje menyre e cila e ndau dhe e perçau pópullin pa shprese qe te bashkohej perserí, se ne vent te vinte nje qeveritár te forte, Sulltani i la Shqiptaret te ndahen, siç kishin qene edhé mé pare, ne principata te vogla, dhe ne mes te kréreve te shume te tyre futte fite kohe me kohe dhe i vinte te zíheshin njeri me tjetrin, keshtú qe Shqiperia s' ish mé tjeter gje veç se nje fushe lufte ku njeri bej leftonte kunder tjetrit, dhe njeri pashá kunder tjetrit. Dhe Sulltani bente *seír* qe nga Stambolli dyke ferkuar duart me kenaqesí kur shekonte se si vríteshin Shqiptaret ne mes te tyre, keshtú qe s' u mbetej as kohe, as fuqí, as deshire qe te bashkóheshin kunder qeverise se tij.

Ketó lúftera te bréndeshme mbajtne po-thua sa mbajti edhé zoterimi turk ne Shqiperí. Pak nga pak, Shqiptaret zune te harronin se sa e rende ish zgjedha turke, e mé teper kur Sulltani djallezisht i la qe te veteqeveríseshin, dhe me kohe shumica e pópullit shqiptár, ne mos pópulli i tere, mesój qe t' i bindej Sulltanit e te leftonte per té sikursé t' ish aý mbreti i vertete i Shqiperise. Keté bindje kundréjt tij, Sulltani u-perpóq qe t'a shtonte dyke i marre me te mire kreret e Shqiperise, te cíleve u hapi dyert e shkálleve mé te larta te qeverise se tij, dhe i mbushi me ndere e me dhurata. Keshtú, shume Shqiptare arrijtin te béheshin kryeminister, minister, ambasadore,

gjenerale, admirale e të tjera, me përfundimin që sa shkonte koha aqe mé tepër Shqiptarët përçáheshin në mes të tyre dhe harronin Shqipërinë që t' i ngjíteshin Turqisë dhe Sulltanit.

PËRMBLEDHJE

(Të mësohet me goje)

1. Pushtimi turk ish aý mé i rendi e mé i demshmi nga pushtimet që ka parë Shqipëria, se Turqit barbarë shojtnë krejt edhé ató shkëndijat e paka që kishin mbetur nga qyteteria e saj e vjetër. Turqit përçanë pópullin shqiptar dhe e lanë prapa nga popujt e tjerë. —dyké qenë se me pushtimin e tyre fëmijet mé të mira të Shqipërisë iknë nga vendi i tyre, dyke mos duruar dot zgjedhen turke.

2. Me gjithë mundimet e tyre, Turqit s' muntnë kurrë t'a shtronin Shqipërinë, e kohë më kohë Shqiptarët ngrinin krye për të shpëtuar nga zgjedha turke. Në kohën që qëndroj Turqia në Shqipëri, Shqiptarët bënë 52 kryengritje, të vogla e të mëdha. Që më 1501 gjer më 1740 ngjanë pesë kryengritje të mëdha, veç të voglave.

3. Dyké parë se s'i shtronte dot Shqiptarët, qëveria turke i la që të qëveriseshin prej krerëve vendës, me kondite që këtá t' ishin të bindur tek Sulltani, i cili nga ana tjetër, e bëri zakon që të futte fitë në mes të këtyre krérëve, dyké ndërsyer njërin kundra tjetrit, kështu që të mos muntnin të merreshin vesh në mes të tyre për të lëftuar bashkërísht kunder Sulltanit. Nga ana tjetër, Sulltani u-përpoq që t' i bënte Shqiptarët më anën e tij, dyké u dhënë zyra dhe shkallë të mëdhá në qëverin' e tij.

PYETJE PËR STËRVITJE

1. Ç' të keq i bëri Shqipërisë pushtimi turk e përsé?—Cili është ndryshimi midís pushtimit turk e të pushtímeve të tjera, fjala vjen të Gothëve e të Sllavëve? —Cili pushtim ka qënë më i dëmshëm e përse?—

Ç' pesoj qyteteria e vjeter e Shqiperisë në duart e Turqve?—Ç' mejtonte Europa për popullin tonë?—Kish të drejta apo jo?—Cila ish rrjedhja e parë e pushtimit turk?—Perse ikne dhe ku vanë femijet e vjetra të Shqiperisë?—Ç' u-bënë sterniprit e Skenderbeut?—Në ç' sherbím hynë ushtaret shqiptarë pas vdekjes së tij?—Persé Sulltani i vuri Shqiptaret të vríteshin në mes të tyre?

2. A u-shtruan Shqiptaret prej Turqve?—Ç' benin Shqiptaret kur u rendonte zgjedha turke?—A e kishin harruar shijen e lirisë?—Sa kryengritje bënë gjithesej Shqiptaret kunder Turqve?—Sa kryengritje të medhá ngjanë që më 1501 gjer më 1740?—Kur e si ngjanë këto kryengritje?—Cili ish përfundimi i tyre?—Kush leftonte kunder Turqve, Sllaveve dhe Grekeve, vetem Shqiptaret Mohamedanë apo Shqiptaret e Krishterë?

3. Qysh desh t' a qeveriste Sulltani me parë Shqiperinë?—Ç' u-ngjiste qeveritareve turq?—Perse Shqiptaret s' deshin të kishin qeveritarë anadollakë?—Cili ish shumë herë shkaku i kryengritjeve?—Ç' vendosi të bënte pastaj qeveria turke?—Si do të qeverisej pasketaj Shqiperia?—Si e perse do të kenaqeshin Shqiptaret me menyren e ré të qeverimit?—Sí e persé ish e kenaqur qeveria turke?—Cilit ishin të dy zoqtë që desh të vriste me një gur qeveria turke?

4. Qysh i mbante Shqiptaret të bindur nenë veten e tij Sulltani?—Me ç' menyre futte fite ner kreret e Shqiperisë dhe i bënte të leftonin njeri me tjetrin?—Ish gjë e mirë ajo për Shqiperinë?— Si përpiqej, nga ana tjeter, Sulltani që t' i bënte Shqiptaret me vete?—Ç' shkalla të larta arrijtin Shqiptaret në sherbim të Sulltanit?—A kish nonjë fitim Shqiperia nga këto shkalla të larta të bijve të saj?

KËNDIME

SHQIPTARËT E ITALISË—Shqiptaret e Italisë, për të cilet thamë mé siper që përbejnë sot një numur prej mé teper se 200,000 shpirt, ikne nga Shqiperia pas vdekjes së Skenderbeut, në kohen kur Turqit kishin zenë këté vent. Shkaku

i ikjes sε tyre εshtε se s' rronin dot nenε zgjedhen turke dhe deshin vent tε lirε. Nε mes t' atyre q' iknε ishin femijet mé tε mira tε Shqiperisε, ató femijε qε kishin qendruar besnike rreth Skenderbeut, keshtú qε atyre u-dukej mé e rendε zgjedha turke se sa pópullit tjeter pergjitherísht. Gjeneralet, keshilltaret dhe njérezit mé tε larter tε mbreterisε u-hothnε pertéj Adriatikut bashkε me pasaniket e tyre tε shumε, dhe n' Italí hynε nε sherbimin e mbreterve tε vendit. Shumε nga atá u-mirerpitnε prej Ferdinandit, mbretit tε Nápolit dhe u-vendosnε nε plenget q' aý mbret i kish dhenε Skenderbeut si shperblím per ndihmen qε pati nga mbreti shqiptár kundra Angjevíneve.

Edhé çuditerísht, mé tε shumet e Shqiptareve t' Italisε u-vendosnε n' ató krahina per tε cilat kish vajtur tε leftonte mé parε Aleksandri i Mollosisε dhe Pirrua dhe tε cilat nε kohen e ketyre dy mbréterve ishin tε ndenjur prej njeres tε races pellasgjike.

Shqiptaret e Italisε janε tε vétemit qε kanε patur lirí tε plottε qε tε perdornin gjuhen shqipe, pa nonjé ndalím nga nonjé ane, nε shkrim, nε kendím e nε kishat e tyre, dhe kanε nxierr disá shkrimtarε tε mesuar, mé i madhi nga tε cilet εshtε *Girolamo da Rada*, i cili i ka berε shumε sherbime letretyres shqipe.

Gjith' ashtú Shqiptaret e Italisε s' e kanε harruar memen e tyre tε bashket, Shqiperinε, dhe nε kenget e tyre tε búkura e kujtojnε kurdohere

me mall tє math. Ditєt e Páshkєve, Shqiptarkat e Italisє lozin njє valle, e cila quhet *Vallja e Skєnderbeut.*

Po veten e tyre s' e qúajnє "Shqiptarє", po e qúajnє "Arbreshє", dhe Shqiperinє e qúajnє "Arberí".

Nga ana tjeter, Shqiptaret e Italisє i kanє dhenє atdheut tє tyre tє ri njє numur burrash tє shenuar, nє mes tє cíleve eshtє *Francesco Crispi,* (shqip kendohet: Françesko Krispi), qє beri dy herє si kryeminister i Italisє.

USHTARЄ SHQIPTARЄ NЄ DHERA TЄ HUAJA—Pas pushtimit tє Shqiperisє prej Turqve ikнe nga vendi yne shumє burra, veç femíjeve qє u-vendosne n' Italí, tє cilet hyne nє sherbím tє mbréterve t' Evropes, si ushtarє me rrogє, dyke qenє se s' duronin dot zgjedhen e rendє turke.

Trupa tє tera ushtaresh shqiptarє hyne nє sherbím tє Frances, dhe tє tjera trupa u-bashkuan me ushterín' e mbretereshes s' Inglisє, *Elisabeth,* per tє cilen leftuan nє Belgjí e nє Francє.

Buja e madhe qє kishin berє n' Evropє fitimet e Skenderbeut kunder Turqve i bente mbretrit e Evropes qє tє pagúanin rroga tє medhá per tє marrє nє sherbimin e tyre ushtarє shqiptarє qє kishin çuditur boten me trimerín' e tyre.

Mé von, Shqiptaret leftuan edhé nє sherbím tє Rusisє.

Po veç ushtáreve, edhé robat e Shqiptarit ishin berє si *modє* até kohe n' Evropє. Kur benє

një pejkje në mes të tyre, në krye të shékullit 16të, mbreti i Frances me até të Inglisë, që të dy ishin veshur me roba Shqiptare.

Sikunder thamë mé siper, sterniprit e Skenderbeut kishin hyrë në sherbím të perandorit t' Austrisë, dhe mé i funtmi nga atá, i cili quhej *Don Ferrando Skenderbéj*, u-vra në betejen e *Pavisë*, 1525, q' u-bë në mes të perandorit t' Austrisë e të mbretit të Frances.

Kjo ikje e búrave nga Shqipëria e la pópullin si të shkretë dhe solli një dem shumë të math.

II
KRYEQEVERITARËT E LIRË TË SHQIPËRISË

Mé siper pamë menyrën djallezore me të cilen qeveria turke vendosi që t'a qeveriste Shqipërinë dhe t'a mbante nenë úrdhërin e Sulltanit, dyke e përçarë pópullin me themelimin e një número të math principatash të lira shqiptare të cilat i vinte të zíheshin njera me tjetren gjithmonë. Për të forcuar mé mirë këté sistém qeverimi, sicili nga qeveritarët e Shqipërisë ish i shtrenguar që të merrej vesh drejt për drejt me qeverín' e Stambollit e të mos kish të bënte gjë prej gjeje me qeveritarët e tjerë të vendit.

Po nukë shkoj shumë kohë kur duall disá ngatresa të paprítura për qeverin' e Sulltanit. Sadó të përçarë e të ndarë q' ishin Shqiptarët,

sadó dhelperí qe perdorte qeveria turke qe t' i mbante besnike te Sulltani, sadó shkalla te larta qe u jepte, prape Shqiptaret s' e kishin humbur as muntnin te humbisnin embelsín' e lirise e dashurine per kombin e vete, keshtú qe erdhi nje kohe kur vete veglat e pregatítura prej qeverise turke per te mposhtur pópullin shqiptár u-kthyen kundra Turqise e Sulltanit.

Dy nga qeveritaret e Shqiperise, njeri ne veri dhe tjetri ne juge, u-munduan dhe gjer me nje pike fituan qe te çkepúteshin nga kontrolli i Sultlanit, dyke themeluar dy principata te medhá, te cilat, çuditerísht, u-shembellenin fort mbreterive te vjetra t' Ilirise e t' Epirit. Ketá qeveritare te çquar emrat e te cíleve s' duhen harruar prej Shqiptáreve jane: *Bushatasit* e Shkodres, dhe *Ali Tepelena* i Janines.

Le te shohim taní ç' bene ketá burra te çquar.

1.—Bushatasit e Shkodres

Perjashta Shkodres ish nje katúnt i vogel i qúajtur *Bushat* ku bejleret e pashallaret e Shqiperise se síperme kishin çifligjet e tyre. Mé e para nga ató femije ish shtepia e Bushatasve te cilet muare keté emer nga aý katúnt. Ne krye te kesáj shtepie ish *Mehmét Bushati*, i cili ne mezin e shékullit te 18te iku nga fshati e u-vendós ne Shkodre. Mehmeti ish nje njerí fort i zgjuar e dinák, dhe dyke u-vendosur ne Shkodre nisi te

punonte pєr tє vєnє nє dorє qeverimin e asáj krahine. E para punє qє bєri ish qє tє bєnte anєtarє dhe tє formonte njє partí tє fortє, dyke mbledhur pópullin, tє Krishterє e Mohamedanє. Mé von zuri tє qєronte njє nga njє bejlerєt dhe bejushєt e vegjєl q' ishin mun si gjєmba pєr Shqipєrinє dhe pєr 'té, dyke qєnє se qeveria turke futte gjithєnjé spica nє mes tє tyre e s' i linte qє tє mérreshin vesh.

Masat e rrepta qє po merrte Mehmét Bej Bushátasi arrijtin nє vesh tє qeverisє turke, e cila u-tremp fort nga njє gjє e tillє dhe dєrgój me njє herє nga Stambolli njє Pashє turk qє tє mєsonte se ç' ngjiste. Po finoku Mehmét jo vetєm q' e gєnjeu pashєn anadollák po edhé e bindi qє t' i çonte fjalє Sulltanit qє, pєr tє mirєn e Turqisє, kryeqeverimi i Shkodrєs duhej t' i jepej Mehmét Bushatasit. Me kєté menyrє, Mehmét Bushátasi fitój kryeqeverimin e Shkodrєs pєr shtєpín' e tij, bres pas brezi, dhe taní u-bє *Mehmét Pashє*, osé mé mirє *Mehmét Pashє Plaku*, siç e qúanin Shqiptarєt.

Me ndihmєn e djemve tє tij, njє nga tє cilєt ish *Kará Mahmuti* i dєgjuar, siç do tє shohim mé poshtє, Mehmét Pasha iu vu me kujdés tє math punєs sє farosjes sє bejlérєve tє tjerє q' ashtú tє mos i mbéteshin nocá kundrєshtarє, e nє pak kohє krahina e Shkodrєs u-bє posí njє principatє e lirє shqiptare, e cila zgjatej qє nє Tivár e Ulqín gjer n' Elbasán.

Kur vdiq Mehmét Pashe Plaku vendin e tij e zuri i biri i tij *Karà Mahmuti*, i cili u-tregua shume mé i zoti se i ati. Pasha i ri i krahines se Shkodres ish nje burre fort trim e i mentshem, liberál dhe ventdashes, luftetár i math sa mundi me radhe Turqit, Malziasit, Venetíkasit, Greket e te tjere.

E para pune e tij ish qe te forconte bashkimin e pópullit, dyke afruar Mohamedanet me te Krishteret, dyke nderuar e forcuar kanunet e vendit, si kanunin e Leke Dukagjinit qe ky gjenerál i Skenderbeut e ka patur lene per trashegím ne malesít' e Shqiperise se síperme. Kjo tregón se Karà Mahmuti mendohej si Shqiptár i kthjellte.

(Shekó kendimin: KARA MAHMUD PASHA, faq. 152).

Ne krye, aý deftehej si i bnidur tek Sulltani, dhe kur plasi kryengritja e pare greke me 1770, Karà Mahmuti u-hoth ne Greqí, me porosí te Sulltanit, dhe e mbyti kryengritjen. Po kur e forcój vendin e tij s' ia vinte aspák veshin qeverise turke.

Karà Mahmuti hyri ne Mal te Zi dy here me Shqiptaret e tij. Me 1785, i ndihmuar edhé prej Mirdítasve, arrijti gjer brenda ne Cetine, e kur po kthehej q' andéj prishi disá vende q' i perkisnin Republikes Venetike, e cila u-qa ne Stambóll kunder tij. Per te mposhtur keté Shqiptár kaqe te kuxuar, qeveria turke dergój nje ushterí kunder tij, dhe nje beteje e madhe u-be ne fushen

e Kosoves, ku Turqit u-thyen ploterísht prej Shqiptárëve të Karà Mahmút Pashes.

Për të patur një krah të fortë në luften kunder Sulltanit, Karà Mahmuti hyri në marreveshje me perandorin e Austrisë, *Josefin II*, dhe kjo gjë e terbój Sulltanin e Turqisë, i cili mblodhi një ushterí tjeter e u dha zë pashallâreve të tjerë të Shqiperisë të bëheshin gatí e të vinin kunder Pashes së Shkodres. Me këtë menyrë u-mbloth një ushterí prej 60,000 burrash e cila vajti dhe rrethój Karà Mahmutin në Shkodrë. Në këtë ushterí ish edhé *Alí Pashë Tepelena* me Tosket e tij. Pasha i Shkodres bëri disá sulma të rrepta kunder kesáj ushterie, po dyke parë që s' ia dilte dot número të saj të math u-mbyll vetem me 80 shpirt në Keshtjellën *Rosafá* dhe mbet atjé i rrethuar. Po até që s' mundi të bënte me fuqí, Karà Mahmuti e fitój me zgjuaresí. Që prej Keshtjelles Rosafá dergój njeres tek Alí Pasha Tepelena, dhe u-muar vesh me 'të që t' i linte një shtek të hapur për të dalë jashtë nga keshtjella.

Kur erdhi dita e caktuar, Karà Mahmuti dolli jashtë me shokët e tij të paket, dhe, në mes të turbullimit të papritur që ngjau, u-hoth dhe zuri topat e Turqve. Ushteria turke iku e shkateruar, dhe Shqiptaret e fituan luften ploterísht. Pak mé von, Karà Mahmuti mundi dhe dermój tri ushterí të tjera turke të cilat kishin erdhur për ndihmë të ushterisë së parë.

Ky fitím i dha kuraje perandorit t' Austrisë

i cili i çoj dhurata dhe ambasadorɛ per tɛ lidhur besen nɛ mes t' Austrisɛ e tɛ Kará Mahmutit kunder Sulltanit. Po per fat tɛ keq, ambasadoret e Austrisɛ u-vranɛ me tɛ pabesɛ, e gjer sot s' dihet se kush i vrau.

Mé von, Kará Mahmuti u-sul kunder Malzíasve, po, dyké mos fituar gjɛ m' até krah, u-kthye taní nga ana e Toskerisɛ tɛ cilen aý desh qɛ t'a shtinte nɛ dorɛ dhe tɛ bashkonte terɛ Shqiperinɛ nené qeverimin e tij. Me keté qellím parasýsh, Kará Mahmuti u-hoth qɛ tɛ merrte *Beratin*, i cili ish ahere kryeqytét i Shqiperisɛ se poshtme, e me keté menyrɛ ndezi, per fat tɛ keq, armiqesinɛ nɛ mes tɛ Gégeve e tɛ Tóskeve. Nɛ njɛ beteje tɛ madhe q' u-bɛ nɛ mes tɛ Gégeve e tɛ Tóskeve u-vranɛ míjera nga tɛ dy anet, po Kará Mahmuti e fitój luften, e taní udha ish e hapur per 'té qɛ tɛ zinte edhé Toskerinɛ, po u-shtrengua qɛ tɛ kthehej nɛ Shkodrɛ nga shkaku i disá trazírave qɛ kishin ngjarɛ atjé.

Mɛ 1796, Kará Mahmuti hyri perserí nɛ Mal tɛ Zi ku edhé u-vra dyke leftuar trimerísht.

Pas vdekjes sɛ tij, qeverimi i Shkodres mbet nɛ duart e vellájt tɛ tij, *Ibrahím Pashes*, i cili mbajti njɛ politikɛ krejt tɛ ndryshme nga ajó e Kará Mahmutit. Ibrahimi u-bɛ veglɛ e Sulltanit, i perçau tɛ Krishteret e Mohamedanet, e ndau Mirditen nga qeverimi i Shkodres dyke vrarɛ njɛ nga kapedanet e saj, dhe shtypi çdo levizje per

lirí. Po Ibrahimi nukε rrojti shumε, dhe vendin e tij e zuri pas pak *Mustafá Pasha*, mε 1810.

Mustafá Pasha lojti njε roll shumε tε math nε ngjarjet e kesáj kohe. E para punε e tij ish qε tε bashkonte perserí pópulin, dhe u-pajtua me njε herε edhε me Mirditen. Me keté menyrε, e forcój vendin e tij, dhe me forcen e madhe qε kish s' εshtε as fare çudi qε vuri ndermént tε bashkonte terε Shqiperinε nené qeverimin e tij. Po Mustafá Pasha s' ish i vétemi qε kerkonte tε shtinte nε keté kohε nε dorε terε Shqiperinε; nε Shqiperin' e poshtme kish dalε taní njε Pashε tjeter, Alí Tepelena, dhe mé parε se tε shohim se ç' beri Pasha i Shkodres, le tε veshtrojmε se ç' po bente Alí Pasha nε Toskerí, i cili kish zenε tε punonte qε nε kohen e Kará Mahmút Pashes.

2.—Alí Pashε Tepelena

Alí Pasha leu mε 1741 nε Tepelenε, dhe ish i biri i Velí Beut dhe i Hamkos. Nga prínderit e tij s' kish asnjé shpresε qε tε merrte nocá mesime tε mira Aliu, sepsé i ati, Veliu, ish njε njerí i eger qε kish shkuar jeten e tij me kuserí. Nε keté kohε kish nisur nε Toskerí e nε Greqí njε levizje gjysme-kryengrítese dhe gjysme-kusare; njérezit e lodhur nga zgjedha turke dilnin máleve si komita e keshtú shpetonin, me njε farε menyre nga zgjedha turke; po qε tε muntnin tε rronin nepér malet ishin tε shtrenguar qε tε vithnin e tε rrembenin.

Këtá njeres ishin të njojtur n' até kohë nenë fjalen greqísht *kleftai*, që dó të thotë kusarë, hajdutë. Një nga atá, pra, ish edhé Veliu, i ati i Alí Tepelenës, dhe një nga mé të liqtë kusarë. E ema e Aliut, *Hamkua*, ish një grua e eger, shpirt-keqe e zemer-gur, e cila e mesój Alinë që në voglí që të mos kishte meshirë per armík dhe kundershtár. Gjith' ajó e bashkój Alinë, që kur ish djalósh, me një çetë kusaresh, dhe mé von e dergój që të prishte *Hormoven* e *Gardhiqin*, me që ndénjesit e këtyre dy fshátrave i kishin punuar një renk të turpshem Hamkos. Aliu i goditi këtó fshatra, po u-munt dhe u-kthye prapë, dhe Hamkua e priti me të shara e me të peshtyra në fytyrë.

Një rritje kaqe të keqe pati Aliu, e kur u-madhua u-suall si njerí fare pa shpirt e pa zemer. Per të fituar até që desheronte, Aliu s' e kish per gjë që të genjente, të dilte nga fjala, të shkelte besën, të vriste e të priste. Po me gjithë këtó, s' munt të mohohet që Aliu ish me të vertét një njerí i math, i zgjuar, dhe i zoti per púnëra të medhá.

Deshira e tij mé e madhe, kur u-rrit, ish që të merrte qeverimin e nonjé krahine, mé teper até të Beratit, per të cilin thamë q' ish kryeqyteti i Toskërisë. E per të fituar até gjë, Aliu nisi nga vrasjet e nga pabesitë dyke i sherbyer Sulltanit q' ashtú ky t' i mbushte deshirën e zemrës. Mé në funt, si shperblím të këtyre sherbímeve, qeveria turke e emerój *Derven-Agë* të grýkave të má-

leve tε Shqiperisε sε poshtme e tε Thesalisε, domethenε *Rúajtes t' Udhεve*, dhe me q' Aliu kish berε edhé vetε kusár, i dinte fare mirε vendet se ku mblídheshin kusaret e tjerε; u ra, pra, edhé nε njε kohε tε shkurter i perfshiu qε tε gjithε, dyke shtruar, me ketέ menyrε, ató vise nε kembε tε Sulltanit.

Mε 1788, Alí Tepelena hyri me pahír nε Janinε dhe vuri qeverimin e tij, dyké ngrehur njε sεrε fortesash brenda e rreth liqenit t' atí qyteti. Gjith' até vit, u-njojt zyrtarísht prej Sulltanit si Pashε i Janines. Pak mé von, u-thirr prej Sulltanit qε tε vinte kunder Kará Mahmutit tε Shkodres, dhe, siç pamε mé siper, u-muar vesh fshéhurazi me té. Dyké ikur nga Shkodra, Alí Pasha zuri Ohrinε dhe terε grykat qε shpien prej Maqedonisε nε Shqiperí qε tε mos linte nonjé ushterí turke tε hynte nε vendet e tij, me qenε se aý kish vendosur prej kohe qε tε çkeputej nga Turqia.

Pllani i Alí Pashes ish qε tε bente me vete jó vetem Shqiperinε po edhé tε bashkonte me té edhé Greqin' e veriut, dhe nisitε ioniane, Korfuzin, Kefalonine, etj. Porsa e forcoj, pra, vendin e tij si qeveritár i Janines, nisi tε bente ató qε kish berε edhé Mehmet Pashε Plaku, domethenε tε mposhte osé tε faroste krejt bejleret e tjerε, per tε cilet nukε tregoj kurrε meshiren mé tε pakte. Kur i zinte e i vriste me tε pabesε, kur i burgoste nε burgjet e tmeruar tε Janines e atjé dergonte Evgjitet qε t' i mundonin me njε mijε menyra mizore.

Veç bejléreve, Alí Pasha pa qe kish edhé nje armík tjeter, i cili nuk' unjej nené qeverimin e tij: *Fshatrat e Sulit.* Ketó fshatra, te ndénjura prej Shqiptaresh te Krishtere, kishin rúajtur lirin' e tyre maje máleve dhe gremínave qe ne kohen qe Toskeria e tere ra ne duart e Turqve, dhe perbenin republika te vogla qe veteqeveríseshin, pa ungare nga qeveria turke. E taní Alí Pasha vendosi qe t' ua merrte até lirí, mbassí deshira e tij ish qe çdo pellembe vent qe gjendej nené qeverimin e tij duhej t' ish krejt i bindur n' úrdherin e tij. Po Suli s' ish mesuar qe t' i bindej nonjé tjetri veç pleqve te fshátrave qe zgjídheshin prej pópuflit. Alí Pasha beri tri fushata te medhá, kurdohere me mé teper se 10,000 ushtare kunder atyre fshatrave te vogla qe nuk' ishin mé teper se 500 shtepí gjithsej. Po Suliotet s' e kishin harruar trimerine shqiptare me te cilen i kishin bere balle mé pare Turqise se tere, dhe ushterit' e Alí Pashes múndeshin ne çdo sulme qe benin. Ne fushaten e dyte, dermimi i ushterise se tij ish aqe i math sa edhé vete Aliu ment rá rop né duart e Sulióteve. Shume here u-muarr vesh ne mes te tyre Suliotet dhe bejleret per te leftuar se bashku kunder Alí Pashes, po Tepelénasi gjente kurdohere menyre qe t' i ndante e t' i perçante. Dhe kur pa qe s' ua dilte dot Sulióteve me ushterí, Alí Pasha vendosi qe te perdorte edhé nje here pabesine ne te cilen nuk kish shoq. Me te holla e me djallezí te tjera, dhe me tradhetin' e *Pilo Gushit,* i cili ish Suliot edhé

vetë, mundi që të largonte nga *Suli Foto Xhavellën*, që ish shpirti i trimërisë suliote, si edhé disá nga kapedanet mé të mirë, dhe ahere Aliu iu turr Sulit pa pandehur, dhe pas një lufte të rrepte ku shkelqeu trimëria shqiptare, po, për fat të keq, me vëllavrasje, Suli ra në duart e Alí Pashes në Dhjetór 1803. Një murg, i qúajtur *Samuél*, i cili ish édhe si kapedán i Suliótëve, u-vuri zjarr vózeve të barutit dhe aý me gjith' shokë u-hoth n' erë.

Një ngjarje tjetër, e tmerúar po e lavdërúarshme, ish vdekja e grave të *Zalongut*. Dyké parë se po vinte ushtëria e Alí Pashes, dhe që të mos binin në duart e tyre, grat' e këtíj fshati u-zunë prej dore, sikur do të losnin valle, e dyké mbajtur femijet e tyre pas dore osé në gjí, u-leshuan tatëpjetë nga maja e bregut dhe u-vranë të gjitha me até ményrë. Sa keq duhet të na vinjë e sa lot duhet të derdhim kur shëkojmë se sá më kot ka vajtur kjó trimërí e shkelqyer dhe pa shëmbëll në një lufte ku Shqiptari vriste Shqiptarin!

Njérëzit që ranë në dorë t' Alí Pashes u-vranë me ményrat dhe mundimet mé të tmerúara. Alí pasha nuk' la as gur mi gur në vëndet ku ishin fshatrat e Sulit. Suliotët që shpëtuan u-hothnë në Korfus ku hynë në shërbím të Rusisë e pastáj të Francës e cila përberi me atá një trup të veçantë që u-quajt *Regjiment Shqiptar*. Në mes t' oficéreve të këtij regjimenti ishin dhe kapedanet e vjetër të Suliótëve *Marko Boçari* e *Foto Xhavella*.

(Shëkó këndimin: KËNGA E SULIOTËVE, faq. 154).

Nε kεté kohε, Alí Pasha kish arritur nε kulmin e fuqisε sε tij. Po pak mé von, bejleret ngritnε krye perserí e u-lithnε nε mes tε tyre qε tε leftonin Alí Pashen, e me até rasje Aliu zuri atá mé tε shenuarit dhe i vrau qε tε gjithε.

E tεrε Shqiperia e poshtme osé Toskeria, qε n' Elbasán e gjer n' Artε, si edhé Thesalia ishin taní ploterísht nené qeverimin e fortε t' Alí Pashes, i cili kish nisur nε kεté kohε qε tε lonte me Shtetet e medhenj t' Evropes, me Francen, me Inglinε, me Rusinε, e me tε tjerε. Nε kεté kohε, gjith' ashtú leftonte lúfterat e medhá e tε çuditeshme burri mé i shkelqyer i kóherave tε rea, *Napoleoni i Math*, me tε cilin pati shumε tε benje Alí Pasha.

Mε 1789 u-bε njε kryengritje e madhe nε Francε, e mbretit tε saj *Louis XVI* iu pre koka, dyké marrε vetε pópulli qeverimin e vendit. Po mε 1799 dolli burri i çuditeshme, *Napoleon Bonoparti*, i cili mposhti pópullin kryengritεs dhe kater vjet mé von u-kurorεzua *Perandór i Frances*, passí mundi dhe shtiri nε kembεt e tij pothua se tεrε Evropen, perveç Inglisε. Tεrε ushterit' e bashkúara t' Evropes s' muntnε t' ia prisnin hovin ketij gjenerali tε math. Finoku Ali Pashe veshgonte me verejtje tε madhe ndryshimet e fatit tε luftes qε po mbytte Evropen, e kur shekonte qε fitonte Napoleoni vraponte tε merrej vesh me té; perkúndrazi, kur shekonte qε fitonin armiqt'e tij Aliu hidhej me njε herε nga ana e tyre. Dhe kur Napoleoni po bente paqε me Rusinε mε 1807, Alí Pasha i dergoj pe-

randorit të Francës një nga ministrit e tij që t'a kujtonte për shërbimet q' i kish sjellë e për shpërblimin që priste nga Napoleoni.

Po me tërë lartësinë që fitoj, Alí Pasha s' harroj mallkimin q' i kish lënë e ëma, Hankua, e cila kur do të vdiste, i la si porosí që të merrte gjakun nga Hormova e Gardhiqit. Kur i ranë, pra, këtó fshatra në dorë, Alí Pasha mori gjakun ploterísht dykë prishur fshatrat nga themelet e dykë therrur të gjithë ndénjësit e tyre.

Sidó që të jetë, në vitin 1812 Alí Pasha kish mbushur dëshirat e zëmrës dhe taní ish mé i fortë se një mbret. Desh, pra që t' a shtrinte mé tepër fuqin' e tij dykë vënë në dorë tërë Shqipërinë. Po aý ish mjaft i zgjuar sa të shihte se Bushátasit e Shkodrës ishin tepër të fortë në Shqipërin' e síperme, e nuk desh që të hynte në luftë të hapur me 'tá. Po kur pá që Ibrahím Pasha i Shkodrës po bënte armiq me sjelljet e tij dhe q' aý e kish zëmëruar Mirditën, Aliu vrapoj të ndihmonte tërthori armiqt' e Ibrahimit, dykë i dhënë prëkrahje të veçantë Mirditës. Kur e zuri vëndin e Ibrahimit Mustafá Pasha, i cili, siç thamë, u-pajtua me Mirditën, Aliu kërkoj të merrej vesh me Pashën e Shkodrës që të rronin të dy në miqësí e mos i binin më qafë njëri-jatrit. Për të formuar këté miqësí, Aliu i dhá Mustafá Pashës për grua të mbësën e tij.

Sikundër shihet lehtë, në këté kohë, Shqipëria e tërë ish e lirë, po e ndarë më dysh; njëren pje-

sɛ e kish Mustafá Pasha, dhe tjetren Alí Pasha. Sikur tɛ munt tɛ mérreshin vesh ketá dy, Shqiperia do tɛ kish shpetuar pa dyshím nga dora e Sulltanit qɛ n' até kohɛ. Po per fat tɛ keq, ndjenja e kombesisɛ s' ish perhapur mjaft nɛ pópullin n' até kohɛ, sa t' i shtrengonte tɛ dy pashallaret qɛ tɛ bɛnin njɛ bashkím, ndonesé deshira per lirí e veteqeverim kish fituar mɛ tɛ gjithɛ anɛt. Bashkimi i njɛ kombi vjen kur pópulli vetɛ e ndjen nevojen e tij.

Pas ketyre fitimeve, Ali Pashɛs i kishin mbetur sytɛ mi *Pragen*, e cila ish i vetemi qytet jashtɛ zoterimit tɛ tij. Po edhe Pargen e mori mɛ 1818, dykɛ e blerɛ nga Englezɛt; po njerezit e saj iknɛ qɛ tɛ gjithɛ qɛ tɛ mos binin nɛ duart e tij.

Nderkohɛ, Alí Pasha i ish vɛnɛ punɛs s' organizimit tɛ Shtetit tɛ tij. Kish sjellɛ nga Evropa organizatorɛ per deget e ndryshme tɛ qeverimit; formoj ushterí pas sistemit evropián, kembesí, kaloresí, artilerí; ngriti fortesa e keshtjella mɛ tɛ gjitha anɛt; miresoj bujqesinɛ e tregetinɛ; hapi shkolla, e themeloj edhé njɛ biblioteke. Me njɛ fjalɛ, Alí Pasha mundohej qɛ t' a bente njɛ vent krejt evropián Shqiperinɛ qɛ kish nenɛ zoterimin e tij, e sikur tɛ kish mbajtur édhe ca kohɛ qeverimi i tij, Shqiperia do tɛ kish dalɛ e fituar nɛ qyteterí e perparím. Ketó riforma qɛ numeruam mé siper tregojnɛ madheshtin' e vertetɛ t' Alí Pashɛs dhe pakesojnɛ gjer mɛ njɛ pikɛ ligesit' e medhá qɛ beri. Gjith' ashtú tregojnɛ q' Alí Pasha ish njeriu

qe munt te ngjallte Shqiperine e t'a bente nje komp me ane te mesimit e te qyteterise.

Per fat te keq, puna e Alí Pashes mbet gjer n' até pike, se me 1820 Sulltani, i cili kish shpetuar prej kohe nga trazirat e tjera, vendosi taní qe te shtronte edhé Alí Pashen, dhe vitin tjeter, dy ushterí turke u-nisne kunder Janines. Dyke u-gjendur perpara ketij reziku te tmeruar Ali Pasha u-tregua njemént nje njerí krejt i ndryshme nga aý q' e dinin bota gjer ahere, *nje njerí i kohes se re.* Thirri me nje here nje mbledhje te madhe ne Janine, ku ftoj tere kreret e Shqiperise, Mohamedane e te Krishtere, me anen e te cileve desh te ngrinte *pópullin* qe te leftonte *per lirín'* e tij. Te gjitheve u-zotohej qe pasketáj do te qeveriste me butesí e drejtesí, e nuke do te merrte nepér kembe te drejtat e askújt. I ftoj Suliotet e mjere, dyke kerkuar ndjese per te keqiat q' u kish punuar. Grekve iu zotua qe t' u jepte lirí te plotte po t'a ndihmonin kunder Turqise. Me nje fjale, Alí Pasha u-mundua qe te zgjonte ne zemrat e pópullit *ndjenjen e kombesise e dashurín' e atdheut,* ne vent te bindjes se verber ne kreret e tyre. Me ketó thirrje, Alí Pasha ndezi nje kryengritje te madhe, po per fat te keq, Shqiperia s' fitój gje nga ajo. Suliotet, liridashes te vertete, u-kthyen perserí ne Sul dhe leftuan nené kumanden e Marko Bocharit si luane per krah t' Alí Pashes kunder Turkut. Po Mustafá Pasha i Shkodres dhe Mirdita qe duhej t' ishin bashkuar ne keté

rasje, ndenjnë, për fat të keq, besnike tek Sulltani, dhe Shqipëria humbi rasjen mé të mirë që të shpëtonte nga Turqia.

Pas dy vjetsh lufte të rreptë në të cilën Shqiptarët e Toskërisë, të Krishterë e Mohamedanë, leftuan trimërísht, Turqit hynë me të pabesë në Janinë dhe therrë Alí Pashën, koka e të cilit u-dërgua në Stambóll (1822).

(Shkó kendimin: VDEKJA E ALI PASHËS, faq. 154.)

PËRMBLEDHJE

(Të mësohet me gojë)

1. Që të mos kishin nonjë rasje të merreshin vesh në mes të tyre, qeveritarët e Shqipërisë ishin t' urdhëruar që të merreshin vesh drejt për drejt me qeverin' e Stambollit. Po në gjysmën e shékullit të 18të, dy qeveritarë Shqiptarë, Mehmet Bushatasi në Shkodrë, dhe Ali Tepelena në Janinë, arijtin që të themelonin principata të lira shqiptare.

2. Mehmet Bushatasi nisi nga puna dyke mposhtur bejlerët e tjerë të cilët qëveria turke i përdorte si vegla për të mbajtur Shqipërinë nënë Sulltanin. Për të parë trazimet që ngjisnin në Shkodrë, qeveria turke dërgoj një Pashë anadollak, po Mehmet Bushátasi e gënjeu dhe e bëri që Sulltani t' a emëronte Pashë të Shkodrës, dyke marrë emërin *Mehmet Pashë Plaku.*

3. Pas vdekjes së tij, qëverimin e Shkodrës e mori i biri Kara Mahmuti, i cili e bashkoj popullin, pa ndryshim feje, dhe forcoj vendin. Leftoj tri herë me Malin e Zi, e kur kthehej nga një prej këtyre fushátave prishi disa vende të Venetisë.

4. Venetia iu-qah Sulltanit, i cili dërgoj një ushtërí të madhe, po Kara Mahmuti e mundi në fushën e Kosovës, dhe për të fituar krah hyri në marrëveshje me Josefin II, perandorin e Austrisë. Sulltani dërgoj

ahere njє ushtєri tjetєr, nє tє cilєn muar pjesє dhe shumє pashallarє shqiptaє. Kara Mahmuti u-rrethua nє Shkodrє, po u-muar vesh me Ali Pashє Tepelenєn, fshehurazi, e dyke dalє nga fortesa zuri topat e Turqve dhe shpєrndau ushtєrin' e tyre. Josefi II dєrgoj ambasadorє me dhurata, po ambasadorєt u-vranє.

5. Dyké dashur qє tє shtrihej edhé nє Toskєrí, Kara Mahmuti goditi Beratin, e kєshtu u-bє shkak pєr armiqєsí nє mes tє Gegєve e Toskєve. Mє 1796 hyri nє Mal tє Zi ku edhe u-vra. Vendin e tij e zuri Ibrahim Pasha, i cili u-bє veglє e Sulltanit, e pas tij erdhi Mustafa Pasha, i cili mbajti udhєn e Kara Mahmutit.

6. Alí Pashє Tepelena nisi punєn e tij si kusár ose *kleft*, dyke u-shtyrє prej prindєrve tє tij, tє cilєt i dhanє njє rritje fort tє keqe. Hyri nє shєrbim tє Sulltanit me parє si *Dervenage*, dhe mє 1788 u-bє Pashє i Janinєs.

7. Qєllimi i tij ish qє tє bєnte njє principatє tє madhe shqiptare, ku tє hynte dhe njє pjesє e Greqisє. Nisi, pra tє faroste bejlerєt e vєndit e tє shtypte Suliotєt me tє cilєt lєftoj katєr herє, dyke u-mundur. Mє nє funt e zuri Sulin me tradhєti e pabesi. Murgu Samuel hodhi veten n' erє bashkє me ushtarєt qє iu-afruan, dhe grat' e Zalongut u-hodhє nga bregu tatєpjetє me fєmijєt e tyre qє tє mos binin nє duart e Aliut.

8. Alí Pasha nisi taní qє tє bєnte intriga me Shtetet e mєdhenj t' Evropєs, e cila gjendej nє kєtє kohє nє trazirє tє madhe nga shkaku i mundjeve tє Napoleonit tє Math, me tє cilin Aliu bєnte marrєveshje, qє tє drithte fjalєn kur fitonin armiqt' e tij.

9. Alí Pasha desh tє bashkonte tєrє Shqipєrinє, po s' desh tє hynte nє luftє me Bushatasit e Shkodrєs, e sikur t' ishin marrє vesh nє mes tє tyre tє dy kєta pashallarє, Ali Pasha dhe Mustafa Pasha, Shqipєria do t' ish liruar qє n' até kohє. Po pєr fat tє keq, pópulli s' ish zgjuar edhe.

10. Madhєshtia e Alí Pashєs tregohet nє riformat dhe n' organizimin e Shqipєrisє tє cilєn aý desh t'a pєrparonte e t' a bєnte si njє Shtet Evropian, me anє tє mesimit e tє qytetєrimit. Po puna e tij mbet e pa-

mbaruar se me 1820 Sulltani vendosi qe t'a shtypte Alí Pashen.

11. Dyké u-gjendur ne rrezik te math, Alí Pasha u-mundua qe te ngrinte popullin me iden' e lirise dhe ndezi flagen e kryengritjes me te gjith' anet. Po me 1822, ushteria turke e zuri Janinen dhe Ali Pashen me tradheti, dhe me kete menyre mori fut puna e tij.

PYETJE PER STERVITJE

1. Si mundohej qeveria turke t' a mbante popullin shqiptar nene urdherin e Sulltanit?—Nga cili varreshin qeveritaret e kreret e ndryshme te Shqiperise?— E perse ashtu?—Me ç' menyre po mundoheshin kryeqeveritaret e Shqiperise qe te çkeputeshin nga Turqia?

2. Cili ish Mehmet Bushatasi?—Ç' ish Bushati? —Ç' fare njerí ish Mehmeti, e ç' deshi te bente?—Persé kerkonte te mposhte bejleret?—Ç' beri qeveria turke kur degjoj veprimin e Mehmet Pashes?— Ç' i ngjau te derguarit te qeverise?—Gjer ku zgjatej qeverimi i Mehmet Pashe Plakut?

3. Cili e zuri vendin e tij?—Ç' fare njeri ish Kara Mahmuti?—Ç' beri?—Ç' eshte Kanuni i Leke Dukagjinit?—Kú vajti Kara Mahmuti me 1770?—Pershkrúani lufterat e tij me Malin e Zí?—Persé u-zu me Venetine dhe ç' beri kjo?—Ç' beri qeveria turke?— Ç' ngaju ne fushen e Kosoves?—Cili ish Josefi II?— Ç' ka te benje Ali Pashe Tepelena me Kara Mahmutin?—Ç' ish Rosafati?—Si shpetoj Kara Mahmuti?— Kush i vrau ambasadoret e Austrise?

4. Perse Kara Mahmuti ndezi armiqesine ne mes te Gegeve e Toskeve?—Si, kur, e ku u-vra Kara Mahmuti?—Cili e zuri vendin e tij e ç' fare lloj njeriu ish ay?—Perse u-zemerua Mirdita me Pashen e Shkodres?—Cili ish Mustafa Pasha dhe ç' politike mbajti?

Ç' rritje pati Ali Tepelena?—Cili ish Veli Beu, Hamkua, dhe Kleftet?— Ç' kish te benje Aliu me Kleftet?—Persé kishin dale máleve ketá njeres?— Ç' fare njeriu ish Alí Pasha?—Ç' deshironte te bente?— Ç' gje eshte Dervenaga?

6. Kur u-be Pashe i Janines Aliu?—Cili ish pllani i tij?—Si sillej kundrejt bejléreve?—Si qeverísheshin fshatrat e Sulit?—Persé kerkonte t' i mposhte

Alí Pasha?—Sa fushata beri Aliu kunder Sulit?—Si e mori Sulin Alí Pasha?—Cili ish Pilo Gushi, Samueli?—Ç' bene grat' e Zalongut?—Ç' u-bene Suliotet pasí rá Suli?—Ç' pesuan njérezit qe rane ne dore t' Alí Marko Boçari e Foto Xhavella?

7. Qe kú e gjer kú zgjatej qeverimi i Allí Pashes?—Ç' kish te bente Aliu me Shtetet e Evropes?—Cili ish Napoleoni, si hipi e u-be peandór i Frances, ç' beri n' Evrope, dhe ç' kish te bente Aliu me té?—Ç' ngjau ne France me 1789?

8. Ç' pesuan Hormova e Gardhiqi?—Cilat ishin maredheniet e Alí Pashes me Mustafá Pashen e Shkodres?—Persé s' u-muar vesh te dy qe t' a bashkonin e t'a lironin Shqiperine nga Sulltani?—Ç' mejtonte pópulli?—Kur e sí e mori Pargen Aliu?

9. Ç' te mira desh t' i bente Shqiperise Alí Pasha?—Sí e organizoj vendin e tij?—A e mbaroj keté pune?—Persé jó?—Si e tregojne Alí Pashen keté riforma?—Cili ish mé i zoti qe t'a shpetonte e t' a perparonte Shqiperine: Alí Pasha apó Bushátasit e Shkodres, e persé?

10. Cilat jane provat qe Alí Pasha ish nje njerí i kohes se ré?—Ç' rendesí ka mbledhja e Janines?—Sí e gjykoni sjelljen e Mustafá Pashes e te Mirdites?—A mundej, qysh mundej, e persé s' mundi Shqiperia te lirohej qe n' até kohe?—Sí e kur rá Janina e Alí Pasha ne duart e Turqve?

KËNDIME

KARA MAHMUT PASHA—Pas Alí Pashe Tepelenes, Kará Mahmút Pasha eshte, me te vertét, burri mé i shenuar i Shqiperise ne funt te shékullit te 18te, e gjith' ashtú eshte nje nga fytyrat mé t' interéseshme e te verejshme te historise se re shqiptare.

Pas kujtímeve t' asáj kohe, Kará Marmuti tregohet q' ish nje njerí fisnik e i sjelle, ner te medhénj e te vegjel trim pa shoq dhe i drejte.

Nje nga púnerat e tij mé te shenúara eshte jo vetem se aý çpalli lirín' e fese ne Shkodre e ne perqárk po edhé arrijti qe te sillte nje bashkím te plotte ne mes te Mohamedáneve e te Krishtéreve, e kur i erdhi nje here nje rasje qe te mpronte até lirí fetare dhe bashkím nuk' e beri punen per gjysme po i dha funt te prere.

Nje here nje tregetár katholík prej Shkodre kish vajtur per tregetí ne Gjakove ku e kisihn ngare disá njeres. Dyke u-kthyer ne Shkodre, tregetari iu-qa Kará Mahmút Pashes. Pa humbur kohe, Pasha i Shkodres nxori zerin e kushtrimit —i cili ish tre topa nga keshtjella—, mblodhi ushterín' e tij dhe u-nis per ne Gjakove per te vene ne vent nderin e Shkodranit katholík.

Kur arrijti ne Prisrén gjeti qe véndesit po zíheshin ne mes te tyre. Kará Mahmuti qendrój atjé tri dit, e shtroj vendin, i denój fajtoret, griu shkaketaret e ngatresave, dhe, dyke arrijtur ne Gjakove denój atjé pa meshire fajtoret e keqsjelljes kundréjt Shkodranit tregetár, dyke u dhene véndesve nje mesím qe s' munt t'a harronin per shume kohe.

Ne vendin e veçante shenuam se Kará Mahmuti forcój kanunet e zakonet e vendit dyke i dhene nje fuqí te madhe Kanunit te Leke Dukagjinit, dhe kjo provón qe Kará Mahmuti kish ndjenja te kthejllta per vendin e tij. Me keté menyre, Pasha i Shkodres zgjoj ne qarkun e tij ndjenjat e dashurise per kombesí.

Nga ana tjetєr, єsht' e ditur se sikúr tє rronte Karа́ Mahmuti nє kohєn e Mustafа́ Pashєs pa dyshím do t' ish marrє vesh me Alí Pashєn pєr tє bєrє Shqipєrinє mє vete qє n' até kohє.

KЄNGA E SULIOTЄVE—Pas rénies sє Sulit nє duar tє Alí Pashes, Suliotet u-hodhe nє Korfús, siç thamє mé siper, dhe atjé hynє nє sherbím tє Rusisє e cila, dyke qєnє nє lufte até kohє me Turqinє e me Francєn, u ish zotuar qє t' i ndihmonte tє kthéheshin nє vendet e tyre. Kujtimi i kєtyre ngjárjeve pєrshkruhet bukur nє kєngєn e poshtme qє kєndonin vetє Suliotet:

Ti, more Foto Xhavella,
Seç na bєrє me kapella,
Seç u-prem' e seç u-vramє,
Sul' e shkretє ku e lamє?
Alí Páshesє ia dhamє,
Nat' e ditє rrim' e qajmє.
Fati nє Korfús na hodhi,
Zumє dorє te Moskovi.
Me Moskovin lith kuvendin
Tє vem' e tє marrim vendin,
Vem' e vdesim nє dhé t' єnє
Atjé tek e patєm thenє,
Vdesim me dyfék nє dorє
Si dhendurє me kurorє.

VDEKJA E ALI PASHЄS—Njє nga ngjarjet mé tragjike tє historisє shqiptare єshtє pa fjalє

vdekja e Alí Pashes, se ne keté ngjarje perpiqet trimeria me tradhetine.

Armíqt' e tij kishin kohe qe po kallezonin Alí Pashen tek Sulltani, dhe nje nga atá armíq ish Ismaíl Pasho beu te cilit Aliu i kish marre vendin disá kohe mé pare. Per nje kohe te gjate, Alí Pasha mundi qe te hithte poshte ató kallezime dyke u paguar suma te medhá, si *ryshfét*, keshilltáreve te Sultlanit. Po, mé ne funt, kallezimet zune vent dhe Sulltani vendosi t'a çbente Pashen e Janines. E para pune e tij ish qe e nxori Alí Pashen jo vetem nga pashalleku i Janines po edhé nga feja mohamedane, dhe si Pasha te Janines emerój Ismaíl Pasho beun. Ahere u-nisne dhe ushterít' e medhá kunder Aliut.

Lufta mbajti dy vjet te tere, pa rreshtur, po Turqit e shume po i merrnin nje nga nje qytetet dhe po i afróheshin Janines. Djemt' e Alí Pashes, Muhtari, Veliu dhe Saliu, s' qendruan dot ne vendet qe u kish dhene i ati qe t' i mpronin, dhe jo vetem qe i lane vendet po edhe u-dhane vete ne duart e Turqve.

Kur pa se armiqte po afróheshin, Ali Pasha u-mbyll ne keshtjellen e *Litharices*, po edhé ne kete keshtjelle hyne Turqit me tradhetí, dhe Aliu u-mbyll taní ne nje nga kullat e keshtjelles me nje numur te vogel ushtaresh dhe me *Vasiliqine*, shoqen e tij besnike. Me nj' ane te kulles kish vene nje numur te math varelash me barút qe, fundi i fundit, po te dukej se s' kish shpetím t' i

vinte zjarr barutit e qe te gjithe te vdisnin me nje here. Tek porta e qilarit ku ish baruti, Alí Pasha kish vene nje nga mé besniket e tij, i cili do t' i vinte zjarrin barutit porsá qe t' i jepte urdher Pasha.

Po Turqit lakmonjes nuk' deshin te zinin vetem Alí Pashen po edhé pasurín' e tij te madhe te cilen aý e kish mbledhur dhe e kish vendosur afer varélave te barutit qe kur t' i vihej zjarri te humbiste edhé pasuria. Tere puna e Turqve ish qe te muntnin t'a nxirrnin Alí Pashen nga ajó kulle e keshtú te mos e linin t' i jepte urdher rúajtesit qe t' i vinte zjarr barutit. Per t' arrijtur keté qellím, *Hurshíd Pasha*, kumandari i ushterive turke, u-kujtua qe te perdorte nje pabesí te cvjerdhur e te tmeruar. Hurshíd Pasha i dergój Aliut njeres me anen e te cíleve i zotohej qe t'a pajtonte me Sulltanin, dhe per keté qellím kerkonte nje pjekje goja-gojes me Alí Pashen, ne nje vent te liqenit te Janines. Alí Pasha e mbesój, dhe dolli nga kulla, po porsá iu-afrua vendit te caktuar, ushtaret qe kish fshehur Hurshíd Pasha u-derdhe nje me nje mi Aline, i cili, dyke kuptuar tradhetine nxori koburen, dhe, sidó qe ish 81 vjetsh, shtriu perdhé ushtarin q' i dolli perpara.

Dhe taní nisi lufta ne mes te besníkeve te tij e t' ushtáreve Turq, nje lufte trup per trup e gryke per gryke. Po, mé ne funt, Alí Pasha u-mposht dyke u-plagosur me nje thike, dhe porosín' e funtme qe la ish ajó q' i dha *Kostandín Boçarit* qe kish marre me vehte: "Nga, e therre Vasili-

qinɛ, qɛ tɛ mos bjerɛ nɛ duart e kɛtyre njéresve tɛ ndyre!"

Koka e tij u-pre e u-dergua nɛ Stambóll qɛ tɛ shihte Sulltani vetɛ me syt' e tij se mori funt jeta e qeverimi i armikut tɛ tij mé tɛ math. Per shumɛ kohɛ, koka ndenj e varrur jashtɛ Pallatit per gɛzím tɛ math tɛ halldúpeve.

Me tɛ rɛnɛ Aliu, Turqit therrɛ njɛ nga njɛ djemtɛ dhe nipret e tij, po kur i erdhi radha Muhtarit, aý u-kundershtua me trimerí tɛ madhe dykɛ thɛnɛ qɛ "njɛ Shqiptár nuk' vdes dykɛ u-therrur si kec!", dhe me tɛ thɛnɛ ketó fjalɛ iu afrua kullɛs sɛ barutit dhe i vuri zjarrin, dykɛ u-perenduar n' erɛ aý bashkɛ me tɛ tjeret e me pasurín' e madhe t' Alí Pashɛs.

Keshtú mori funt jeta e Ali Pashɛs tɛ degjuar qɛ kish tɛ bɛnte me njérɛzit mé tɛ medhénj tɛ kohɛs sɛ tij. Me tɛrɛ tɛ kɛqiat qɛ punój nɛ jetɛn e tij, Shqiptaret e qanɛ me lote tɛ zjarrte pas vdekjes, se bashkɛ me vdekjen e tij u-çduk dhe liria qɛ kishin ɛnderruar dhe bashkimi nɛ mes tɛ tyre, se Alí Pasha i kish afruar tɛ Krishteret me Mohamedanet nɛ njɛ shkallɛ qɛ s' ia merr dot mendja njeriut nɛ kohɛn e sotme.

III

RRJEDHJET E POLITIKËS S' ALI PASHËS

1.—Gjendja e Turqisë

Që të kuptohen mé mirë ngjarjet e Shqipërisë në këtë kohë, është nevoja që të hedhim një sy e të shëkojmë se ç' ngjiste në Turqí, se ashtú do të vështrojmë mé kthjellt të rendesín' e rásjeve të veçanta e fort të volitshme që humbi Shqiperia nga shkaku se Gegëria s' i dha dorë ndíhmësë Alí Pashës.

Në krye të shékullit të 19të hipi në fronin e Osmáneve Sulltán *Mahmuti II*, i cili u-quajt *Mahmút Riformatori*. Ky Sulltán rrahu që të çkëputte Turqinë nga barbaria e saj, dyke futur në perandorín' e tij kanunet e sistemin politík t' Evropës. Pas një kryengritje të madhe që kishin bërë *Jeniçerët*, që përbenin ushtërín' e parrégullshme të Turqisë, Sulltán Mahmuti i prishi krejt trupat e tyre, dhe në vent të tyre vendosi që të ngrinte më këmbë një ushterí të régullshme, ashtú siç kish Evropa e tërë.

Po këtó kryengritje e trazira të bréndeshme e kishin tronditur an' e mb' anë perandorinë turke,

dhe gjendja e saj u-rrezikua mé tepër se pópulli i paditur e fanatík turk u-ngrit kundër Sulltanit që po mundohej t'a bënte Dovletin "një mbretërí frenge dhe kaure", keshtú që Turqia kish arrijtur në buzën e varrit.

Dyke përfituar nga këtó trubullime të Turqisë, kombesít' e húaja që rronin nenë Turqinë, Shqiptarët, Serbët, Grekët Bulltagët, Rumanët, Malzíasit, u-çuan më këmbë që të çkepúteshin nga Sulltani një herë e mirë. E kjo ish koha, siç pamë mé siper, që Pashët e Shkodrës e të Janinës muntnë të fitonin veteqeverimin e tyre. Po dyke qenë se të dy Pashët s' u muar dot vesh në mes të tyre që të bashkëpunonin për të shpëtuar Shqipërinë, vendi yné mbeti përsërí nenë Sulltanin, kursé Grekët, Serbët e Malziasit e vazhduan luftën e tyre dhe arrijtin që të fitonin veteqeverimin e tyre, sidó që s' muntnë të fitonin lirí të plotë. Sikúr të qé nonjé tjetër njerí në vent të Mustafá Pashës së Shkodrës, s' ka dyshím q' edhé Shqipëria do të kish përfituar nga këtó rasje kaqe të mirë e do të kish fituar veteqeverimin e saj. Po Mustafá Pasha u-kujtua që të ndiqte até qëllím kur ish tepër von, siç do të shohim mé poshtë.

2.—Kryengritja Greke

Mé siper pamë se Alí Pasha u ish zotuar lirí Grékëve po t' ish që t'a ndihmonin kundër Turqve. Nga ana tjetër, Pasha i Janinës s' la menyrë

pa perdorur qe t' i ngrinte e t' u jepte kuraje Grékeve, me pará edhé me njeres. Ne Mars, 1821, pra, Greket u-ngritne kunder Sulltanit, si pas shtytjes qe patne nga Alí Pasha,, domethene ne kohen kur ushteria turke i kish duart te zena me fushaten kunder Pashes se Janines.

Pas vdekjes s' Alí Pashes (1822), Shqiptaret qe leftonin ne Toskerí per lirín' e tyre nuk' i hodhe armet me nje here, po e mbajtne kryengritjen te gjalle edhé per ca kohe. Ner kapedanet e kesáj kryengritje mé te degjúarit ishin *Marko Boçari* i Sulióteve, dhe *Zylyftár Poda* i Kolonjes, e qe te dy ketá, dyke bashkepunuar vellazerísht, u-munduan qe te mbanin te ndezur zjarrin e lirise ne Toskerí, dyke patur per shoke edhé kapedanet e tjere te Sulit e disá nga bejleret.

Po kur pane qe s' ia dilnin dot luftes me Turqine, dhe qe pópulli i Toskerise s' u binte pas, kapedanet e Krishtere, *Marko Boçari*, me kusherínjt' e tij, *Lambro Bejkua, Xhavellajt, Zervat*, e shume te tjere, t' etuar per lirí, u-hodhe nga ana e Greqise, dhe dyke u-bashkuar me Greket e mbajtne kryengritjen te gjalle. Nga ana tjeter, Greket patne ndihmen e paçmuar te detáreve te nisive shqiptare, *Hydra, Spetse, Kulluri*, per te cilat thame mé pare se si u-ndenjne prej Shqiptaret.

Nga mé te degjúarit e ketyre detáreve ish *Admirál Miauli, Kapedanesha Bubuline*, e shume te tjere. Tere ketá njeres leftuan aqe trimerísht sa habitne tere boten, dhe sot dihet prej te gjí-

theve qe po te mos ishin ketá Shqiptare, Greqia nuk' do te mundej te fitonte lirín' e saj. Po ç' fitój Shqiperia e mjere? Gje prej gjeje, veç me ikjen e ketyre kapedáneve te shkelqyer vendi yne ra prape n' erresire e ne roberí dhe qe Greket u-liruan ne kurrís e per dem te Shqiperise.

Dhe fajin mé te math per keté gjeme kaqe te madhe qe pesój Shqiperia, e cila jo vetem qe s' u-lirua po edhé dha njérezit e saj mé te mire per te liruar nje armík te terbuar te saj, Greqine, e ka Mustafá Pasha i Shkoders dhe Kapedani i Mirdites, te cilet, jo vetem q' e lane keté rasje te shkelqyer t' u ikte nga dora po edhé u-vune ne sherbím te Sulltanit per te mbytur kryengritjen greke. Dhe ish e shkruar qe trimi Shqiptár Marko Boçari, qe kish enderuar nje Shqiperí te lire dhe leftój per 'té, u-vra prej dores se Kapedanit te Mirdites, ne kohen kur Mustafá Pasha dhe Mirdítasit kishin arrijtur gjer ne *Karpenis*, Greqí dyke leftuar kryengrítesit q' ishin nené kumanden e Marko Boçarit (1823).

3.—Mbarimi i Qeverimit te Bushátasve

Kryengritja greke mbajti qe me 1821 gjer me 1829. Po, sikunder thame mé siper, flaga e kryengritjes qe ndezi Alí Pasha u-perháp ne tere Ballkanin, dyke qene se Aliu iu çoj fjale qe te gjitheve, Grékeve, Bullgáreve, Malziasve, Sérbeve, Rumaneve, qe te ngríheshin e te leftonin per lirín' e tyre kombetare, dhe me disá nga atá beri marreveshje

drejt per drejt. Qe te gjithe ketá popuj u-ngritne me kembe e rrokne armet dyke hyre ne lufte kunder Turkut, passí u-shiguruan qe do t' u ndihmonte edhé Rusia, e cila kish dale ne keté kohe si mprójtese e tyre. Ky zjarr i math q' u-ndes ne Ballkán, an' e mb' ane Shqiperise, ndezi edhé nje here zemrat e Shqiptáreve per lirí, passí Alí Pasha e kish mbjelle faren e saj ne te kater anet e vendit tone.

Dhe taní u-kujtua edhé Mustafá Pasha i Shkodres qe te çkeputej nga Sulltani e te behej ploterísht me vehte, veçán taní q' Alí Pasha ish çdukur dhe Pasha i Shkodres munt te bashkonte tere Shqiperine nené qeverimin e tij. Popujt e Ballkanit, q' ishin dyke leftuar kunder Turqve, i derguan njeres per te kerkuar ndihmen e tij, e i zotóheshin qe t'a njihnin si mbret te Shqiperise me konditen e vetem qe te mos leftonte per Sulltanin po te qendronte me nj' ane.

Ne mes t' atyre qe kerkonin marreveshje me 'té ish edhé *Mehmét Alí Pasha* i Egjyptit, bir i nje Shqiptari nga *Mesarea*, i cili kish mundur te shtinte ne dore Egjyptin ku themelój nje principate te veteqeverisur. Mehmét Aliu ish taní ne lufte me Sulltanin dhe dyke patur nevoje per ndihme iu kethye Pashes se Shkodres, pas vdekjes se Alí Pashes me te cilin kish patur nje miqesí te ngushte.

(Shekó kendimin: MEHMET ALI PASHA I EGJYPTIT, faq. 168.)

Mustafá Pasha u-bint ahere qe te rrinte me nj' ane, e t' i linte popujt e tjere te Ballkanit qe te liróheshin. Po e ndénjura me nj' ane i kushtój shtrenjt, se ne nje rasje t' atille s' duhej te rrinte me nj' ane po duhej te kish dale hapur e te leftonte.

Me 1827, Rusia i çpalli lufte Turqise qe te lironte popujt e Ballkanit. Mustafá Pasha s' leftój as per veten e tij as per Sulltanin, dhe kur u-be paqja me 1829, me anen e te ciles Greqia fitój lirín' e saj, Pasha i Shkodres mbet taní i vetem balle per balle me ushterin' e Sulltanit t' egersuar kunder tij. Nje ushterí e madhe nené *Reshíd Pashen* u-nis qe te shtronte tere Shqiperine.

Po ne keté kohe, me 1831, nje kryengritje e re kish plasur ne Toskerí. *Zylyftar Poda* i Kolonjes e kish bashkuar pópullin, te Krishtere e Mohamedane, dhe nisi nje lufte te rrepte kundra Turqve per te fituar lirín' e Shqiperise. Qeveria turke dergój kunder tij nje ushterí te régullshme. Perpjekjet e para u-bene ne kullat e Qarit, afer Korçes, dhe dyke u-thyer q' andéj Zylyftar Poda u-mbyll ne fortesat e *Melesinit*, maje nje mali te forte. Atjé u-rrethua per tete muaj e qendrój me trimerí te çquar, dyke pritur ndihme nga Mustafá Pasha i Shkodres. Po kur pa qe s' vinte nonjé ndimme, u-dha mé ne funt ne duart e Turqve te cilet e shpune ne Stambóll ku edhé e vrane. Shoket e tjere te tij shpetuan e muarrne malet ku e mbajtne kryengritjen te gjalle disá kohe.

Me te marre funt kjo kryengritje, Reshíd Pa-

sha hoqi drejt kundra Mustafá Pashes, i cili mblodhi keté radhe nje ushterí te madhe dhe dolli ne gryken e *Babunes*, afer *Monastirit*, qe te priste hovin e ushterise turke. Atjé u-perpoqne te dy ushterite; Mustafá Pasha u-munt prej Turqve e ra rop ne duart te tyre (1832).

Q' andéj, Reshíd Pasha hoqi brenda ne tokat e Shqiperise te cilat i shtroj njeren pas tjetres. Mirdita iu kundershtua disá kohe rreptesísht, po edhé ajó u-mposht mé ne funt, dhe Reshíd Pasha hyri me triúmf ne Shkodre.

Veteqeverimi i Shqiperise mori funt, me keté menyre, passí Shqiperia e tere u-mbyt ne gjak fare me kot.

4.—Qeveritare Turq ne Shqiperí

Per te mos lene me nonjé shtek per kryengritje, Reshíd Pasha iu-vu punes per te çdukur te gjithe gjyrmat qe kish lene qeverimi i Bushatasve dhe i Alí Pashes. Nje nga nje, te gjithe vendet e forte, keshtjellat, fortesat, kullat u-sheshuan rrafshe me dhene. Nga ana tjeter, qeveria turke s' munt te kish mé besím ner Shqiptaret, siç kish bere mé pare, dhe taní e tutje dergonte ne Shqiperí qeveritare anadollake.

Shume here pópulli e çfaqte zemerimin e tij kunder Turqise dyke iu-kundershtuar qeveritáreve, dhe nje numur i math kryengritjesh vendiake ngjane nga ky shkak. Po ketú qeveria turke

perdori njε dinakerí tε hollε. Kurdohere qε dilnin kundershtime kunder qeveritáreve, Sulltani ua hithte fajin ketyre, i hiqte nga vendi e dergonte tε tjere, keshtú qε Shqiptaret nisne tε nderonin Sulltanin i cili perpiqej, nε syt' e tyre, per t' i bere mire vendit dyke hequr me njε here zyrtaret e papelqyer.

Veç ketyre másave, qeveria turke mori taní dhe disá tε tjera. Dyke pare se nε kryengritjet e shkúara Shqiptaret ishin tε bashkuar, pa ndryshím feje, Sulltani futi taní njε propagande fetare per tε perçare Mohamedanet nga tε Krishteret, dyke u thenε Mohamedáneve qε s' u kishte hie tε bashkóheshin me tε Krishteret. Keté propagande e bente mé teper, dyke derguar hoxhallare anadollake osé dyke perdorur fanatiket vendes. Me keté menyre, u-shojt jo vetem bashkimi i bukur qε mbreteronte mé pare nε mes tε Shqiptáreve po edhé shija e etja per lirí kombetare, dhe shumica ra e iu-bε besnike e Sulltanit.

Kohe mε kohe dikú ngjisnin disá trubullime, po levizjet béheshin vetem nε njε krahinε dhe s' kishin nonjé rendesí. Nga ana e Gegerise trazimet béheshin mé teper nga shkaku i qeveritáreve anadollake, dhe, siç thame mé siper, qeveria turke i ndronte me njε here atá zyrtare dhe pópulli mbetej i kenaqur.

Po nga ana e Toskerisε s' ishin shojtur krejt iskrat e zjarit tε lufterave tε shkúara per lirí, dhe nga ana tjeter, fqinjesia e Greqisε sε liruar ia

kujtonte gjithenjé pópullit lirinε qε kish patur mé parε e tε cilen e humbi mé von. Keshtú, pra, kohε mε kohε dilte nonjé kapedán, si *Çelo Picari, Gjon Leka, Rrapo Hekali,* dhe e ndiste pópullin kunder Turqve. Dy tri herε u-ngritnε mε kembε disá krahina tε Toskerisε me shtytjen e Grekeve, po me qε ishin vetem levizje vetiake, dhe, nga ana tjeter, Greket e pabesε e tε dobet s' u jepnin nonjé ndihmε kryengrítesve, Turqit e shtronin vendin pa mundime tε medhá.

(Shekó kendimin: SI SHPETOJ ÇELO PICARI, faq. 170.)

E vetema levizje qε vlen tε shenohet eshtε ajó e vitit 1835. Levizja nisi nε Skodrε ku anetaret e Mustafá Pashes ngritnε Malesoret dhe rrethuan Pashen anadollák tε Shkodrες. Q' andéj u-perháp levizja nε Toskerí, ku *Çelo Picari,* njε trim i fortε dhe i vjeter i Alí Pashes, ngriti pópullin kunder Turqve, dhe njε beteje e gjákeshme u-bε nε *fushen e Delvines.* Po keté levizje Turqit e mbytnε me lehtesí. Kryekumandari Turk, Hurshíl Pasha, ftoj per dreke nja tre qint njeres, nga tε paret e kryengritjes, dyke u thenε qε i kish falur Sulltani, e kur po hanin buke ranε permí 'tá ushtaret turq dhe i therrε qε tε gjithe, siç thotε fjala, me bukε nε goje.

Q' ahere, pra, e gjer nε vitin 1878, Shqiperia u-shtrua ploterísht nené Sulltanin. Shqiptaret, tε lodhur nga kryengritjet e tε keputur nga gjaku i shumε q' u-derth, unjnε koken nené qeverinε turke.

PËRMBLEDHJE

(Të mesohet me goje)

1. Sultani Mahmut II Riformatori desh t' a qyteteronte Turqinë, po iu-kundershtua populli, dhe, në mes të trazirave që ngjanë, popujt e Ballkanit u-ngritnë kunder Turqisë për të fituar lirin' e tyre. Po Shqiptaret e humpnë atë rasje të mirë.

2. Ali Pasha ndezi kryengritjen greke, dhe pas vdekjes së tij kapedanet e Krishterë u-hodhë nga ana e Greqisë dhe leftuan për lirin' e saj. Greqia nuk do të mundej të lirohej pa ndihmen e Shqiptarëve, në mes të cilëve mé të degjúarit ishin Boçarenjtë, Xhavellat, Miauli dhe Bubulina. Mustafá Pasha i Shkodrës vajti të mbytte kryengritjen greke me urdhër të Sulltanit, në vent që të leftonte për lirin' e Shqiperisë.

3. Flaga e kryengritjes u-përhap në tërë Ballkanin, dhe popujt e ndryshme, të cilet kishin edhe ndihmen e Rusisë, kërkuan marrëveshje me Mustafa Pashen, po ay ndenji me nj' anë, dhe kur u-mbarua lufta rusoturke me 1829, Pasha i Shkodrës mbet i vetem ballë për ballë me Sulltanin e egërsuar. Reshid Pasha u-nis kunder Shkodrës, po u-ndalua gjersa u-shojt kryengritja e Zylyftar Podës. Më 1832, Reshid Pasha mundi Mustafa Pashen në Babunë dhe hyri në Shkodrë dyke i dhënë funt qëverimit të Bushatasve.

4. Reshid Pasha e shtroj vendin krejt, dyke sheshuar kështjellat dhe fortesat e Shqiperisë, dhe me që Sulltani s' munt t'u vinte mé besë qëveritárëve Shqiptarë, në vent të tyre çoj qëveritarë anadollakë. Nga ana tjeter, me propaganda fetare e përçau populin shqiptar.

5. Këtu e atje bëheshin disa levizje këtej e tutje, po levizjet ishin vendiake dhe Turqit i mposhtnin pa mundime të medha. Më e shenuara levizje ish ajo e vitit 1835 kur Burshid Pasha therri me të pabesë kryetarë, në vent të tyre çoi qëveritarë anadallakë. Nga ana mbet e bindur tek Sulltani.

PYETJE PËR STËRVITJE

1. Ç' kërkonte të bënte Mahmuti II?—Përse u-quajt Riformator?—Ç' ishin Jeniçerët?— Ç' ndalime

gjeti Mahmuti II?—Ç' shkaketuan keto trubullime te Turqise?—Ç' bene popujt e Bllkanit?

2. Kush e ndezi kryengritjen greke?— Ç' ka te benje Ali Pasha me ate kryengritje?—Cili e mbajti kryengritjen te gjalle ne Toskeri?—Ç' bene kapedanet e Sulit pas renies s' Ali Pashes?—Si u-lirua Greqia?— Ç' fitoj Shqiperia nga kryengritja greke?—Perse?— Ç' beri Mustafa Pasha e Kapedani i Mirdites dhe ç' duhej te bente?—Ç' ngjau ne Karpenis me 1823?

3. Ç' kish te benje Ali Pasha me popujt e tjere te Ballkanit?—Kush i ndihmonte keta popuj?—Ç' desh te bente Mustafa Pasha?—Cili ish Mehmet Ali Pasha e nga ish?—Ç' i ngjau Pashes se Shkodres?—Cili ish Reshid Pasha e ku u-nis te vinte?—Perse u-ndalua?— Cili ish Zylyftar Poda e ç' beri?—Ç' ngjau ne Babune e ne ç' vit?— Ç' rendesi ka kjo beteje?

4. Si e shtroj Shqiperine Reshid Pasha?—Si nisi t'a qeveriste Shqiperine Sulltani?—Ç' benin Shqipetaret kunder qeveritareve turq?—Si mundohej t' a zbute popullin qeveria turke?—Si u-mundua t' a perçante? —Ngjisnin kryengritje tani ne Shqiperi?—Ç' ngjau me 1835?

KËNDIME

MEHMET ALI PASHA I EGJYPTIT—Mehmét Alí Pasha është edhé një tjeter njerí i math që nxori Shqiperia në këté periudë kaqe pjellore per njeres te medhénj e per ngjarje te shenúara.

Mehmét Aliu leu në *Kavallë* të Maqedonisë, dhe ish bir i një Shqiptari nga *Mesarea* e Leskovikut. Me zotesín' e tij vuri në dorë tërë Egjyptin të cilin e qeveriste vetem per faqe të botes n' emer të Sulltanit, se aý ish vetë Sulltán n' até vent, dhe kish arrijtur një fuqí aqe të madhe sa Sulltani, dyke mos mundur vetë që të mbytte kryengritjen greke, i lutej Mehmét Aliut që t'a merrte

këté punë persiper, dhe si për shpërblím do t' i jepte nisín' e *Kretes*. Mehmét Aliu dergój ahere të birin, trimin *Ibrahím Pashë*, i cili, me trupat e tij egjyptiane-shqiptare po t' organizúara pas sistemit evropián, u vuri dorë Grékëve dhe më 1827 kryengritja greke po-thua se ish shojtur krejt. Po n' até kohë, hynë në mes Franca, Inglia dhe Rusia, të cilat doqnë flloten e Ibrahimit në *Navarino* të Greqisë, dhe Ibrahimi u-shtrengua që t'a pushonte luften.

Po Mehmét Aliu s' qendrój vetëm gjer në këté pikë. Më 1839 u-zu me Sulltanin e Stambollit dhe ushtëria e tij, nënë kumandën e Ibrahimit, shkeli Anadollin e iu-afrua edhé Stambollit vetë. Reshíd Pasha që pamë mé siper të dergohej për të shtruar Shqiperinë u-hoq me vrap prej Sulltanit q' andéj e u-emërua kryekumandár i ushtërisë turke kundra Ibrahím Pashës s' Egjyptit, po u-munt e ra rop në duart e tij. Tërë Evropa kish mbetur taní me gojë hapur dykë pritur rénien e Stambollit në duart e Mehmét Alí Pashës. Dhe me të vertét, Stambolli do të binte pa dyshím në duart e këtí Shqiptari të çuditshëm po të mos ish që tri Fuqira të Medhá t' Evropës, Rusia, Franca, Inglia, báshkoheshin e bënin një lidhje për të mprojtur Turqinë nga Mehmét Aliu, e kështú Stambolli dhe Turqia e tërë shpëtój. Në konditat e aliancës ish vendosur që këtéj e tutje Egjypti do të qëverisej prej shtëpisë së Mehmét Alí

Pashes. Edhé sot e kesáj dite sterniprit e tij qeverisin Egjyptin.

SI SHPETOJ ÇELO PICARI—Chelo Picari ish nga besniket e Alí Pashes. Pas vdekjes s' Aliut, Turqit zune te gjithe kreret e Shqiperise qe kishin qene te lidhur me Pashen e Janines dhe i shpune ne Stambóll ku u-mbloth nje Keshille e Madhe qe t' u kendonte *ilamin*, siç thuhet fjala, se gjyq s' kish per 'tá. Po per faqe te botes, u béheshin disá pyetje te denúarve, dhe porsá dilte perpara Keshilles cilidó nga atá, gjykátesit e rreme i benin keté pyetje:

"Ty te ka falur Sulltani me te math te tij! Sa njeres ke patur osé munt te besh me vete?"

Njeriu i zene pergjigje i gezuar, si pas número te shókeve qe munt te kish osé te bente me vete. Njeri thosh: "Nje qint!", dhe Turqit i pergjigjeshin dyke i thene: "Ahere do te jesh i pari permí nje qint!" dhe nga ana tjeter e nxirnin jashte dhe ia prisnin kryet. Tjetrit qe thosh se kish osé munt te bente nje mije, i thoshin qe do te behej i pari permí nje mije, dhe nga ana tjeter e nxirnin jashte, gjith' ashtú dhe ia prisnin koken, e keshtú me radhe.

Kur e pyetne Çelo Picarin, qe kish qene nga kapedanet mé te mire te Alí Pashes, Labi i zgjuar u-pergjégj:

"Une, zoterínj, kam vetem dy djem te mij, po edhé atá s' m' a vene veshin fare, dhe s' dua te jem i pari as permí nje qint as permí nje mije,

veç se tε mε lini tε rronj i qetε nε njε çip tε ketíj dheu q' εshtε nenέ hijen e jetεgjatit tonε Sulltán!"

Kjo pεrgjigje u pelqeu teper Turqve dhe jo vetem q' e lanε tε lirε Çelon po edhé e porositnε qε tε vinte nε Shqipεrí e t'a shtronte vendin nenέ Sulltanin. Po Çelua, me t' u-kthyer nε vendin e tij, u-bashkua me njε herε me kryengrítesit.

KΕNGA E GJON LEKΕS—Pεr kujtím tε trimerisε e sherbímeve tε Gjon Lekes, populli i Laberisε i kendón kengen e poshtme trimit tε çquar:

Malet tona po rεnkojnε,
Kurveleshet po lεftojnε,
Me pashanε ç' u-pεrpoqnε.
Dil' e shifi Korçallitε,
Tε kan' zenε gurε-zinε.
O Pashá, o t' ungjatt' jeta,
Pse keshtú tε dridhet mjekra?
S' ka par' plumba nga Gjon Leka!

Gjon Lek' o mandile-ziu,
Katεr qint pas vetetiu,
Kur lεftón si shishanlliu,
Gjon Lek' o, tε keqen o,
Hipi baloshit dhe shko,
N' ató male mε qendró,
Pashallarεt m' i shkurtó
Dhe nizamet m' i leshó.

KËNGA E RRAPO HEKALIT—Gjith' ashtú, pópulli kendón kengen e poshtme per kujtím të trimërive të Rrapo Hekalit:

Hajde, mor Rrapo Hekali,
Kur therrét sa tundet mali!
Hajde, mor Rrapo e lule,
Lumthi ti bilbíl që zure
Një Pashá me shtatë tuje.
Topi "bam" e ti po tutje,
Plumbat të binin mi supe,
As u-trembe, as u-tute.
Kofshen derrit ia dërmój,
Ngrehu flámurin te kroj.

—Pse leftón, o derëzi?
—As per mua as per ti
Po per gjithë Shqipërí.
O im-zot, o kordhë-shpata,
U-dëgjove në rigata.

SHËNIME—*Korçallitë*, janë Korçarët; *mandile*, është shamia e zezë që mbanin mi kokë kryengrítësit; *balósh*, kalë balásh; *vetëtiu*, vetiu; *tutje*, janë bishtrínjt' e kúajve që mbanin si per nder pashallarët; *rigata*, domethënë mbretërira.

PIESA E PESTË
(1878-1912)

I
FILLIMI I ZGJIMIT KOMBËTAR

1.–Trazimet e 1875ës dhe Kongresi i Berlinit

Sikunder thamë mé siper, Shqiptaret ndenjnë, pak a shumë të qetë, që kursé e shtroj Shqipërinë Reshíd Pasha e gjer në vitin 1875.

Po në këtë vit nisnë disá trazira të mëdhá, jo në Shqipërí po në tere Ballkanin, të cilat e ndryshuan shumë fatin e Shqipërisë. Serbet, Malzíasit dhe Bullgaret u-ngritnë në këtë kohë kunder Turqisë, dyke kerkuar lirín' e tyre kombëtare të plotë, dhe Ballkani i tërë u-mbyt në flagë, përvëç Shqipërisë, e cila, për fat të keq, e humbi edhé këtë rasje që të fitonte lirín' e saj së bashku me kombet e tjerë fqinj, se në vjetet që shkuan qeveria turke e kish vënë në gjumë tërë pópullin.

Trubullimet, trazirat, e kryengritjet e pópujve të tjerë vazhduan gjer më 1877, dhe menyrat barbarë e mizore që përdori Turqia për të mbytur

këtó kryengritje e bënë Evropën që të ngrihej më këmbë kundër barbarisë turke. Mé në fund, Rusia, për të cilën thamë që kish dalë mprojtëse e pópujve të krishterë të Ballkanit, i çpalli luftë Turqisë më 1877 që të lironte nga Turqia popujt që kishin ngritur krye. Me këtë rasje, u-ftuan edhé Shqiptarët që të ngríheshin e të fitonin lirín' e tyre, po atá jo vetëm që s' lojtnë nga vendi po edhé i ndihmuan Turqisë.

Në një sërë betejash të medhá, ushtëria ruse i dermój Turqit, dhe arrijti gjer në *Shën-Stefán*, pak orë jashtë Stambollit. Turqia e mundur krejt pranój të gjitha konditat e paqes q' i vuri Rusia. Dy nga këtó kondita ishin që Sulltani të hiqte dorë nga Mali i Zi e Sërbia, të cilat bëheshin mbretërí të lira, dhe Bullgaria, Maqedonia e Thraka të bashkóheshin e të bënin një mbretërí të madhe bullgare. Siç shëkoni, Shqipëria, ndonësé këputej nga Turqia, do të mbetej përsërí nënë Sulltanin.

Po kjo paqe s' u pëlqeu qëverive të tjera t' Evropës, të cilat dinin që qëllimi i Rusisë s' ish që të lironte popujt e Ballkanit po vetëm t' i çkëputte nga Turqia e t' i bënte pastáj veglat e saj, dhe u-vendós që përfaqësónjësit e gjashtë Fuqive të Medhá, të cilat ishin Inglia, Franca, Rusia, Gjermania, Austria dhe Italia, të mblídheshin në kryeqytetin e Gjermanisë, *Berlín*, e atjé të përbënin një mbledhje q' u-quajt *Kongresi i Berlinit*.

Puna e këtij Kongresi ish që të rregullonte púnerat e Ballkanit.

Kongersi u-mbloth në Qershór, 1878, dhe pas shumë bisedimesh vendosi këtó: *Mal i Zi* të behej një principatë e lirë; Serbia të njihej si mbretërí e lirë ploterísht, dhe *Bullgaria* të behej një principatë e lirë, po me kufire mé të ngushta se ató që desh Rusia . Në këté Kongres u-bisedua për të paren herë edhé *çeshtja shqiptare*, pas një memorande q' i ish derguar Kongresit prej një Komiteti Shqiptar, i cili kerkonte që t' i jipej *lirí* edhé Shqiperisë. Po me që Shqiptaret s' leftuan asfare këté herë, kerkimi i tyre s' u-muar në sy.

Perkúndrazi, Kongresi u-kujtua që të zgjeronte tokat e Malit të Zi, të Serbisë e të Greqisë, dyké u dhënë toka të Shqiperisë. Mal i Zi do të merte, pas vendimit të Kongresit, *Gusinjen e Plavën*, dhe *Triepshin;* Serbia do të merrte *Kurshumlinë* dhe *Vranjen; Greqisë* iu-njojt e drejta që të merrte pjesen mé të madhe të Toskerisë.

2. Formimi i Ligës së Prisrenit

Vetem kur degjuan se Kongresi i Berlinit kish vendosur që të zgjeronte kufiret e Sllavëve e të Grekëve me toka shqiptare, Shqiptaret u-zgjuan nga gjumi i thellë që po flinin dhe i ranë mendjes pas që të mpronin të drejtat e tyre.

Per të gjetur menyrat mé të shígurta të mprojtjes së këtyre të drejtave si dhe për të bashkuar pó-

pullin nε mprojtjen e atdheut, u-bε nε Prisren nε verε tε 1878ës njε mbledhje e madhe, nε tε cilen kishin marε pjesε perfaqesonjes nga çdo krahinε e Shqiperisε. Nε keté mbledhje tε madhe u-lith *besa shqiptare* per mprojtjen e tókave tε Shqiperisε qε *Kongresi i Berlinit* u kish njojtur Sllaveve e Grekeve, e keshtú u-formua *Liga e Prisrenit*, kryetaret e sε cilεs ishin, *Bibdoda*, Kapedan' i Mirditεs, dhe Hodo Pasha Bushátasi. Liga kish tri qendra: *Prisren, Elbasan dhe Gjinokastrε.*

Formimi i kesáj ligε ka njε rendesí teper tε madhe per kombesinε shqiptare, se formimi i saj tregón qε pópulli e ndjeu nevojen qε tε lidhej e tε bashkohej per tε mprojtur tε drejtat e Shqiperisε. Nga ana tjetεr, kjo ish e para herε qε perfaqesónjesit e *pópullit* pergjitherísht, dhe jo vetem disá krerε, mblídheshin per tε miren e vendit. Veç asáj, kjo lidhje e beses shqiptare εshtε nisja e *levizjes sε kthjellte kombetare.*

Munt tε pyesε nonjε persé qeveria turke i la Shqiptaret tε mblídheshin e tε benin njε gjε tε ketillε? Pergjígja εshtε e lehtε: se edhé qeverisε turke i vinte mirε qε tε leftonin Shqiptaret keté herε e tε mos linin tε çkepúteshin nga Turqia vende qε ishin nené Sulltanin.

E para punε qε beri Liga Shqiptare ish njε lajmerím qε u dha qeverive t' Evropes qε Shqiptaret s'i pelqenin vendimet e Kongresit tε Berlinit qε perkisnin leshimin e tókave shqiptare nε duart e Sllaveve e tε Grékeve. Po Evropa beri veshin e

shurdher, dhe nε múajin e Dhjetorit, 1879, Mal i Zi dergoj ushterí qε tε zinte vendet q' i kish njojtur Kongresi. Po ushteria qε kish mbledhur dhe gatitur nderkohε Liga u dolli perpara Malzíasve dhe s' i lá qε tε benin kembε. Mal i Zi u-qa ahere tek Evropa dhe kjo e porositi Turqinε qε tε dergonte ushterí turke per tε shtrenguar Shqiptaret t' i leshonin vendin Malit tε Zi. Qeveria turke dergoj *Muhtár Pashen* me ushterí, dhe trupat e bashkúara turke e malzías goditnε perserí ushterinε shqiptare tε Liges, e perserí nukε benε dot gjε.

Dyké u-gjetur ballε per ballε me keté kundreshtím tε papritur e tε patundur tε Shqiptáreve, Evropa e madhe, qε s' desh tε merrte nε sy kerkimet e tyre, u-shtrengua taní qε t' a ndryshonte vendimin e parε. Nε vent tε Gusinjes, Plaves dhe Triepshit, Mal i Zi do tε merrte tani njε ryp t' anedetit bashkε me limanin e Ulqinit. Po edhé keté vendím tε rí e luftuan Shqiptaret. Tε mbyllur brenda n' Ulqin iu-kundreshtuan jo vetem Malzíasve po edhé Turqve qε kishin erdhur per ndihmε. Ahere, Fuqit' e Medhá t' Evropes patnε paturpesinε qε tε dergonin luftaniet e tyre tε bombardonin até grusht Shqiptaresh trima qε mpronte Ulqinin. Pas njε bombardimi tε rrepte, kundreshtimi i Shqiptáreve u-thye, dhe brenda nε Ulqin hyri ushteria turke e cila ia dorezoj qytetin Malit tε Zi (1880).

Númuri i math i armiqve i mundi Shqiptaret, po atá keté here patnε rasjen qε tε leftonin kunder Evropes sε tere.

Nga ana e Serbisë s' u-bë gjë, nga shkaku se Serbia zuri Vranjën dhe Kurshumlinë përpara se të formohej Liga e Prisrenit. Po nga ana e Toskërisë, Shqiptarët s' e lanë Greqinë që të merrte gjë tjatër veç se Artës, e cila, mé në funt, s' ish thjesht shqpitare.

Këtó ngjarje, këtó luftera me fqinjët dhe me Evropën, e ndezë, natyrísht, pópullin shqiptar e i dhanë të kuptonjë që jeta e tij ish në rezik, po të mos zgjohej e të mpronte vetë të drejtat e tij dhe jo të mbështetej në fuqin' e Turqisë së krimbur, të cilen e kish marrë që një herë nëpër kembë Evropa.

Dhe ahere u-përsërit e u-ngjall dëshira për lirí, e cila s' u-shojt mé, po nisi të shtohej dita me diten, me gjithë masat e rrepta që morri qeveria turke për të mbytur até ndjenjë të kombësisë.

Porsa u-mbarua lufta e kufirëve, qeveria turke vendosi që të çdukte Ligën Shqiptare, e cila ish përhapur dhe kish bërë anëtarë në tërë Shqipërinë. Po jo vetëm aqe, se Liga kish shtënë në dorë edhé pjesën mé të madhe të Shqipërisë së síperme të cilen e qëveriste me zyrtarë shqiptarë. Nga ana tjetër, kryetarët e Ligës kishin nisur taní e po bënin pllane për të fituar lirin' e Shqipërisë, në mos lirí të plotë po të paknë *autonomí*, që dó të thotë vetëqeverim nënë Sulltanin. Me këtë mënyrë, u-ndës përsërí zjarri i kryengritjes. Turqia mori një frikë të madhe kur pá se sí u-ndryshuan punërat në Shqipëri, e me një herë dërgoj *Dervish Pashën* me një ushtërí të madhe që të shúante zjarrin. Me tra-

dhetí, Turqit shtinë në duar të tyre Bibdoden e Hodo Pashen dhe i arratisnë n' Anadoll. Kryetaret e tjerë ca i vranë me të pabesë, ca i burgosnë e ca i derguan n' arratí. Me gjith' até, forcat e Liges iukundreshtuan një vit të tërë Dervish Pashës, dhe, vetëm pas përpjekjesh të shuma e të gjákeshme, vendi u-shtrua nënë Turqinë. Po ky shtrím ish i ndryshmë nga atá të parët.

3. Përhapja e Mesimit

Formimi dhe lufterat e Liges kishin ndezur në zemrat e Shqiptarëve një zjarr që s' shuhej dot mé: *dashurinë për atdhe e për kombesí.* Taní zuri të kuptohej, mé mirë se mé parë, që pópulli duhej të bashkohej "me një deshir' e një qellím" për shpetimin e Shqiperisë, jo vetëm nga Turqia po edhé nga lakmimi i fqinjeve. Taní dúall burra me ment që shëkonin se Turqia e kalbur s' munt të rronte shumë kohë e që Shqiptarët duhej të përpíqeshin për veten e tyre.

Dhe një shtyrje e madhe për të përhapur ndjenjat kombëtare nër pópullin u-bë në këté kohë me anën e *mesimit.* Gjer ahere, jo vetëm që shkolla shqiptare nuk kish patur po as që ish përdorur gjuha shqipe në shkrím e në kendím. Në vent të shkóllave shqipe gjendeshin shkolla turke në të cilat Shqiptarët mësóheshin Turq, dhe shkolla greke ku mësóheshin që duhej të bëheshin Greke.

Shëkó kendimin: SHKRIMI I GJUHËS SHQIPE; faqe 183.

Mε 1879, pra, dolli nε drite "Abetarja" e parε shqipe, e cila u-shtyp nε Stambol me perkujdesjen e patriótεve tε shenuar shqiptarε, *Pashko Vasa Shkodrani* (Vasa Pasha), *Samí bej Frasheri*, dhe *Jovan Vreto*. Gjithε n' até kohε, u-themelua nε Stamboll njε shoqeri per tε botuar libra shqip, dhe mε 1884 u-hap shkolla e parε shqipe nε Korçε.

Nga ana tjetεr, gjithε nε ketέ kohε nisnε tε botóheshin gazeta shqipe, me anεn e tε cílave perhápeshin ndjenjat kombεtare nε pópullin.

Po ky zgjim i pópullit shqiptar gjeti dy armiq tε mεdhenj: Sulltanin Turk dhe Patrikun Grek. Qε tε dy ketá e shεkonin me frikε perparimin e diturisε nεr Shqiptarεt, se me anεn e mesimit do tε zgjohej pópulli e do tε mos bεhej mé vegl' e tyre, se me anεn e mesimit Shqiptarεt Myslimanε do tε kuptonin qε s' ishin Turq, siç i desh Sulltani qε t' ishin, dhe Shqiptarεt e Krishterε do tε shεkonin dhelperin' e Patrikut Grek, i cili u thosh q' ishin Grekε. Kεshtú, pra, nukε shkoj shumε kohε, qε kursé nisi perhapja e diturisε nε gjuhεn shqipe, dhe Sulltani dha urdhεr qε tε mbýlleshin shkollat shqipe e tε dígjeshin librat. Nga ana e tij, Patriku nxori njε *mallkím* me tε cilin denonte gjith' atá qε mérreshin me gjuhεn "e mallkuar" shqipe.

Dyké mos mbetur tjetεr udhε, Shqiptarεt e mesuar qε perpíqeshin tε perhapnin diturinε me anεn e gjuhεs shqipe u-shtrenguan t' ikin nga Shqiperia e nga Turqia e tε vinin nε Rumaní, nε Egjypt, nε Bullgarí e n' Amerikε ku gjetnε lirí tε plottε qε

të punonin për kombesí. Tërë dituria e sotme shqipe u detyrohet këtyre punëtóreve të palodhur të çështjes kombëtare që shkuan jetën e tyre në mërgím për të ndrituar pópullin shqiptar me anë të diturisë.

E tërë këtó ngjarje kaqe të shenúara për istorin' e Shqiperisë u-bënë në kohën që mbretëronte Sulltan *Abdul Hamiti II*, një nga mbretrét mé të këqinj që ka patur Turqia. Abdul Hamiti i ndoqi patriotët Shqiptarë sa asnjé tjetër mbret dhe rrahu, nga ana tjetër, që t' a përmbyste tërë punën e tyre dykë futur fanatizmen në zemrat e pópullit të paditur. Po me gjithë ndjekjet e tij të tërbúara, levízja shqiptare u-mbajt e gjallë e po madhohej dita me diten gjer në ditët tona.

Me të vërtet, udha mé e shígurtë për të fituar lirin' e Shqiperisë ish që të hapte pópulli syte me anë të diturisë e të kërkonte vetë até lirí, me të mirë osé me gjak.

Me këté menyrë nisi puna e shenjtë e rilindjes së kombit Shqiptar.

PËRMBLEDHJE

(Të mëshohet me gojë)

1. Më 1875, Ballkani u-ndës përsëri dhe Rusia i çpalli luftë Turqisë dy vjet mé von për të liruar popujt e Krishtërë. Turqia u-munt krjet dhe pranoj paqën e ShënStefanit. Po Shqiptarët s' lojtnë nga vendi.

2. Fuqit' e Medhá s' e pelqejnε paqen ruso-turke dhe Kongresi i Berlinit u-mbloth mε 1878 qε t' a ndreqte punen. Kongresi njojti lirin' e Serbise, Malit tε Zi e Bullgarise, dhe vendosi qε t' u jepte toka shqiptare Serbeve, Malziasve e Grékeve. Edhé Shqipperia kerkoj qε tε njíheshin tε drejtat e saj, po me qε s' léftoj u-muar neper kembε.

3. Per tε ndaluar leshimin e tókave shqiptare nε duart e Sllaveve dhe Grékeve u-formua Liga e Prisrenit, e para organizatε e kóherave tε rea. Trupat q' organizoj Liga iu-kundershtuan me armε vendimit tε Kongresit, e bene Evropen qε tε ndryshonte vendimin e tε dergonte luftaniet e saj qε tε vinte nε veprím vendimin e rí. Me keté menyre, Mal i Zí mori Ulqinin, po Greqia s' fitoj nonjé gje tε madhe.

4. Veperimet e Liges ngjallε ndjenjen e kombesisε nε pópullin shqiptar dhe kur desh qε t' a prishte Turqia Ligen, Shqiptaret iu-kundershtuan me armε e deshnin qε tε çkepúteshin nga Turqia. Dervish Pasha u-dergua tε mbytte kryengritjen, tε cilen Turqit e shuan dyké zenε me pabesí kryetaret shqiptare.

5. Po formimi i Leges pati edhé njε rrjedhje tjeter tε shenuar: u-bε shkak qε Shqiptaret tε zgjóheshin e tε shtíheshin pas mesimit. Gjuha shqipe nisi tε perdorej nε libra, gazeta, dhe shkolla. Pak mé von, Sulltan Hamiti desh t' a shúante kete levizje kombetare, se bashku me Patrikun grek, dhe shkollat u-mbyllε.

6. Po punetoret e çeshtjes kombetare u-hodhe nε vendet e huaj tε lirε e atjé vázhduan punen e ndritimit tε popullit Shqiptar me anen e mesimit. Qε nε keté kohε nisi udha e mbarε e perparimit tε kombit tonε, i cili pak nga pak po zgjohej, dhe me kete menyre u-ngjall deshira e kthjellte per lirí.

PYETJE PER STERVITJE

1. Ç' ngjau mε 1875 dhe ç' rendesi kanε ató ngjarje per Shqiperinε? Cilet ishin shkaket e ketyre trazímeve?— Cili ish prapa tyre?—Persé Rusia i çpalli luftε Turqise?—A duhej Shqiptaret t' ishin ngritur nε kete kohε?—Si u-mbarua lufta ruso-turke?—Kú u-bε

paqa e cilat ishin konditat e saj?—U-vendos gjε per Shqiperinε n' até paqe?

2. Cili ish, prej kujt perbehej dhe per ç' punε u-mbloth Kongresi i Berlinit?—Ç' vendosi ky Kongres?—Persé nuk i mori nε sy tε drejtat e Shqiperisε ky Kongres?—Ç' gjε beri Kongresi q' i ndezi Shqiptaret?—Ç' vende u dhá fqínjeve tε Shqiperisε?

3. Ç' benε Shqiptaret ahere?—Cila ish, si dhe per ç' qellím u-formua Liga e Prisrenit?—Shpjegoni hollesisht rendesin' e kesaj Lige per Shqiperinε?—Sa qendra e ku kish Liga?—Cilet ishin kryetaret e pare tε saj?—Persé Turqia s' e ndaloj nε krye keté levízje shqiptare?

4. Shpjegoni hollesísht se ç' beri Liga per mprojtjen e Shqiperisε. Persé u-bashkua me trupat malziase Muhtár Pasha?—Ç' beri Evropa ahere?—Shpjegoni ngjarjet e Ulqinit?

5. Shpjegoni hollesisht se ç' neshtypje benε ner pópullin shqiptar ketó ngjarje?—Ç' fryme mori mé nε funt Liga?—Ç' kerkonte tε bente?—Ç' do tε thotε fjala *autonomí?*—Persé u-dergua Dervish Pasha ne Shqiperí?—Si u-mbyt kryengritja?—

6. A u-mbyt levizja kombetare me tε shójturit e kryengrítjes? Ç' gjε i dha shtytje tε madhe zgjimit tε ndjénjave kombetare?—Qysh nisi tε perparonje mesimi?—Cilet njeres ishin qε botuan abetaren e pare shqipe dhe nε ç' vit?—Ku u-hap shkolla e pare shqipe?—

7. Cilet ishin atá q' e kundershtuan keté perparím tε Shqiperisε dhe persé?—Ç' beri Sulltani dhe Patriku?—Ç' benε Shqiptaret ahere?—Cila ish udha mé e shigurte per tε fituar lirin' e Shqiperisε?—Ç' kuptohet me fjalet "rilindja e kombit shqiptar?"

KΕNDIME

SHKRIMI I GJUHΕS SHQIPE—Nε disá historira tε vjetra thuhet qε gjuha shqipe perdorej nε shkrim qε nε kohet e mbreterisε t' Ilirisε e tε Mollosisε, po per fat tε keq gjer sot s' ka dalε nε drite

nonjé shkrim i atille, e duket qe ató shkrime do te jene prishur ne kohen e shkeljeve barbare, a kush e dí se si dhe kur.

Librat mé té vjetra qe kemi sot jane shkrojtur dhe jane shtypur ne krye te shékullit 17, dhe mé e para nga ató eshte nje libre fetare prej *Pjeter Budes*, shtypur me 1621, dhe pastáj vjen FJALE-TORJA LATINE-SHQIPE e *Imzót Preng Bardhit*, e cila dolli ne drite me 1685, ne gjuhe shqipe dhe italishte.

Me 1770, *Theodor Kavalioti*, nga Elbasani botoj nje fjaletore me kater gjuhe: shqip, latinisht, greqisht dhe vellahisht. Kavalioti ka perdorur nje abecé fare te ndryshme nga te tjeret, per te cilen besohet q' eshte abeceja e vjeter iliriane. Deshira mé e madhe e ketij burri te çquar ish qe te hapet nje shtypeshkronje shqiptare dhe me anen e saj te perhapte libra shqip.

Me 1844, *Naum Veqilarxhi*, nga Vithkuqi, botoj nje abetare te ré te gjuhes shqipe dhe me até mundohej qe te perhapte mesimin ne gjuhen e vendit, po ra i semure e dyké hyre ne hospitalin grek te Stambollit per sherím, u-helmua prej Grékeve.

E vétema pjese e pópullit shqiptar qe ka patur pothua se gjithenjé qe te shkrúante e te perdorte gjuhen shqipe per mesime kane qene Katholiket e Shqiperise se síperme, dhe prifteria e tyre kane qene mesonjes te pópullit ne gjuhen amtare. Po, ketá prifter nuke shkrúanin noca libra te tjera

veç fetare e keshtú s' i dhanε nonjé ndihmε mesimit tε pergjítheshmε tε pópullit shqiptar.

II. KUSHTUTA TURKE

1. Mbreterimi i Sulltan Abdul Hamitit II

Sikunder thamε mé siper, Sulltan Abdul Hamiti II ka qenε njε nga mbréterit mé tε liq qε ka patur Turqia. Nenέ qeverimin e tij tε dobet, perandoria turke erdhi nε buzen e varrit. Abdul Hamiti ish njε njerí qε mundohej vetem per njε gjε: si e si tε rronte mé mirε, dhe dreqi munt t'a merte mbreterin' e tij. Zyrtaret dhe nepúnesit e tij vithnin e rripnin pópullin vetem e vetem qε tε rronin mirε atá edhé Sulltani i tyre. Drejtesia ish e vdekur nε tere Turqinε, dhe kanunet s' kishin asnjé fuqí. Qeveria e Sulltanit, nε vent qε tε perkujdesej qysh t'i bente nonjé tε mirε pópullit, siç eshtε detyra e çdo qeverie, ajo perkúndrazi loste nε kurris tε pópullit. Me njε fjalε, nenέ mbreterimin e Sulltan Hamitit, Turqia ish bere mé teper se kurdohere njε Shtet barbar, ku jeta, malli dhe nderi i njeriut s' kish asnjé shiguri. Sa per lirí, asáj s' i degjohej emri nε tere Turqinε, se sikur tε kuxonte nonjé njerí vetem e vetem qε tε thosh me gojen e tij fjalen "lirí" dergohej me njε here nε burg osé n' arratí, osé mé lehtε vritej fshéhurazi.

Qendrimi i Abdul Hamitit kundrejt Shqiptáreve ish qε ndiqte pa meshirε çdo Shqiptar qε kuxonte e tε hapte gojen per tε kerkuar nonjé tε

drejtë për vendin e tij. Nga ana tjetër, Sulltani ndiste fanatismin e pópullit të paditur, dhe u pagúante roga të medhá e të majme gjith' atyre që béheshin vegla të tij.

Kjo gjendje kaqe e dobët e Turqisë po hiqte dita me diten verejtjen e Evropes, e cila nisi të mejtohej që Turqia e kalbur binte ére si kerme dhe që do t' ish mé mirë sikur të varrosej që të mos qelpte boten. Me këtó fjalë kuptohej q' Evropes po i mbushej mendja që t'a coptonte Turqinë, dyké marë sicili nga Shtetet e Evropes e të Ballkanit nga një copë.

Mé në funt, më 1908, zunë të béheshin pregatítje n' Evropë për coptimin e Turqisë. Këtó pregatítje u rranë fort rendë disá njéresve të cilët kishin disá kohë që po shëkonin me frikë e me tmer udhen e keqe që kish marë Turqia nenë mbreterimin e Sulltan Hamitit. Këtá njeres ishin mé teper Turq q' i kish ndjekur si armiq Sulltani, dhe atá kishin dalë n' Evropë e atjé kishin formuar një Komitet të qúajtur "Bashkím e Perparím", dhe veten e tyre e qúanin "Turq të Rinj." Ky Komitét kish shumë kohë që bente propagandë në Turqí për rrezimin e Abdul Hamitit, dhe kur u-duk më 1908 q' Evropa ish në piken që t'a coptonte Turqinë, Turqit e Rinj e ngritnë ushtrinë turke kunder Sulltanit.

Më 10 Korrík, 1908, Abdul Hamiti u-shtrengua që të çpallte *Kushtuten e Perandorisë Turke*, dyké u-shtrenguar mé teper prej Shqiptáreve të ci-

let u-bashkuan me Turqit e Rinj. *Kushtuta* permbleth njε sεrε urdhresh e kanunesh tε cilat janε mé tε larta sε Sulltani dhe qeveria e tij. Me anεn e kεtyre úrdhreve e kanúneve u shiguróheshin popujve qε rronin nεné Turqinε njε tok tε drejta qε s' i kishin mé parε. Njε nga ató tε drejta ish qε pópulli i bashkuar do tε dergonte nε Stamboll njε numur perfaqesonjεs qε do tε zgjithte aý vetε, lirísht e pa shtrengím, qε tε kontrollonin veprimin e qeverisε turke e tε Sulltanit, me fjalε tε tjera Sulltani e qeveria e tij nuk do tε ishin mé tε lirε qε tε punonin pas dεshirεs sε tyre, se pasketáj qeverimi i tyre duhej tε pεlqehej edhé prej perfaqesónjεsve tε pópullit. Trupi i bashkuar i kεtyre perfaqesónjεsve quhej *Parllament*. Parllamenti ish i ndarε mε dysh, q' ashtú tε kontrollohej mé mirε puna e qeverisε. Njera copε quhej *Dhomε e Deputáteve*, dhe perbehej prej perfaqesónjεsve tε zgjedhur prej pópullit drejt pεr drejt, dhe tjetra quhej *Senat* dhe perbehej prej njε númuri zyrtaresh tε larter qε kishin dijε nga púnerat e qeverisε. Taní pra, qε tε bente gjε Sulltani duhej tε pεlqehej mé parε prej Dhomεs sε Deputáteve e prej Senatit, kεshtú qε Sulltani i kish duart tε lídhura e s' munt tε merrte nεpεr kembε tε drejtat e pópullit.

Kjo ish kushtuta Turke. Qellimi i çpalljes sε saj ish qε tε mesonte Evropa qε Turqia do tε hynte pasketáj nε njε udhε tε ré e do tε qeverisej pas sistemit evropián, kεshtú qε s' mbetej mé nonjé shkak pεr coptimin e saj. Me fjalε tε tjera Turqit e

Rinj deshin t' i frynin jete te ré asáj kerme qe qelbej, te paken per syt' e botes.

2. Shqiptaret e Turqit e Rinj

Ne te gjitha perpjekjet e tyre, Turqit e Rinj kishin Shqiptaret per dore te djathte, dhe, kur ne Mars 1909, Sulltan Hamiti u-mat qe te rrezonte kushtuten e t' i çporrte Turqit e Rinj, perserí dúall Shqiptaret hyne ne Stamboll, dermuan ushterin' e Sulltanit prapanik, i cili tani u-zbrit fare nga froni dhe ne vent te tij u-vu nje plak i regjuar dhe i dobesuar nga e pira, ne trup e ne mendje, Sulltan *Mehmet Reshati V.*

Po persé Shqiptaret u-bashkuan me Turqit e Rinj? Pergjígja eshte e lehte: se po te coptohej Turqia n' até kohe, edhé Shqiperia do te gjendej ne rezik te math nga qe nuke kish nonjé Shtet te math te jashtme qe t'a mpronte, kursé te gjithe Shtetet e tjere te Ballkanit kishin mprojtes te forte: Sllavet kishin Rusine, dhe Greket Francen e Ingline.

Nga ana tjater, çpallja e kushtutes turke pritej qe t' i hapte Shqiperise udhen mé te shígurte te perparimit. Gjer n' até kohe, Shqiptaret kishin fituar vendin e pare ne Turqi me zotesin' e tyre. Qeveritare, te medhenj e te vegjel, kishin qeverisur Turqine per shume kohe; oficere te ushterise e te filotes kishin kumanduar kohe me kohe forcat ushteriake te Turqise; dipllomate dhe ambasadore shqiptare e

kishin nderuar Turqinë me punën e tyre në vende të huaj, keshtú që tani, me kushtuten, ish shpresë shumë e madhe që Shqiptaret të lonin rollin mé të math në Turqi, dyqé qënë se me anën e mesimit, i cili do t' ish i lirë pasketáj, Shqiptaret do të tregóheshin edhé mé të zotrit se mé parë. Ketó s' ishin ëndëra po ishin gjëra të verteta që munt t' i zinte me dorë aý që s' besonte në vertetesin' e tyre.

Dhe me të vertet, me çpalljen e kushtutes turke, nisi një kohë e ré mesimi dhe aresimi për Shqiperinë. Gazeta dhe libra shqip zunë të botóheshin në çdo vënt, shkolla shqip u-hapnë, dhe një deshirë e madhe për përparím u-ngjall nër Shqiptaret, keshtú që dita e lirisë së plotte, nga ana tjeter, s' ish e larkme.

Po nukë shkoj shumë kohë kur u-vertetua që qellimet e Turqve të rinj ishin mé të démeshme se ató të Sulltan Hamitit. Turqit e Rinj e çpallnë kushtuten vetëm për syt' e botës, dhe, nga ana tjeter, nisnë që t' a qëverisnin Turqinë përsërí pas sistemit të Hamitit. Në vënt që t' a linin pópullin të zgjithte lirisht përfaqësónjësit e tij për në Parllament, Turqit e Rinj emëronin disá nga shokët e tyre, osé vegla të tyre, e i dërgonin në Stamboll sikursé t' i kish zgjedhur pópulli me të vertetë! Pastáj, nisnë të merrnin nëpër këmbë të drejtat e popujve të ndryshme. Deshin të mbyllin shkollat shqipe, po dyké parë deshirën e pópullit për mesím në gjuhën e vetë, i ranë pas mëndjes së çudíteshme që të ndronin shkronjat shqipe e në vënt të tyre të vinin

shkronja turqishte! Gjith' ashtú, nisne te futin spica per te perçare Shqiptaret ne te Krishtere e Mohamedane. Mé ne funt, vendosne, si pa gje te keqe, qe te *turqezonin* te gjitha racat jo-turke te Ballkanit, domethene t' i benin Turq qe te gjithe, dhe me qe raca mé e forte jo-turke ishin Shqiptaret, Turqit e Rinj vendosne qe te zíheshin per-se mbari nga puna dyké turqezuar Shqiptaret.

Disá faqe mé siper thame se ne Shqiperi kishin mbetur, qe ne kohen e pushtimit turk, dy vende te cilet gezonin nje *gjysme lirí*, Mirdita ne Gegerí, dhe Himara ne Toskerí. Turqit e Rinj deshin, pra, qe t' ua merrnin ktyre vendeve edhé até gjysme-lirí qe kishin ruajtur me aqe mundime ne tere kohen e shkuar nené Turqine. Gjith' ashtú u-kujtuan qe t'a mposhtnin krejt tere Shqiperine e t'a benin nje krahine thjesht turke. Dhe per t' arrijtur ketó qellime u duhej mé pare qe t'u merrnin armet Shqiptareve.

3. Kryengritjet e 1910es dhe 1912es

Ketó mendime te Turqve te Rinj çqetesuan teper Shqiptaret, te cilet shekonin tani se jeta e Shqiperise, si kombesí e veçante, ish ne rezik. Mbledhje te medhá u-bene me nje here prej kryetáreve Shqiptare dhe u-vendos qe nje kundreshtím i rrepte t' u behej Turqve te Rinj, te cilet, pa marre ne sy gjendjen e rezíkeshme te Turqise, nisne me 1910 *Shefket Turgut* Pashen me nje ushterí

të madhe që të shtronte Shqipërinë në këmbët e tyre, dykë çarmatosur Shqiptarët.

Shefket Turguti hyri në Shqipëri dhe u-përpoq me Shqiptarët në grykat e *Kaçanikut*, Kosovë. Shqiptarët qëndruan me trimëri të madhe, po u-duk që s' munt t'a nxirrnin kundrështimin e tyre në krye me një ushtërí aqe të fortë sa kish Shefket Turgut Pasha. Pas shumë betejash të rrepta, kundrështimi i tyre u-ep, dhe Shefket Turguti e shkeli Shqipërinë ku u-suall me barbarinë mé të madhe. Vrau, preu, rrahu pa meshirë, e me këté menyrë mundi të mbledhë armët e Shqipërisë së síperme.

Tani Shqipëria dukej sikur ish shtruar, dhe Turqit e Rinj po ferkonin duart me kënaqësí. Po édhe s' kish ikur mirë Shefket Turguti nga Shqipëria, kur Shqiptarët u-ngritnë përsërí në prendverë të vitit 1912, e këté radhë u-ngritnë me qëllím të njëshmë që t' a çkeputnin Shqipërinë nga Turqia. Qeveria turke dërgoj *Xhavit Pashën* me një ushtërí tjetër, po Shqiptarët e vunë përpara ushtërinë turke, pushtuan Shkupin dhe po i afróheshin Monastirit. Edhé Shqipëria e poshtme u-ngrit tani më këmbë, dhe nga të gjith' anët degjohej fjala "lirí."

Fitimet e Shqiptárëve e tronditnë Turqinë, qëveria e së ciles shpejtoj që të bënte paqe me kryengrítësit. Paqa u-bë me këtó kondita të shënúara:

1. Shqipëria fitonte *autonomin'* e saj. Qëveritarët dhe zyrtarët e larët do t' ishin Shqiptarë pas kanúneve dhe zakóneve të vendit.

2. Të katër vilajetet, *Shkodra, Monastiri, Ja-*

nina dhe *Kosova*, do të përbënin Shqipërinë autonome.

3. Shqiptarët do të shërbenin si ushtarë vetëm në vendin e tyre, përveç në kohë lufte.

4. Mësimi do t' ish këtëj e tutje i lirë dhe do të bëhej në gjuhën shqipe.

Kjó autonomí s' ish lirí e plotë, po hëpërhë ish gjëja mé e mirë për Shqipërinë, se çiles iu hap kështú udha për një jetë kombëtare.

4. Lufta ballkanike e çpallja e Lirisë

Shtetëve të Ballkanit u-mbet në grykë e s' ish e mundur që t' i gëlltitnin fitimet e Shqiptárëve, se atá u-trëmpnë që në krye kur panë që po themelohej një Shqipërí e madhe me katerë vilajetet, në të cilat u-kishin mbetur sytë që prej shumë kohë.

Vrapuan, pra, të mërreshin vesh në mes të tyre, dhe, në Gusht, 1912, formuan *Aliancën* (osé besëlidhjen) *Ballkanike*, në të cilën hyri Serbia Bullgaria, Mal i Zi dhe Greqia. Qëllimi i tyre ish që, më njëren anë, t'a goditnin sa kaqe Turqinë e tronditur nga lufta që kish bërë me Shqiptarët përpara se të përkëmbej përsërí, dhe, më tjetrën anë, të mos e linin Shqipërinë të forcohej si një Shtet autonóm.

Në mes të múajit të Tetorit, 1912, Shtetet Ballkanike i çpallnë luftë Turqisë. Ushtëria turke, e papregatitur mirë dhe me plagët e hápura nga armët e Shqiptárëve, u-munt e u-dërmua më të gjithë

anet, dhe trupat ballkanike shkelne pothua tere Turqin' e Evropes, dyké hyre edhé ne tokat shqiptare.

Ketó ngjarje i súalle Shqiperise mi krye rezikun mé te math, sikunder shihet vet-vetiu.

Nga ana tjeter, kjo ish dhe nje rasje e mire qe te fitonte Shqiperia lirin' e saj te plotte.

Me 28 Nentór, 1912, pra, u-ngrit flámuri i Shqiperise, flámuri i Skenderbeut te math, ne Vlore, dhe Shqiperia u-be me vete.

Ne múajin e Dhjetorit, u-mbloth ne Londre nje Kongres tjeter, si aý i Berlinit, *Konferenca e Londres*, siç u-quajt, dhe me 20 t' atíj múaji e njojti Shqiperine si nje shtet te lire e te pavarrur nga Turqia e nga çdo Shtet tjeter.

Q' até dite filloj jeta e Shqiperise se lire, e cila nisi te qeverisej prej nje Qeverie Shqiptare q' ish nené kryesin' e *Ismail Qemal Bej Vlores*, i cili ish shkaketari i ngrítjes se flámurit. Po per fat te keq, Shqiperia, dyké fituar lirin' e saj, humbi afró gjysmen e tokes se saj qe mbet ne duart e Serbeve, Malzíasve dhe Grékeve. Ketó toka presin qe mema e tyre, Shqiperia, t' i lironje me besnikerine dhe trimerin' e bijve te saj.

Qeveria e Ismail Qemal Beut, e cila u-quajt e *Perkóheshme* osé e *Pertanishme*, ish vetem per pak kohe, dhe vendin e saj e zuri qeveria e perfuntme mbreterore.

PËRMBLEDHJE

(Të mesohet me gojë)

1. Me qeverimin e tij të keq, Sulltan Abdul Hamiti II e solli Turqinë në buzë të varrit, dhe Evropa po pregatitej që t' a coptonte perandorinë turke, kur dallë Turqit e Rinj që t' a shpëtonin dyke shtrenguar, me ndihmën e Shqiptarëve, Sulltanin që të çpallte *kushtuten.* (1908). Kushtuta është kanuni më i larët së mbreti vetë, i cili vihet nënë kontrollin e përfqësonjësve të pópullit që përbëjnë *Parllamentin.*

2. Shqiptarët u-bashkuan me Turqit e Rinj, së kushtuta i hapte Shqipërisë udhën e përparimit e të shvillimit kombëtar, dhe së ish shpresë, që edhe sikur të mos çkëputej Shqipëria me një herë nga Turqia, të fitonte vendin e parë në perandorinë turke.

3. Me çpalljen e kushtutës, nisi me të vërtet një kohë përparimi për Shqipërinë me anë të lirisë së mësimit, po nukë shkoj shumë kohë kur Turqit e Rinj nisnë të silleshin më keq se Abdul Hamiti dhe vunë nërment që të tuqëzonin gjithë racat e Turqisë, dyke nisur nga Shqiptarët.

4. Për të vënë në veprim qëllimet e tyre, Turqit e Rinj nisnë për në Shqipëri Shefket Turgut Pashën i cili me barbari të madhe mundi të çarmatoste Shqipërin' e sipërme më 1910, po pak më von Shqiptarët ungritnë përsëri dhe e vunë përpara ushtërinë turke. Turqia u-shtrengua që të bënte paqë dyke njojtur *autonomin' e Shqipërisë* me katër vilajetë: Shkodrë, Manastir, Kosovë, Janinë.

5. Po këto fitime të Shqipëtarëve frikësuan fort kombët e tjerë të Ballkanit, të cilët formuan *Aliancën* Ballkanike në Gusht 1912, pak muaj vetëm pas fitimit të Shqiptarëve, për të goditur Turqin' e shojtur nga lufta me Shqiptarët, dhe për të ndaluar përparimin e Shqipërisë si kombësi.

6. Ushtëria turke u-munt në të gjith' anët, dhe trupat ballkanike shkelë tokat e saj dyke hyrë edhe në Shqipëri, e cila çpalli tani lirin' e saj të plotë, më 28 Nëntór, dhe u-bë më vetë. *Konferenca e Londrës* e njohu lirin' e Shqipërisë më 20 të Dhjetorit.

PYETJE PËR STËRVITJE

1. Përshkruani me pak fjalë, ashtu siç e kuptoni juve, mbretërimin e Abdul Hamitit II, dyke pyetur prindërit tuaj përmi menyrën e qeverimit të këtij Sulltani.—Shpiegoni hollësisht se ç' ishin shkaket që Evropa desh t' a coptonte Turqinë.—A do të fitonte gjë Shqipëria me coptimin e Turqisë e persé?—Shpjegoni me pak fjalë ç' është *Kushtuta, Parllamenti* dhe *Senati?*—Mbani mënt se cili Shtet i vjetër kish *Senat?*

2. Perse Turqit e Rinj i kundrështoheshin Sulltan Hamitit?—Shpiegoni se qyh mejtonin Turqit e Rinj që t' a shpëtonin Turqinë dyke çpallur kushtutën?—Përshkruani me fjalët tuaja fitimet që do të kish Shqipëria nga kushtuta turke?—Ç' ngjau në Mars 1909?—Kush e shpëtoj kushtutën?—Shpiegoni arësyet e zihjes në mes të Shqiptarëve e të Turqve të Rinj?—Cili ish qëllimi i vërtetë i Turqve të Rinj dhe ç' menya përdorë që të ndalonin përparimin e bashkimin e popullit shqiptar?

3. Përshkrúani me fjalët túaja ç' ngjau më 1910 e 1912?—Përshkrúani një nga një të drejtat që fitoj Shqipëria më kryengritjen e 1912-ës?—Cila e drejtë padehni që kish rëndësinë më të madhe e perse?

4. Shpiegoni hollësisht arësyet që shtytnë popujt e Ballkanit të formonin Aliancën e të lëftonin kundër Turqisë?—Cili ish rëziku i Shqipërisë nga fitimi i Shtetëve të Ballkanit?—Ç' ngjau më 28 Nëntor, dhe 20 Dhjetor, 1912?—Ç' vendë humbi Shqipëria dyke fituar lirin' e saj?—Si munt t' i marrë prapë këto toka?

BKSH

FJALORTH

A

admiral,-i, kryekumandari i flotes; oficeri mé i larter i detit.

Adrianopoje (Adrianople), Edirné, kryevendi i Thrakes.

Akaia (Ahaia), krahine e Moresé.

akaik,-e, qé i perket akaisé.

Akeron,-i lume i Çamerisé, neper té cilin, pas besimit té Pellasgéve, shkonin shpirtrat e té vdékurve. Sot quhet *Bistricé* osé lum' i Butritntes.

akerusian,-e, qé i perket Akeronit. *Liqeni i Akerusisé* eshté gjoli i Butrintos.

Akilé, njé trim i prallave té vjetra q' ikte shumé né té rendur. N' Epir quhej *Shpejt.*

Akarnanî,-a, krahiné e Greqisé sé veriut me

aliancé,-a njé lidhje qé behet né mes dy osé mé shumé shtetesh qé té kryevent Mesollongjin. leftojné sé bashku; thuhet edhé *beselidhje.*

ambasador,-i, njeriu dergohet prej njé qeverie te njé tjater qeverí.

amtare, qé perket nenen; *amtare,* quhet gjuha e nenes. Gjuha amtare e Shqiptarit eshté shqipja.

anetar,-i, aý qé mban ané né njé çeshtje, njeriu i lidhur mé njé shoqerí.

anesi,-a, tarafllek.

anie,-a gjemí.

anietar,-i, gjemixhí, aý qé merret me anie.

Apollonia, kolloní e vjeter greke n' Epir; *Bolena* e sotmé e Kurveleshit.

aresim,-i, mesím, stervitje.

ar,-i, florí.

aresye,-a, mendím i drejté, fjalé e drejté.

Argos, qytet i Moresé, ku u-vra Pirrua.

arratí,-a, syrgjynllek.

arratís, benj syrgjyn.

artié,-i,-a, i florinjté.

artilerí,-a, dega e ushterisé qé merret me topat.

áté,-i, babá.

aterór, qé perket babané.

Áthamane, fis i Epirit qé rronte né viset e Konitzes.

August, titull i perandorit qé román.

autonomí,-a, të qeverísurit e një vendi më vete, po nenë hijen e një mbreti të huaj.

Avare, popull barbar, i erdhur nga Asia që shkeli Shqipërinë.

B

Babylonë,-a, qytet shumë i vjetër, afër Bagdatit të sotmë, ku vdiq Aleksandri i Math.

Ballkan,-i, vendi ku rrinë Shqiptarët, Serbët, Bullgarët, Grekët dhe Rumanët. Shtetet e këtyre kombeve quhen "Shtete të Ballkanit" me një emër.

begatí,-a, pasurí.

beselidhje,-a, lidhja e besës që bëjnë dy osë më shumë shtete që të leftojnë së bashku. Thuhet dhe "aliancë."

besník, njerí i besës; aý që mbesón në fenë.

besnikërí,-a, të mbajturit e besës.

beteje,-a, përpjekje me armë në mes dy ushtërirash.

biblioteke,-a, vendi ku mbahen librat osé shumë libra.

bishë,-a, bagetí osé kafshë e egër.

Bizant,-i, qyteti i vjetër në vendin e të cilit u-ngrit Kostantinopoja osé Stambolli.

bizantin, që përket Bizantin.

bombardím,-i, të rráhurit me top q' i bëhet një vendi.

buje,-a, nam.

bujár, njerí me nam të mirë e të math.

bujqësí,-a, çifçillëk.

bujk, çifçí.

burk, burgu, hapsanë.

C

caktonj, i vë sinór një gjëje.

caktuar,-i,-e, i vënë me sinór.

cilësi,-a, vetië e mirë; fuqia që ka një njerí për të bërë një punë.

civil,-e, që ka të bënjë me púnërat e një qyteti osé të një qëverie.

lufterat civile janë lufterat që bëhen në mes të një kombi, fjala vjen kur leftón një pjesë e Shqipërisë kundër tjetrës.

çmuar,-i,-é, gjë me kimét.

çonj, dërgonj.

D

Dardhanë, osé Dradharë. fis i Ilirisë që rronte në viset e Kosovës së sotme.

Dasharet, fis i Epirit që rronte në krahinën e

Korçes, Prespes dhe Ohrisë.

dhelperí,-a, djallëzí si prej dhelpre.

dhuratë,-a, peshqesh.

delegat,-i, njeriu që dergohet për të mbaruar një punë.

deshpërím,-i, të humburit e shpreses, të humburit e hymyzit.

despotat,-i, principatë më vete, në kryen e së ciles është një *despot* (kryezot). Fjala shqipe për Despotat është "kryezotní."

detár,-i, aý që merret me detin osé me gjemí.

detyrë,-a, çdo që një njerí është i shtrenguar t'a bënjë; borç.

detyruar,-i,-e, i borçlitur, i shtrenguar.

Dimitri, i quajtur i *Farit,* gjeneral ilirian.

dinák, njeriu që dí shumë, po diturin' e tij e përdor për liksht, shejtán i mallkuar.

dinakerí,-a, shejtanllëk.

dipllomat,-i, osé diplomat, aý që merret me dipllomatí.

dipllomatí,-a, osé diplomatí, dega e qeverisë që merret me púnërat e jashtme; zotesí në fjalë.

dobet,-i,-e, zaíf, i pafuqishmë, i lik.

dorezonj, jap në dorë.

Dukë,-a, titull fisnikerie; *Dukë* quhej edhé kryetari i Republikës Venetike.

dyshím,-i, shuphé.

dyshimtë,-i, shuphellí.

E

Eak,-u, babaj i Pirros.

Eakide osé Eakaj, qúheshin djemt' e Eakut, një nga të cilët ish Pirrua.

Egjypt, osé Egjipt, Misiri.

Egnatia, osé Aegitana, udha që ndërtuan Romanët që në Shqipëri gjer në Bizant.

Epidamnë, quhej Dúrresi në kohët e vjetra kur ish kolloní greke.

Epir,-i, Toskerí osé Shqipëri e poshtme a e Juges.

étje,-a, dëshirë për të pirë ujë.

expert,-i, osé ekspert, njerí i provuar në një punë të çquar.

F

famë,-a, nam i math, buje.

fámëshëm,-i-e, që ka të bënjë me famë, i degjuar.

fanatík, njerí i shtënë pas fesë verbërísht.

Far,-i, nisí e Adriatikut të síperme, n' anëdetin e Dalmatisë.

fat,-i, kësmet.

fatthënë,-a, gjë e thënë prej fatit; e shkruar prej kësmetit që të ngjasë.

fé,-a, besë, din, imán.
fedak, njerí i shtënë verbërísht pas fesë.
fetár, aý që merret me besën; prift, hoxhë.
feudalism, (shëkó faqe 76).
Filip,-i, i Maqedonisë, i áti i Aleksandrit të Math.
fillím,-i, nisje, themelím.
filosof,-i, osé fillosof, njeriu që merret me dituri.
fillosofi,-a, të márrunit me dituri.
finók, i hollë nga mendja, kurnás.
fis,-i, soj prej një gjaku.
fisník, prej fisi osé soji të mirë.
fismë,-i,-e, fisník, prej fisi të mirë.
fitimísht, me fitím të plotë.
fllotë,-a, osé flotë, një tok luftaniesh osé gjemirash të luftes.
Foenike, fshati Sopot i sotmë, qytet i Epirit; kolloní greke në kohët e vjetra.
formonj, perbënj, benj.
fortesë,-a, vent i fortë për lufte, kalá.
fqí,-ri, komshí.
fqinjësi,-a, komshillëk.
fushatë,-a, dalja e ushtërisë për të vajtur në lufte; një pjesë e luftes në një vent të çquar.
fytyrë,-a, surát; pamja e suratit të njeriut a të kafshes.

G

gabím,-i, lajthím, janglesh.
gabohem, genjehem, bënj janglësh.
Gale-ët, ndénjësit e parë të Frances e cila quhej ahere *Gali.*
galerë,-a, gjemí-lufte, luftanie.
gardë,-a, ruajtese, trupa ushtëriake që mpron një vent osé që rrí pas mbretit.
gardë pretoriane, quhej garda që rrinte pas perandorit të Romes.
gatí, hazér.
gjenerál,-i, pashá, kumandár i ushtërisë.
gjépura, fjalë të kotta, fjalë bosh.
gjigant,-i, njerí me trup të math.
gjigantík,-e, që ka të bënjë me gjigantnë, osé gjë e tmerruar dhe e madhe.
Graník, (Granikós), lum' i Asisë së Vogël ku Aleksandri i Math mundi Persianet.
Goth, osé Gotth, fis Gjerman që zuri Romën e hyri edhé në Shqipëri.

H

helmë,-a, ksula osé qylafi që mbanin të vjetrit mi kokë. Pirrua kish dy brirë çjapi në helmën e

tij, dhe Skenderbeu kish dy brirë sorkadhe.

helmonj, farmakós.

Herakel,-i, perandori i Kostantinopojës.

hijeshëm,-i,-e, i bukur, i embël në të pamët.

historián, aý që merret me historí, osé shkruan historí

hospital, spitale, semuretore.

hov,-i, sulmë, yrysh, huxhum.

Hun,-ët, popull i egër dhe gjakpirës i erdhur nga Asia, i cili shkeli Shqiperinë.

Hyll,-i, mbreti i parë i Ilirisë.

I

idé,-a, mejtím.

ideal, mejtím osé deshirë e kthjellte.

Imzot, titull q' i jepet një peshkopi.

independencë,-a, pavarrimi, vetëqeverím i plotte.

interés,-i, fitím.

interesmë,-e, gjë që heq verejtjen.

intrigë,-a, djallëzillëk i fshehur.

intrigán,-i, njeriu që merret me intriga.

Ionian, që ka të bënjë me detin Ionian i cili është pjesa e poshtme e detit Adriatik. Nisitë ioniane, janë Korfuzi, Kefalonia dhe nisit' e tjera që janë ngjitur pas këtyre.

Ips,-i, (Ipsus), vent i Asisë së Vogël ku lëftuan në mes të tyre gjeneralët e Aleksandrit të Math.

Iss (Issus),-i, vent i Asisë së Vogël ku Aleksandri i Math mundi Persianët.

Itoni,-a, vent i Epirit të vjetër.

K

Kaonë, fis i Epirit të vjetër që rronte në viset e Kurveleshit të sotmë.

kanisk,-u, që peshqesh dasme.

kanun,-i, nom.

kapedan,-i, osé kapetan, njeriu q' është i pari në një tok njeresë; oficer i ushterisë; njeriu që ka nénë urdherin e tij një gjemí, anie.

Kapitol,-i, vendi ku kish qëndrën e saj qeveria romane.

kaptinë,-a, një nga coprat në të cilat ndahet një libër.

karaktér,-i, çfaqja e sjelljes së një njeriu; lloji i sjelljes.

Karthagjenë,-a, qytet i Afrikës, afër Tunuzit me të cilën lëftuan Romanët.

katunt,-ndi, fshat.

këshillë,-a, nasiet, mexhelis.

kəshillonj, jap nasijete.
kəshilltar,-i, njeriu qə jep kəshillə.
kəshtjellə,-a, kalá e fortə.
kleftai osé kleftə, kusarə dhe kryengritəs nə Toskerí dhe nə Greqí.
Kleit,-i, mbret i Ilirisə.
kolloni,-a, vent i ndenjur me njə tok njeres qə janə ngritur nga vendi i tyre dhe kanə zənə njə vent tə rí.
komitet,-i, shoqerí qə merret me politikə.
kondítə,-a, shart.
konferencə,-a, mbledhje e perbərə prej dipllomatesh qə tə bisedojnə çështje me rendesí qə perkasin Shtete e kombe.
kongres,-si, mbledhje, konferencə.
konsull,-uj, kryetaret e republikes sə Romes; njeriu qə dergohet prej qeverie nə njə vent tə huaj per tə mprojtur interesat e saj tregetare.
kontrroll,-i, fuqia qə ka njə njerí osé njə qeverí qə tə mos lerə njə njerí osé njə poull tə punojnə pas qefit.
kottə,-i,-e, punə bosh.
kqyrje, veshtrím.
krahesór,-i, veshja e hekurt qə mbanin ushtaret e kóhevə tə vjetra per tə mprojtur trupin e tyre.
krahinə,-a, njə copə dhé; kazá.
Krete,-a, nisia e Gjiritit.
krejt, fare edhé fare.
kryegjeneral,-i, serasker.
kryeminister,-tri, sadrazém.
kryengjeshur, njerí qə ngul kembə nə njə gjə dhe s' e ndryshón mendjen e tij.
kryeqytet,-i, qyteti i parə i njə vendi, qyteti ku qendrón qeveria e njə kombi.
kryetar,-i, aý q' eshtə nə krye tə njə togu njerezesh, osé nə krye tə njə pópulli a qeverie.
kryevent,-ndi, qyteti ku qendrón qeveria e njə krahine.
kryezót,-i, zot mbi tə tjerə.
kryezotím, e drejta qə ka njə qeverí qə tə njihet si kryezonjə e njə qeverie tjetər, qə tə jetə permí krye tə saj.
kthis,-i, mur shtepie; benj shtepí.
kufi,-re, sinorə.
kufizonj, ve sinór.
kufomə,-a, lipsan, xhenazə; trup i vdekur.
kulm,-i, maja e majes.
kuraje,-a, garjet, trimerí.
kusár,-i, hajdút, vjedhes.
kusarí,-a, hajdutllek.
kushtón, kostón, kostis.
kushtrím,-i, zeri qə del per tə mbledhur trimat osé ushtaret per luftə.

kushtutɛ,-a, kanun themelór; kanuni esas, sintagma.
kuvent,-ndi, fjalɛt qɛ bɛhen nɛ mes njɛ togu njérezesh pɛr t' i dhenɛ funt njɛ pune, mbledhje e madhe.

L

lajm,-i, habér.
lajmɛrím,-i, tɛ bɛrit a tɛ dhenit habér.
lajmɛtár,-i, aý qɛ sjell habere.
Lakedemonɛ,-a, krahinɛ e Greqisɛ me kryevent Sparten.
lavderuar,-i,e, plot me lavdí.
legjende,-a, pralle e pangjarɛ.
legjión,-i, pjesɛ e ushtérisɛ romane.
lehtɛsonj, bɛnj kollaj.
letrɛtyrɛ,-a, dega e diturisɛ qɛ merret me letrat, me shkrimin.
liberal,-i, njerí zɛmɛr-hapur dhe zɛmɛr-gjerɛ; njerí dorehapur.
Liburnɛ, fis i Ilirisɛ qɛ ronte n' anɛdetin e Shkodrɛs.
ligɛ,-a, lidhja e besɛs pɛr tɛ leftuar.
Lindje,-a, quhen me njɛ emɛr viset e Ballkanit e t' Anadollit.
liqen,-i, gjoli.
Lombardɛ, fis gjermán qɛ shkeli Italinɛ.
luán,-i, asllán.
luftanie,-a, gjemí e luftɛs.
lundrɛ,a-, gjemí, varkɛ.

M

madhɛshtí,-a, shkɛlqimi i atí q' ɛsht' i math, si mbreti; titull qɛ i jepet mbretit.
mareveshje,-a, lidhje e fjales pɛr tɛ mbaruar njɛ pune.
memorandɛ,-a, shkresɛ me tɛ cilen bɛhet e njojtur njɛ çeshtje.
mɛnyrɛ,-a, tertíp.
mɛrgim,-i, kurbet.
mesjete,-a, kohet e mesme, qɛ mɛ 476 gjer mɛ 1453.
Messollonj,-i, qytet i Greqisɛ, kryevent i Akarnanisɛ.
metale, mademe.
metɛ,-e, noksanllɛk, punɛ eksíq.
miemɛr,-i, llagáp.
miemronj, jap llagáp.
minister,-stri, njɛ nga anetaret osé njérezit qɛ pɛrbejnɛ qeverinɛ.
mishkrím,-i, njɛ gjɛ qɛ shkruhet pɛr mi njɛ gur, mur, osé dhurate.
mizor,-i, qɛ ka tɛ bɛnjɛ me mizorí.
mizori,-a, sjellje e egɛr dhe e pashpirtshme.
modɛ,-a, modhe.
Mollos,-i, themelónjesi i mbreterisɛ sɛ Mollosisɛ.

Mollosí,-a, krahina e vjetër e Epirit që zgjatej që nga Gjinokastra gjer n' Artë.
mohonj, bënj inqár.
moshë,-a, vërsë.
mungesë,-a, noksanllék.
mrekull,-i, çudí, thagmë.
mrékullshëm,-i,-e, i çuditshëm.
mjeshtërí,-a, zanát.

N

natyrë,-a, quhen të gjitha ató gjera që kanë të bëjnë me dhénë. Forca të natyres janë éra, uja, e. t. j.
ndalim-i, mbodhí.
ndalonj, vononj, pengonj.
nderkohë, n' até kohë e sipër.
ndertesë,-a, biná.
ndihmëtár,-i, aý që ndihmón.
ngastrë,-a, një copë dhé.
ngatresë,-a, trazirë.
ngatronj, trazonj, nakatós.
nisiativë,-a, nisja e një pune.
njëment, até kohë, taní.
njeshmë,-i,-e, i bashkuar, i pandarë.
Normanë, popull i Skandinavisë që shkeli Shqipërinë.
obór,-i, vendi i hapur përpara shtëpisë; pallati i një mbreti.
oficer,-i, zabit.
ofiq,-i, zyrë, rytbé.
Olimpí,-a, e éma e Aleksandrit të Math.
organizatë,-a, punë e organizuar.
organizím,-i, të venit e një pune në regull.
organizonj, ve një punë n' udhë e në rregull.
organizatór,-i, njeriu që ve një punë në rregull.
origjinal,-e, gjë që del për të paren here dhe s' është kopiuar.
Osman, Sulltani i parë i Turqve, të cilët prandáj quhen Osmanllinj. Fron' i Osmanit është froni i mbretërisë të Turqisë.

P

pajë,-a, prikë; pasuria q'i jepet një çupe kur martohet.
Pandosí,-a, qytet i Mollosisë. Një tjetër qytet me këtë emër ish edhé n' Italí.
Papë-a, quhet patriku i Katolíkëve, i cili është dhe peshkóp i Romës.
parade,-a, të shkúarit e ushtërisë nëpër rrugat e një qyteti me rastin e nonjé kremtimi.
partí,-a, taráf, komë.
pasanik,-u, aý q' i vete pás një tjetri.
penk,-ngu, rehén.
perandór,-i, perandori q' është në krye të një pe-

randorie.

perandorí,-a, mbretërí e madhe.

Perendím,-i, nga perendón dielli; perendím quhet me një fjalë edhé pjesa e Evropës që përmbleth Italinë, Austrinë, Gjermaninë, Francën, Inglinë dhe Spanjën.

përfaqësonj, ze vendin e një togu njerës.

përfitonj, fitonj nga një ngjarje, s' e le rastin e mirë të më ikë nga dora.

përfundím,-i, fundi që del nga një punë.

përgjithërísht, nga të gjith' anët.

periudhë,-a, një copë kohë.

përkas, q' ësht' i asáj gjeje.

Persí,-a, vent i Asisë me të cilin lëftoj Aleksandri i Math.

peshkóp,-i, dhespót, kryeprift.

pjesë,-a, osé pjesë, një copë.

pjesëtár,-i, aý q' është një copë i një gjeje.

piellór, osé pjellór, gjë që pjell shumë.

Pilur--i, fshat afër Korçës.

Pinne, mbret i Ilirisë, i biri i Teutës.

plenk,-ngu, mall, mylk, çiflik.

pllan,-i, menyrë për të vënë në veprím një qëllím.

plotësonj, mbush, e bënj të plotë.

politík, që ka të bënjë me púnërat e një qeverie.

politikë,-a, udha që mban një qeverí osé një njerí.

pranonj, bënj kabull.

prapaník, njerí që s' do perparím.

pregatitje,-a, hazërllëke.

prind,-i, soj, farefis.

Princ,-i, bir mbreti, njerí që ka shumë dhéra nënë qeverimin e tij.

principatë,-a, vendi që ka nënë údherin e tij Princi.

propagandë,-a, të përhápurit e mejtimit nër njerës të tjerë.

protestonj, çfaq mos-pëlqimin tim për një punë.

provë,-a, çdo gjë që ndihmón për të provuar një gjë.

provonj, bënj belí një gjë.

puník,-e, që ka të bënjë me Karthagjenën. Lufterat punike janë lufterat në mes të Romës dhe të Karthagjenës.

pushtet,-i, fuqí e madhe dhe e fortë.

Q

qëndrë,-a, merqés.

qetësí,-a, rahatllëk.

qetím,-i, rahatllëk.

qintár,-i, oficer roman që ish në krye të një togu prej njëqint ushtaresh: juzbash.

qytet,-i, kasabá.

qytetár,-i, kasaballí.

R

rasje,-a, rast.
regjimént,-i, trupe ushtériake prej afró dy mije njeres. Allaj.
regjuar, i bere prape si foshnje.
republike,-a, forma e qeverimit ku pópulli ka ne dore fuqine.
rezerve,-a, redíf; pjesa e ushterise qe mbahet prapa víjave te betejes qe te perdoret kur eshte nevoja e madhe.
riforme,-a, forme e ré.
riformatór,-i, aý qe sjell riforma.
rilindje,-a, lindje e ré.
Romul,-i, aý qe kthisi Romen.

RR

rrebésh,-i, furtune e madhe kur fryn ére e forte bashke me shí osé me debore.
rrem,-e, jallane, e genjeshterte.
rrepte,-i,-e, i ashper.
rriedhe osé rrjedhe, gje qe rrieth nga nje gje tjeter.
rroge, mehásh.

S

Sarakene, fis i Arabistanit.
Selxhuke, fis turk i Turqestanit.
Senát,-i, pleqesí.
siperaní,-a, fuqia mé e larter e nje Shteti osé qeverie.
sistém,-i, tertíp, marifét.
skele,-a, limán ku çgarkojne aniet tregetare.
Sllave, osé Slave, quhen me nje emer Serbet, Malezíasit, Ruset, Pollonezet e disá kombe te tjere.
stergjysh,-i, babagjyshi i babagjýsheve.
sternip,-i, nip i níperve.
stervit, mesonj ne nje kohe te gjate.

SH

shekull,-i, nje cope kohe prej njeqint vjetsh.
shembell.a, yrnék.
shembellén, i ngjet nje gjeje tjater.
shile,-a, vule, myhýr.
shkak,-u, sebép.
shkaketár, sebepçí.
shkaterím,-i, prishje e madhe.
shkelqyer,-i,-e, qe shkelqén osé ndrit si drita e diellit.
shkence,-a, diturí, mesím.
shkrese,-a, çdo gje e shkrojtur.
short,-i, fat, kesmét.
shpesh, shume here, dendur.
shperblím,-i, çpagím.
shpjegím,-i, çkoqitje.
shpjegonj, çkoqit.
shprese,-a, ymýs.

shtizɛ,-a, shish.
shushít, mbyt, humbás.
shvillím,-i, çperdredhje, çmbeshtjellje, perparím.
shvillonj, çmbeshtjell, perparonj.

T

Tamerllán, osé Timur-Lenk, mbret i Turqestanit qɛ mundi Turqit.
Tarquin (Tarquinius), mbreti i funtmɛ i Romes. Shqip kɛndohet: Tarkuín.
Taulante, ndénjesit e vjeter tɛ krahines sɛ Dúrresit dhe tɛ Myzeqesɛ.
teh,-u, ana e shpates qɛ pret.
tempull,-i, kishɛ osé faletore e perendive tɛ vjetra.
text,-i, osé tekst, lenda qɛ permbleth nje libre.
thellím,-i, ére e ftohte.
therrór, aý qɛ ben veten kurbán.
therrorí,-a, kurbán.
Thesprotí,-a, krahina e vjeter e Epirit qɛ permblithte anedetin e Çamerise.
Tit Flamini (Titus Flaminius), gjenerali román qɛ shtroj Shqiperinɛ.
titull,-i, nje emer qɛ jepet per nderím.
tmer,-i, frikɛ e madhe.
tmeruar,-i,-e, i frikshem, i datosur.
tokɛ,-a, dhé, steré.
tragjik,-e, ngjarje e tmerruar.
tregɛtí,-a, tuxharllɛk.
tregɛtár,-i, tuxhár.
Tribun,-i, emeri i gjeneralit román.
trupɛ,-a, pjesɛ osé copɛ e ushterisɛ.
triumf,-i, fitím i plottɛ i njɛ lufte; nderi qɛ merte gjenerali román qɛ fitonte njɛ luftɛ.
triumfatór,-i, aý qɛ fitonte triumfin.
turmɛ,-a, kallaballék.

U

ushterí,-a, askér.
ushtériák,-e, qɛ ka tɛ benje mɛ ushterí.
udhɛheqɛs,-i, aý qɛ shkon perpara, si dashi me kemborɛ.
urrejtje,-a, armiqesí, hasmerí.

V

vashdonj, i bie pás njɛ pune.
vendós, i jap karár.
vendím,-i, karár.
vendiák,-e, qɛ ka tɛ benje me nje vent tɛ çquar.
ventdashes,-i, aý qɛ dó vendin e tij.
veprím,-i, puním.
verɛ,-a, behár.
veshtirɛ,-i,-e, gjɛ e zorçme.

veshtiresí,-a, zorllɛk.
vyer,-i,e, me vlerɛ, me kejmet.

Z

zakón,-i, adét.
zbetɛ,-i,-e, i mverdhur nɛ surât.
zoterím,-i, tɛ qenit si zot i njɛ gjɛje.
zotesí,-a, tɛ qenit i zoti pɛr njɛ punɛ.
zyrɛ,-a, memuriét, punɛ e qeverisɛ osé e njɛ shoqerie; ndertesa ku punojnɛ zyrtarɛt.
zyrtár,-i, memúr, aý qɛ ka tɛ bɛnjɛ me zyra.

BKSH

BKSH

BKSH

BKSH

BKSH

BKSH

BIBLEX